

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

AZ 1885-IK ÉS 1886-IK ÉVEKRŐL.

NEGYEDIK KÖTET.

SZERKESZTETTE

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

KUN RÓBERT

TÁRSULATI TITKÁR.

BUDAPEST.

1888.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta az 1885. évi közgyűlésen GRÓF KUUN GÉZA.

Az a ki fát ültet, azt nem egyedül magának ülteti, hanem az utána következőknek s meg lehet, még a késő maradéknak is. Óhajt gyümölcsből részesedni, de nem tudja, részesülhet-e, óhajt árnyékában megpihenni, de pihenését biztosra nem veheti. Az idő járton jár és semmi szóra nem vár. Nem a magunk, de a mások által ültetett fa nyújtotta nekünk a boldog gyermekkorban az első gyümölcset s ennek árnyéka alatt üztük játékainkat. Ajkunkon kérdés nem lebbent az ültető neve s kiléte iránt. Élveztük a szépen díszlőfa adományait teljes mértékben, mert gondtalanul járultunk hozzájok. Később mintegy elismerésül azok emléke iránt, kiket talán földi szemünk nem látott soha, kiket talán még névről sem ismerünk, viszonzásul az ingyen jött ajándékért, mi is az ültetők sorába lépünk s fáinkat talán szintén ismeretlenek számára ültetjük, olyanok részére, kikhez személyes érdek nem köt. E zajtalan, a csendes visszavonultságban véghez menő és az arra kedvező évszakban esztendőnként megújuló foglalatosság: az emberiség egyetemes cselekményének jelképe és példázata. Egyik nemzetseg a másik útjait egyengeti, a hegyekhez hasonlóan egyik a másik vállain emelkedik; a munkából kijutott mindegyiknek, de nem mindegyik elvezte fáradalma érett gyümölcseit, azonban egy sincs, a melynek a jatalomból része ne lett volna, mert a munka egyszersmind jatalom is, sőt mondhatjuk, a jatalomnak java. Méltán nevezzük éltünk munkabíró szakát áldásosnak s boldognak azon perczeket, melyekben a jónak

és szépnek oltárain áldoztunk s kerestük a teljes igazságot, kerestük és nem haszontalanul, mert darabjait, töredékeit, részeit felfedezhettük s e darabok, ha paránysúlylyal mérjük is, akkor is becsesek, mert a gyémánt részei is gyémántok s az igazság legcsekélyebb töredéke is *igazság*. A nemzetiségek egymásután elenyésznek s egymást követve letünnék a munkatérről, de nem úgy enyésznek el, hogy utánok sötétség avagy alkonyati árnyék következzék, hanem az általok fennen lobogtatott szövétneket átadják a maradéknak, a mely a szent hagyományként reája szállott fáklya fényénél a vizsgálatot tovább folytatja. A nemzetiségek elmúlnak, de nem nyomtalanul, nem úgy, hogy magok után emlékjeleket ne hagytak volna, a melyekben az, a mi bennök halhatatlan volt, tovább él. Nevezük ez emlékjeleket *præ-historicus* síroknak, Egyptom pyramisainak, Assyria szárnyas oroszlányainak, a hellén templom peristyliumának, forumnak Rómában, keresztény templomnak, avagy a jelenkor díszes középületeinek: ezen emlékjelek egytől-egyig az emberi nem fejlődő mívelődésének emelkedő színvonalait jelentik.

A tudományos egyletek, ha rendeltetésüknek megfelelnek, hasonlatosak a kellően ápolt s termő talajba ültetett gyümölcsfához. Ha egy ilyen egyletet sikerült megalapítanunk, s élt bennünk a remény jövője felől, ha keblünkben bizalmat ápoltunk, a kezdet nehézségei közt, a létért folytatott küzdelemben, a kitűzött cél elérhetése iránt, ha teljes erőnből támogattuk, midőn támogatásunkat annyira igényelte, ha félelem és csüggdedelem nélkül néztünk fejlődése további mozzanatai elé, vajon a mikor már érett gyümölcsével kinál, megfeledkezhetnénk róla, elpártolhatnánk tőle, gyümölcsét visszautasíthatnók, a gondviseléshez szálló köszönet szavát szívünkben elnémíthatnók-e? Bizonyára nem. Eddig munka és bizalom kapcsolt hozzá, most ezekhez még egy új kapocs járult, a hálaérzeté, mely *Seneca* szerint az emelkedett lélekben a leghatalmasabb. Sorakozzunk tehát a hunyadmegyei történeti és régészeti egylet erős törzsű, szépen díszlő s fiatal korához mérten gazdag termő fája körül! Bizalommal voltunk felőle, mert biztunk tényezőiben,

most az elért eredmények igazolják s egy-járást a jövőre nézt fokozzák bizalmunkat. «Minden kezdet nehéz», túl vagyunk már a kezdet nehézségein; «az idő gyorsan lejár», hála Istennek! még idejében ébredtünk s az ügyre nézt végzetes lett volna további alvásunk, mert könnyen arra ébredhetünk volna, hogy már késő. Az halad hasznosan és biztosan, ki célját menés közben szem elől nem téveszti; üdvös haladás csak jó célra vezethet. Az egyletünk elé kitüzött célt mél-tán üdvösnek tartja a művelődés barátja s gáncsolni valót benne csak az lát, kinek kényelmesebb a sötétség a világosságnál. E magasztos cél megközelítésére irányult eddigi munkásságunk. A jövőben sem fogunk másképen tenni.

A lefolyt egyleti évben az archæologia terén ugyanazok munkálkodtak legtöbbet és legtöbb sikerrrel, a kik eddig is egyletünk s a hazai régészeti díszére s hasznára kiválóan munkások voltak. Választmányunk mélyen tisztelt tagja Torma Zsófia ő nagysága a dáciai régiségekről írt nagy munkáját már majdnem teljesen befejezte. Várva várjuk e minket oly közelről érdeklő mű megjelenését. Dévai múzeumunk nagyérdemű igazgatója, Téglás Gábor, a római és római előtti bányászatnak megyénkben és a megyénkkel határos területen észlelhető nyomait kutatta, s ezen vizsgálatai alapján az ó-kori bányászatnak egy eddig csak vázlatilag feljegyzett, de kellökép még le nem írt fejezetét írta meg. E nagy munkája a m. tud. Akadémia kiadványai közt fog megjelenni. Téglás a megyénk területén létező barlangokban tett kutatásait a múlt évben is folytatta, jelesen a Zámtól egész Boiczáig terjedő hegység barlangjaiban figyelemmel volt mind arra, a mi a modern vizsgálóra nézt érdekkel bír. Tört. és rég. társulatunk tudós könyvtárnoka, König Pál, a Mithracultusról írott munkáját, melyen már néhány év óta dolgozott, ez évben befejezte. Szerencsét kivánunk neki e nagy munka befejezéséhez, mert a mindeneket igazgató bölcs gondviselés nem mindenkit ruház fel azon erővel és képességgel, hogy a megkezdett munkát véghez is vigye, «bátor szívekkel szerencse társalkodik», de egyszersmind a hazai tudományra nézt is szerencsésnek mondjuk azon időszakot, a melyben az ily munkák napvilágot látnak. Ha König eredeti tervénél

megmaradt volna s művében csupán csak a dévai Mithra-leletek leírására szorítkozik, akkor is egy igen érdekes könyvvel gazdagította volna hazai régészetiünk irodalmát, de ennél többet tett, mert nem csak Dacia, hanem az egész nyugati római birodalom összes mithræumait bevonta munkája körébe; hasonlított és különböztetett, a Mithracultus eredetéig felhatolt s innen végig kisérte fejlődése, változatai különböző phasisain át legkésőbbi alakulásaig, midőn részint a kereszténységhez alkalmazkodva, részint éles ellentében vele, e keleti mythos a római birodalom nyugati tartományaiban lassanként elenyézzett. A prágai egyetem egyik nagyhírű tanára, dr. Jung Gyula, dévai múzeumunkból kilépvén, azt mondotta nekem, hogy azok, kik ezután a Mithracultussal behatólag foglalkozni akarnak, jól fogják tenni, ha a dévai Mithraleleteket itt helyben tanulmányozzák. Ezen reánk nézve elismerő, örvendetes nyilatkozatához még csak egy pár szót teszek hozzá: Azok, kik ezentúl a Mithracultust alaposan fogják tanulmányozni, nem fogják König Pál könyvét nélkülözhettő. A történelmi tanulmányok terén az elmúlt egyleti évben leginkább mélyen tisztelt elnöktársam, dr. Sólyom Fekete Ferencz, s tisztelt egyleti titkárunk, Kun Róbert, fejtették ki a legfigyelemreméltóbb munkásságot. Előbbi fajunk ősi nyomait kutatta megyénkben, illetőleg e tárgyra vonatkozó vizsgálatait folytatta s folytatólag tanulmányozta a kneziatusok intézményét s történetét, utóbbi az ezelőtt egy századdal történt Hóra-lázadásról tartott választmányi gyűléseinken nehány igen érdekes felolvasást, a már ismert adatokat eddig ismeretlenekkel bővítvén meg, melyeket gondos utánjárással részint magán, részint közlevéltárakban, nevezetesen az erdélyrészki katonai parancsnokság nagy-szelbeni levéltárában sikerült felfedeznie. Mind két történészünk szorosan ragaszkodott a magyar történetírás ősi hagyományához, a mely abban áll: a história igazságot mindenek felett helyezni s ennek minden egyebet alárendelni, kutatva a múlt idők tényeit menten a pártszellemtől, harag és gyűlölet nélkül, a szenvedélytől meg nem vakítva, a mely valóság helyett ábrándokat mutat, a jelent be nem vezetve a múltba, saját magunk és saját időnk nézeteit másoknak és más idő-

nek nem tulajdonítva. Istvánfi, Verancsics Antal, Szamosközi, Pethő Gergely, Hidvégi Mikó Ferencz, Bethlen János a régiebbek közt, a közelmúltban Szalay László s Horváth Mihály, a jelenkorban Szabó Károly, Szilágyi Sándor e hagyományos történelmi iskola szellemében írták hazánk történelmét, s az a mit Benkő József mond ezek egyikéről, elmondható valamennyiről, «egyenes indulattal és a doognak czifrázása nélkül» írták le a múltak eseményeit. Nagynevű történészeink ezen elvben teljesen megegyeznek a római történetírás nagy mesterével: Cornelius Tacitussal, aki «Annales»-ei I. k. I. f.-ben ezen örökre emlékezetes szavakat írta: «sine ira et studio, quorum causas procul habeo». Ugyan ö «Annales»-ei III. k. 12. f.-ben azt írja, hogy a múlt történetei «integris animis diiudicandum». Történészeink nem Tacitus idézett helyeiből, hanem saját lelküismeretök mélységből, a bennök kiválóan nyilatkozó népszellem sugalataiból vették e vezérelvet. A magyar nemzet nemcsak nagy és dicső tettek által örökítette meg nevét, hanem egyszersmind a történetírás valódi hivatásával is bírt és bír maiglan. Nem minden népnek adatott azon tehetség a historiai igazságot menten a rokon és ellenszenv érzetétől tárgyilagosan nyomon. Az ó-korban az ægyptomiak annyira gazdag történelmi irodalmok, jeles számú történelmi emlékeik dacára sem bírtak a történetírás valódi hivatásával, mert az önző érzést leküzdeni nem tudták; fejedelmeik, főhivatalnokaik, hadvezéreik oly érdemeket tulajdonítottak magoknak, melyek az őket megelőzött nemzedékeké voltak.

Múlt évi működésünkről a titkári jelentés kimerítően fog szólni.

Ezzel egyletünk 6-dik közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta az 1886-iki közgyűlésen GRÓF KUUN GÉZA.

Tisztelt közgyűlés!

Minden nyár meghozza életre hivatott gyümölcseit s a végtelen időben nem lesz nyár, melyben a hő sugarak érlelni ne tudnának, mind addig, a meddig földünk netalántán oly physikai változásokat fog szennedni, a melyek az évszakoknak eddig tapasztalt sorrendjét, az eddig érvényesült hatások és következmények szorosan összefüggő lánczolatát képesek lesznek megszakítni. Ekkor a régi nyár értelmetlenné fog válni s olyanná lesz, mint a saturnusi korszak a rómaiak emlékezetében, s mint minden ōskorszak, a melyet a népek mythos alkotó képzelete ragyogóvá varázsol s *arany korszaknak* nevezett. Az általunk ismert legrégibb mythosokban is ott vannak plánétánk physikai fejlődésének mind azon mozzanatai, melyek felesszámú évezredekre terjedő történetének úgynevezett negyedik korszakában s az azt követő korszakokban létre jöttek. Az emberi élet ugyan rövid és mulandó, de az emberiség emlékezetét egykor viszontagságaira még az évezredek sem enyészítették el! A vizözönről p. o. a legtöbb nép mythosai tudnak. Az emberi nem első felléptével egyidejűleg élt állatok és növények a sárkányokról, szörnyetegekről, csodafákról és csodanövényekről fenmaradt elbeszélésekben, mondákban és mesékben mai nap is élnek s élni fognak valószínűleg még igen sokáig, egyik nemzedékről átszármazva a másikra, s idők folytán modosulva a népies képzelet varázsvesszőjének érintésére, élnek s láthatók az eredetöket a messze régiségre felvezető országok, régi váro-

sok és családok hagyományos czímereikben. Ez volna az évenként óhajtva várt nyár sorsa is egy oly *kataklysmos* létrejöttével, mely az érlelésre szükséges melegnek véget tudna vetni, de az argosi mythos szerint is a termesztés felett két istennő őrködik, u. m. *Damia* és *Auxesia*. Valamint a természetet átható tenyészeti erő soha ki nem merül, úgy az ismeretek fáján bármily gazdag termést is lásson mivelődésünk történetének valamelyik szerencsés korszaka, a következő neinzedék nem lesz kénytelen arra szorítkozni, hogy az egykor dús fán rajta felejtett gyümölcsökből táplálkozzék, s nem fogja egy virágosan s örömtelen tavasz után a fát gyümölcs nélkül szükölködőnek szemlélni, hanem tenyészeti erejét kimeríthetlennek s magát végigtenül megújítónak tapasztalandja. Ezt a fát azonban nem könnyen s nem minden fáradalomtól közelíthetjük meg. Tüskét bokrot irtva, nehéz sziklát elhárítva, veszélyes örvény szélén járva, gyakran útatlan úton, mindig küzdelmek árán jutunk el leggazdagabban termő ágai alá, s csak ekkor vehetjük munkánk jutalmát s kapjuk a jónak ismeretével egyszersmind az erényt is, hiszen Aretê *Alētheia* leánya. Ezért mondotta *Methodius*, hogy az angyalok s emberek között az a különbség van, hogy míg előbbiek Isten ingyen kegyelméből öltötték fel az erény tündöklő ruháját, addig utóbbiak azt magoknak szerezték meg. Kétségkívül az ember csakis önön igyekezetéből, küzdelmek után s fáradtságok árán részesedhetik az ismeret drága kincseiben, ezeket csakis ilyen módon érheti el, illetheti meg s teheti sajátjává. Küzdelem nélkül nemcsak győzelem nincsen, de erő s erély sincsen, mert a küzdelem az erőnek fentartója s gyarapítója s erély nélkül erény se lehet. Nem hiában mondja a közmondás: «többet észssel, mint erővel», de a közmondás nem a philosophiai ész, hanem a nép-philosophia szava és szózata, s noha a fődologban rendszerint igazat mond, tévedhetett a kifejezésben, valamint a jelen esetben tévedett is, mert az eszet az erővel hozta ellentétbe, holott az előbbi maga is erő, s az utóbbi alatt csupán csak az anyagi erőt érti, a jelentékeny jelző elhagyásával. A mit a nép-philosophia így fejezett ki, azt a philosophiai ész következőleg határozná meg: «többet a szellem erejével, mint a

nyers anyagi erővel», és ha méltó is, szükséges is az anyagi erőt tartós gyakorlat által edzeni s fokozni, mennyivel mél-több és szükségesebb a szellemi erőt a tanulmány terén kifejteni mind inkább. A vizsgálat meredékei s örvényei közt elhaladó út a *Pallas Athenének* szentelt olajfához vezet biztosan és mi itt e helyen, egyletünk szerény munkakörében, e szent fának óhajtunk gondos ápolói s hű Őrei lenni mindenkor. Boldog az az ország, a melyben a bölcsességnek olajfa-ligetei díszlenek, a melyekben az áldozatok soha meg nem fogyatkoznak, — a melyben lehetőleg számos iskolák egyengetik a közművelődés útjait s nyújtják az élet világosságát: *tradunt lampada vitæ*, a tudós nem csak köztiszteletben áll, de szava érvényesülhet a közdolgok elintézése körül is és a szavazatok nemcsak számláltatnak, de mérlegre is ítétenek.

Nincs hasznosabb, nincs üdvösebb befektetés, mint az, mely a közművelődési célok előmozdítására fordítatik, mert az ilyen ha nem is egyszerre s azonnal, de biztosan, és nem későre meghozza a tőle várt nyereményt, sőt többet hoz annál, mert ha az állambölcsesség egyébre nem számított, mint hasznos polgárokat nevelni iskoláiban, nevelhet olyanokat is, kik tudásunk határköveit előbbre viszik s részt vesznek a szellem hodító hadjárataiban, — kik az eszményi jókért, melyek nélkül nincs valódi előmenetel, sikeresen megküzdenek s ezekért megküzdeni mindig készek, kik az ideál győzelmi zászlaját egykoron a meghódítandó magaslatok valamelyikére kitűzendik. A tanítás nemcsak az értelmi tehetségeket fejti, hanem egyszersmind a nemes gondolkodást és érzést is felébresztheti s kell, hogy felébreszsze, ébren tarthatja, és ha hivatásának megfelel, ébren is tartja, — nyomán ész, szív és jellem egyaránt képződnek, mert utóbbi a két előbbin épül s a háromnak mindenkor, bármi körülmények között is, együtt kell járnia. Valamint a felvilágosult értelem soha sem önző s szívesen hallgat a szív nemes sugalataira, úgy a nemesen érző szív nem a sötétben, de az ész világosságában munkás s abban nyilvánul legtisztább fényében. Az ész és szív teljes összhangjának szép és szerencsés kifejezője a jellem; a jó életü embert, a *homo integer*-t a három alkotja együttesen.

Boldog az az ország, mely kulturintézményeit állandólag pártfogásában részesíti, melyben ezek nem keserű csalódáson s a csalékony remény ingatag homokján, hanem erős kösziklán alapúnak, melyben ezeket a közérdeklődés melengető napfénye fejleszti s neveli mind többre és magasabbra. Ekkor és csak ekkor, így és nem másként válthatják be a kétételkedők előtt kétségeseknek s talán túlmerészekenek látsszott igéreteiket, melyek mindig feltételesen tétettek, habár a feltétel hallgatással is mellőztetett s csakis feltételhez kötötten valósulhatnak meg, t. i. úgy és akkor, ha a közérdeklődés tevékenyen nyilatkozik mellettök s gyorsan el nem pártol tőlük. Az ideig-óráig tartó érdeklődés, mely az egyik társulattól könnyen átcsap a másikhoz, hogy attól is idő múltával tovább szálljon, távol van attól, hogy valódinak tartható legyen. Az, aki új dolgokon kapkod, s a kinek a régi unalmassá válik, hajlékonyságáról és semmiképen nem igaz meggyőződéséről teszen tanúbizonyságot. A valódi érdeklődés nem futóhomokon, hanem szilárd sziklán nyugszik s ez a szilárd szikla az erős meggyőződés.

Már többször volt alkalmam itt e helyen kifejteni, hogy megyénkben, a szép Hunyadmegyeiben, egy történeti s régészeti társulat állandó fennállása s tartós virágzása nem mondom életsükség, mert ha élet alatt az emberi élet jól, rosszul eltelt éveit értjük, azok elmúlnak e nélkül is, de mivelődésünk s a józan hazafiság egyik égető szüksége, mely nem szenved elodáztatást. Történelem nélkül s a történelemnek a régészet egyik segédtudománya, magunkat se ismernők, pedig az ó-kori bölcsészetnek *Sokrates* kezdő korszakából felénk hangzik a szózat: γνῶθι σεαυτον, s ahoz a földhöz, melyen lakunk, csupán csak megszokásból ragaszkodnánk. Vajon hoznánk-e áldozatot a mikor szükség van reá és gyakran van reá szükség, azon földért, melynek, mert múltját nem ismerjük, keblünkben jövője iránt sem táplálhatunk valódi érdeket, vajon azt jogosan nevezhetnők hazánknak? A mulékony érdek s a megszokás, bármi édes is legyen, a föld rögéhez fűz, de nem a hazai földhöz. Azért lelkesülnünk s hozunk kész örö mest áldozatot, a mit szeretünk, s kérdem, vajon szerethetjük-e azt, a mit nem ismerünk.

Vágy ébredhet fel bennünk az ismeretlen iránt, de a szerepet ellenállhatlanúl az ismert felé vonz.

Ime nyolcz éve annak, hogy mélyen tisztelt barátom és elnöktársam, dr. Solyom Fekete Ferencz, a hunyadm. történelmi és régészeti társulat érdekében közzé tette ébresztő s lelkesítő szózatát, melynek hatását mai nap is érezzük, s érezni fogják azok, kik utánunk következnek mindaddig, a meddig a hunyadm. tört. és rég. társaság fennáll. E szózat következtében számosan megyénk ügybugzgó fiai közül és többen az ország különböző részeiből siettek az alapító tagok közé iratkozni. A társulat illetéenképen megalapulván, nehány tagja azon a téren, melynek mívelésére szövetkeztünk, oly kiváló munkás-ságot fejtett ki, mely a magyar tudományos irodalom figyelmét nemcsak feléjök fordította, hanem maga a társulat felé is. Gyűjteményeink évről-évre szaporodtak s évenként nagyobb azok száma, kik múzeumunkat megtekinteni Dévára jönnek. Azok, a kik kétségesek voltak társulatunk jövője felől, immár lemondta kétségeikről, a közömbösek kezdenek érdeklődni, s ha volt olyan, ki ellenséges indulattal viseltetett iránta, az a mívelődésnek s a világosságnak barátja nem lehetett s megyénknek hű fia nem volt. De sietek hozzátenni, ilyenről nincs és nem volt tudomásom. Az, a mi leginkább fenyegetett mindenjárt elején és még később is azoknak egy részénél, kiknek közreműködésére számítottunk, a dermesztő közöny volt, melynek szürke s baljoslatú sellegeit, hála legyen a jóra hivatott és életképes társulatok felett őrködő gondviselésnek, az érdeklődés hódító napfénye megszakította; a felleg foszlánynyá vált, reméljük, e foszlányok gyorsan és minél előbb el fognak tünni társulatunk láthatáráról.

A nemzetek úgy alakúlnak, hogy számos tényezők következtében az őket kitevő elemek egy bizonyos meghatározott jelleget nyernek, mely az egyik nemzetet megkülönbözteti a másiktól. Ez a jelleg a népszellem nyilatkozataiban könnyen felismerhető annak, ki az általanosságokon keresztül, a dolgok mélyére hatni tud. Az egyik népszellem értelmi tehetségeinek valamelyikében a másikat felülmúlhatja, vagy alatta állhat, s ehhez képest a gondolat és képzelet birodal-

mában hivatásszerűleg azon a téren tünhet ki leginkább, melyen tehetségeit legjobban érvényesíthette. A syntheticus ész alkot, az analyticus bonczol, a merész képzelet teremt, az okfúrkésző magyaráz, a syllogismus bizonyít, az inductiv ész a tapasztalati tudományok terén hódít, a deductiv következtet s a tudomány ezen irányok mindegyike által gyarapítatik és bővül. De nemcsak ezen ethnikiai különbségek fejtik meg s magyarázzák ki valamely népnek a tudományok valamelyike iránt viseltető vonzódását s azon jeles eredményeket, melyeket benne kivívott, hanem ezeken kívül a kedvező alkalom is latba vetendő, mely neki valamely tudomány mívelésére adatott, azon kedvező alkalom, a mely nélkül mívelődésünk történetében sok minden máskép alakult volna s vagy egyáltaljában nem, vagy legalább sokkal később jött volna létre. Nem ok nélkül neveztetnek a babyloniak a csillagászat megalapítóinak, nem véletlenből történt, hogy Egyptomban a tértani ismeretek már a legrégebb időkben kifejlödtek. Országonként, sőt vidékenként változnak és változnak a talányok, melyeknek megfejtése azokra nézve, kiket a véletlen közelökbe helyezett, különösen vonzó. *Sphynx*, az ősrégi, a titokszerű *Sphynx* ábrázatja nem mindenütt ugyanaz. Megyénkben a régészeti leletek nem csupán a római mívelődésnek itteni maradványait tárgák fel előttünk, hanem különböző kultur-áramlatok, kultur-állapotok, különböző népek kéziiparának s kereskedelmének látható jeleit őrizték meg számunkra s már ennél fogva is rászorulunk az összehasonlító archæologia mindazon adataira, melyekből az itteni talányok valamelyikére kivánt világosság áradhat. Azon városban, melyet Aristoteles a Duna jobbpartjára helyezett, a jelenlegi Szerbia egyik eddig még ki nem nyomozott helyén, vagy Portus Pilusban, a Natisone régi torkolatánál, vagy a Pontus Euxinus partvidékein, a kultur-áramlatok sokkal magasabb hullámokat vetettek, mint Daciának azon részében, melyre figyelmünk leginkább fordül, de itt is hullám-hullámra következett, s a mennyire a históriai tudás fáklyája világít, keletnek nyugattal való érintkezéseit látjuk.

Régészeti kutatásaink közt, az archæologia azon terén, melynek mívelésére vállalkoztunk, az összehasonlító régészeti

módszere s eredményei reánk nézve nemcsak vonzók, hanem a velök való megismerkedés, tekintettel saját célfajainkra, nagy fontossággal bír, lépten-nyomon haszonnal jár, sőt bizvást elmondhatjuk, *elkerülhetetlen*. Az ó-korban még azon népek is érintkeztek egymással, melyekről eddig azt hittük, hogy teljes elszigeteltségenként egymástól, kizárálag önon magokból s önállóan fejtették ki mívelődésöket. A XXI-ik ægyptomi dynastia sírjaiban *Ming* korszakából sinai illatüvegek találtattak. A sinai taoismus theologiájában az ember nem csak lélekből és testből áll, hanem a testhez még egy az ægyptomi *ka*-val lényegében teljesen megegyező elem szövődik, a mely a halál után belőle tetszése szerint kimozdíthat, ideiglenesen itt e földön járhat, kelhet, de gyakori bolyongásai után abba visszaszáll. Az ősök szelleme az utódokat végkép el nem hagyja, hanem ezen *ka* alakjában örködik felettök. *Laô tseu* tanaiban az indiai befolyásnak világos jeleire találunk. Ezen érintkezési ponton kívül a sinai kultura néhány árja törzsre s viszont azoké ō reá már oly régi időben gyakorolt észrevehető befolyást, mint azon korszak, a melyben a sinaiak *Su-tien* vidékében, délre a *Lob* tótól, árja népekkel közlekedtek. Az ægyptomiak egyfelől a sinaiakkal, indiaiakkal, Assur és Babylonia népeivel, a hittitákkal, más felől a phœnikiaiakkal, hellenekkel s a phœnikiaiak a hellenekkel s különböző thrák törzsekkel nem csak cserekereskedést folytattak, hanem a minden nap élet szükségleteit kielégítő árukkel és a fényűzés és cultus tárgyaival együtt egyszer mind a mívelődés elemeit is közvetítették egymásnak, ezekből egymásnak adva s egymástól kapva. Valamint a régi athéneiek lampadodromonjaikban az egyik meggyújtotta fáklyáját *Hephaistos* oltáránál s azt futásközben átadta egy másiknak, s a másik egy harmadiknak s így tovább, úgy a mívelődés világa egy népnél se enyészik el a nélkül, hogy egy másik attól legalább egy éltető szikrát ne nyerjen és e szikra kedvező körülmények közt lángot vethet. Ez a mívelődés történetének évezredes menete.

Egy visszapillantás azon működésre, melyet társulatunk néhány tagja kifejtett a régészeti azon terén, melynek mívelésére vállalkoztunk, meggyőzheti az iránta érdeklődőket a

felől, hogy az illető leletek megmagyarázásánál mindenig kellő tekintettel voltak az összehasonlító archæologia hasonlomű tárgyaira. Választmányunk igen tisztelt tagja, *Torma Zsófia* ō nagysága, a dák leletek leírásánál a Daciával az ó-kori föld-abroszon határos országok, a dákokkal érintkezett népek hasonló kultus-tárgyaira lépten-nyomon figyelmeztet, figyelmeztetni meg nem szűnik. Társulatunk tisztelt könyvtárока s levéltárока, *König Pál*, a sarmizegethusai Mithra-leletekről írt nagybecsű tanulmányának értékét még azzal is nevelte, hogy a keleten s az egész egykori római birodalom területén előtalált mithræumok bocses anyagát tanulmánya körébe vonta. Tisztelt múzeumigazgatónk, *Téglás Gábor*, a præhistoricus s a római arany-, vas- és kőbányászatról Daciában tartott jeles felolvasásaiban s erről szóló úttörő s nagyérdekű tanulmányaiban felhasználta minden azon anyagot, a melyet az ó-kori classicusok, egy Strabo, egy siciliai Diodor, az idősb Plinius és mások számunkra az ó-kori bányászatot illetőleg, jelesen Hispania bányászatáról, fentartattak. Választmányunk tisztelt tagja, *Mailand Oszkár*, a rumän népköltészet mythicus elemeit szép sikkerrel hasonlította össze az árja népek megfelelő mondáival. Az eredeti mythosokat magában rejtő népköltészet vonatkozásában a későbbi irodalomhoz, úgy szolván a præhistoricus archæologia színvonalán mozog.

Ex oriente lux, — ex Africa semper aliquid novi! Erről győz meg a mívelődés története.

Üdvözlöm minden azokat, kik közgyűlésünkön megjelentek s ez által újabb jelét, újabb zálogát adták komoly érdeklödésöknek e társulat sorsa iránt. A tagokat kérve kérem, hogy sorainkban állhatatosan megmaradjanak. A nem tagokat arra kérem, siessenek magokat tagjaink közé felvétetni, legyen erre az első alkalom a mai gyűlés! Ezzel a hunyadm. tört. rég. társulat 7-dik közgyűlését megnyitottnak jelentem s nyilvánítom.

POGÁNY ÁDÁM EMLÉKEZETE.

Felolvasta a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1885. évi október h
14-én tartott választmányi ülésében KUN RÓBERT.

Szép és kegyeletes szokást honosított meg társulatunk választmánya akkor, midőn elhatározta, hogy elhunyt tagjai emlékezetét megújítva, azok fölött emlékbeszédeket tartat. Illő és méltányos dolog, hogy a választmány azok elhunytá fölött, kiket a közbizalom a társulati ügyek közvetlen intézőinek díszes sorába emelt, ne térjen egyszerűen napi rendre, hanem külön is lerója irányukban az elismerés adóját. És ez elismerés megilleti a választmány minden egyes tagját: megilleti azokat, kik tollal kezükben az irodalmi téren buzgólkodtak a társulat érdekében, és megilleti azokat, kik bölcs tanácsukkal itt benn az ülésteremben, s befolyásukkal ott künn a társadalmi élet mezején mozdították elő a társulat ügyeit.

Ez utóbbiak sorába tartozott *nagy-klopotivai Pogány Ádám*, kinek irányában a kegyelet és elismerés ez adóját akarom a választmány megtisztelő megbizásából leróni, midőn emlékezetét ez ülésben megújítani szándékozom!

Nagy-klopotivai Pogány Ádám született 1830. évi február hó 17-én Déván, hol anyai nagyatyja, gr. Kun Sámuel, akkoron várparancsnok volt, ősi magyar nemes családból; atyja Pogány István volt, anyja gr. Kun Erzsébet. A Pogány család egyike a két magyar hazা legrégebb családainak, mely eredetét a szt. István nejével, Gizellával bevándorolt Hunt és Pázmán testvérektől vette; igazolja ezt a fehérvári káptalannak egy 1330. évi szt. Mihály napján kiadott oklevele, melyben ezt olvassuk: «proinde ad notitiam universorum

harum serie litterarum volumus pervenire, quod nobili viro magistro Stephano, dicto Pogán, filio francisci de Genere Hunt-Pázmán stb.». Pethő Gergely krónikájában a mohácsi gyásztéren elesett magyar főurak nevei közt előfordul a Pogány Zsigmond neve. A mohácsi vész után Pogány Miklós, jelentékeny aldunai birtokainak török kézre jutása után Erdélybe, névszerint Hátszegvidékére költözött, hol bizonyosan szintén kellett birtokának lenni. Nevezett Pogány Miklós unokái, Niagomer és Bakoch, Klopotivát megszerezve, elsők használták a klopotivai előnevet. Nem lehetetlen, sőt nagyon valószínű, hogy Pogány Ádámunk valamelyik őse a nagy Hunyady Jánosnak dicső győzelmeiben társa és víz bajtársa volt. Ily ősök ivadéka a leggondosabb házi nevelésben részesült, s míg atya hazafias erényeket oltott szívébe, addig a szerető édes anya a legnemesebb érzelmeket csepegteté a fogékony ifjú kebelbe. A 30-as évek vége felé került Pogány Ádám a legnagyobb erdélyi fejedelem, a Bethlen Gábor által alapított legmagyarabb tanintézetbe, a nagy-enyedi főiskolába, hol hírneves tanárok fejlesztették benne a hazafiságot, tudományt és kötelességérzetet. Tanulmányait már-már bevégzendő volt, midőn az 1848-iki események miatt hirtelen és váratlanul meg kelle azokat szakítania. Nagy-Enyedről szülői házába tért vissza; szülői Hunyadmegyében a lázongó parasztok elől menekülendők, Magyarország felé indultak, de utjokból kitérítettvén, Abrudbányára kerültek, hol Pogány Ádám atya az oláhok által megöletett, ő maga pedig Hatvani őrnagy csapatába lépett; Hatvani seregének szétveretése után Kemény Farkas parancsnoksága alatt vett részt a szabadságharcban, míg végre a zsibói fegyverletétel után bujdokolva került hazá Poklisára, hol minden más tér elzáratván akkor a magyar ember elől, a szülőitől reá maradt földeket művelve a gazdászatra adta magát, folytonos tanulmányozás által bővítve minden téren ismereteit. — 1853. évi október hó 15-én vette nőül demsusi Lukács Idát, ki 32 éven át hűségesen szerető hitestársa volt, kivel boldogan élt halála órájáig. E házasságot az ég gyermekkel nem áldotta meg. — Az alkotmányosság visszaállítása után Pogány Ádám elhagyta falusi nyugalmát, és ismereteit, szolgálatát

megyéjének szentelve, több ízben járási szolgabirónak választott meg; 1878-ban árvaszéki ülnök lett, ezen hivatalát élte utolsó pillanatáig tartotta meg. Példás szorgalmu és buzgó tisztviselő volt, igazságos, szigorú és pontos minden-nemű ügyeiben; mint megyei virilista élénk részt vett Hunyadmegye minden közügyeiben; hivatalos elfoglaltatása nem gátolta őt abban, hogy a társadalmi és közművelődési téren is tevékeny részt vegyen; minden culturalis vagy hazafias célu vállalatnál az elsők egyike volt Pogány Ádám; így iratkozott be alapító tagnak az alakulandó hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatba 1880-ban. A társulat érdekeit, a hol csak tehette, a leghatékonyabban mozdította elő; egyéb kisebb adományain kívül tőle kapta társulatunk azon gyönyörű Flóra-szobrot, mely mint a római szobrászatnak megyénkben talált egyik nagybecsű műkincse, méltó díszét képezi múzeumunknak. Mint társulatunk választmányi tagja szorgalmasan látogatta az üléseket, élénk részt vett tanácskozásainkban, kiváló része volt egyes, fontosabb határozathozatalokban, úgy hogy f. évi április hó 2-án hosszas szenvedés után bekövetkezett halála választmányunkra igazi veszteség volt.

Legyen áldott közöttünk emléke; szálljon reánk örök-ségül az ő buzgalma, az ő munkaszeretete, az ő kötelességérzete! —

ADATOK A VOLT ZARÁNDMEGYEI RÉSZEK TÖRTÉNETÉHEZ.

(Összegyűjté dr. SÓLYOM-FEKETE FERENCZ és ismertette Brádon, a hunyad-megyei tört. és régészeti társulatnak 1883. évi szeptember 23-án tartott felolvasó gyűléseben.)

Ez alkalommal inkább ujjmutatásokkal szolgálni, mint komoly felolvasást tartani; inkább kissé csevegni, mint rendszeres dolgozatot mutatni be, folttett szándékom.

Mindenkit első sorban és igen természetesen az érdekel, mi közvetlen közelében van. Igen tisztelet hallgatóimat is bizonyára érdekelni fogja, ha a volt és az idők folyamán minden összébb szorított, majd beolvasztott Zaránd-vármegyének azon részei felől mondok valamit, melyeknek egyik kiváló pontján gyültünk ma össze: terjesztendők — mannyire csekély erőnk engedi — társulatunk főadatainak, üdvös célpontnak ismeretét.

E részeknek kiváló és főbb szerepét maga a taremtés, a természet szabta meg változhatatlanul és örök időkre. E szerep: a nemes fémek bányászata. Megszólal itt minden völgy és hegycsúcs, hogy hirdesse nekünk utódoknak: mily ősrégi e területen a bányászat.

De hát e nyomok kutatásával én nem foglalkozom. E teendő nálamnál hivatottabb munkásra talált társulatunk egyik kiváló tagjában, ki most és itt is szólani fog, név szerint Téglás Gábor úr.

Megbocsát azonban érdemes tagtársunk, ha némileg szakmájába vágok és fölemlítek egy adatot, melynek birtokában vagyok; és mely kedvencz foglalkozásom — a régi oklevelek, írásos hagyományok összegyűjtögetése köreiben került kezeim közzé.

Körösbányán hivataloskodásom ideje alatt napi sétáim közben, megragadta már figyelmemet a Czebe község és Körösbánya határa között elpusztultan fekvő nagyszerű vízfogó s kombinált vízvezeték. Akkor azt mondták nekem, hogy az a rómaiaktól maradt. Azonban későbbi tapasztataim meggyőztek, hogy rómaiak fém-, főleg aranybányászata ily vízvezetékre nem szorult. A római kisebbszerű vízmennyiséget igényelt mozsarakban megtört aranyának kimosásához. Többnyire ma is épen található s bámulatos tökélylyel égett agyagcsőveken kisebb-nagyobb távolságból vezették a római kornak bányaművelői a vizet. Ily vízvezető csövek jöttek napjére Hunyad-vármegye több pontján; és múzeumunk már szép példányokat mutathat föl. A körösbánya-czebei vízvezeték későbbi korszakok szüleménye tehát. Én, némi okleveles nyomok után is indulva, hajlandó lennék legalább a teljes kiépítést Mátyás, a nagy Hunyadi János dicső fiának uralkodása idejére tenni.

Mátyás király fényűzéssel vette körül udvarát; törekednie kellett e kedvtelésének egyik czikkét, az aranyat birodalma határain nagyban kerestetni s előállíttatni. Ezt sehol sem tehette másutt annyira, mint Európának ezen egyetlen jelentékenyebb aranyvidékén. Akkor emeltethetett teljes befejezésre a szóban levő vízvezeték. Rendeltetése pedig nemcsak az arany stompolása, hanem pénzverő gépeknél hajtása is lehetett.

E körülményben leljük tán indokát annak is, hogy a Kendeffy családnak Körösbányán, 1462. évben kelt és Mátyás király által kiadott adománylevéle szerint, melyet eredetiben is fölmutathatók, nevezett dicső királyunk ama helyen tartózkodott.*

Ugyancsak kezeim közt levő s a szász nemzeti levéltárban N.-Szebenben általam az eredetiekről másolt három darab oklevél bizonyításaként, arany forintosok verdéje már előbb működött Körösbányán. Sőt az oklevelek az aranyverde egyik mesterének nevét is föntartották számunkra.

* Az oklevelet közlöm a «Syl-völgy» című dolgozatom mellékletéül ugyanezen évkönyvben.

Az egyik oklevél kelt Nagycsűrön, 1445. évben és benne Hunyadi János szól Körösbánya közönségéhez. Megrendeli, hogy az akkor épen Nagy-Szebenben időző s arany forintosok verője Simont (*Symonem cusorem et factorem florenorum auri*) Körösbányán (in ipsa Keresbanya) bírt javaiban háborgattatni ne engedjék; hanem a négy bányaváros (de opidis quatuor Banya) polgáraiból alakult békebiróság hozott ítélete értelmében védjék meg.

Ez oklevél (1) által említett négy bányaváros: a mai Körösbánya, Czebe, Karács és Riska. Melyeknek lakosai csak kevessel 1848 előtt és illetve után mondottak le maguk érdekes kiváltságaikról. Természetesen, mert az eredeti kiváltságos bányavárosi polgárok elpusztultván, a helyöket elfoglaló oláh pörök ama kiváltságokhoz maguk sem ragaszkodtak többé.

Ezen n.-szebeni eredetű és Körösbányán javakkal bíró s ott hihetőleg az arany forintosok verését űző Simon mesterről szól eme másik (2) oklevél, mely Gyulán 1445-ben költ és több tekintetben érdekes. Először is tudunkra esik, hogy Körösbányán birtokolt Maróthi László, macsói bán, kinek e birtokaiban tisztei, vajdái voltak, az oklevél szavaival élve: «nobilibus viris Moga, Ladislao de Bolya, Stephano de Birtin, Johanni de Fenywpataka, Sorbán et Johanni de Ribicze Waywodis nostris.»

Másodsorban érdekes Maróthi László macsói bán és körösbányai nagybirtkosnak e parancslevele azért, mert közel ötszáz ével ezelőtt csak magyar nevét ismeri (Fenyűpataka) ama községnek, melyet ma Valeabrád néven hívunk mi magyarok is.

Végre a harmadik oklevél (3) Hunyadi Jánostól ered és Szászsebesen 1451-ben adatott ki. Abból tudjuk meg, hogy ugyancsak fönnebb is emlegetett Simon szász vette ki haszonbérbe a körösbányai bányák urburáját, bányaadóját, négy arany márkatért egy évre, vagyis — az okmány utóirata szerint — 112 arany forintért.

Az okmány ezen utójegyzete («marcam quamlibet florenorum auri vigintiocto computando») pénzügyünk múltja tekintetéből érdekes, mivel egy új pénzlábbal ismertet meg.

Ezek után áttérek e vidék másik, ha nem is oly főszereplésére, minő a bányászat; de mindenkorálta elég jelentékeny szereplésére. Értem e vidéknek a természet által emelt erődítvényi jelentőségét és szereplését a különböző idők belharczaiban.

Már honfoglaló őseink fölismerték eme völgyek hadállományát fontosságát és azt, hogy e természetes erődöt külön kell elfoglalniok és megszállaniok, ha azt nem akarták, hogy ott ellenök folytonos gyűanyag szervezkedjék. Ugyanazért Velek vezér villámként csapott be lovasaival a Fehér-Körös völgytechnőjébe s azt állandóan megszállotta. Mely megszállás Gelo vezér és Ménmarót szláv-bolgár népét, blachosait természetes és egyedüli hátvédétől is megfosztván, reá nézve minden ellentállást reménytelenné tőn és kényszerítette bizonyára, hogy a magyarok baráti jobbját elfogadják.

Későbbi századokban e völgyek reánk nézve hol léleket emelő, hol lesújtó események színhelyei voltak. Különösen a török világban szolgáltak sok nemes család menhelyéül. A portyázó török-tatár hadak ritkán merésztek e helyekre. Hogy közeledésükkel idejkorán hírt lehessen adni, Csucsközség határán egy lapályos dombon váracs állott őrséggel. E *hiradó* helynek emlékét a romok és ama hegynek «Hirad» neve tartja fönn, mi kézzel foghatólag a «*hiradó*» névből a nép által készült elnevezés.

Mily sok jelentékeny család birtokolt e részekben, azt csak bővebb kutatások állapíthatják meg teljes hitelességgel. És ez sok tekintetben érdemes munka lenne, mert nyitára jönnénk azon most csak hírből, hagyományból ismert körülmenynek: miszerint a volt Zaránd még akkor is, midőn megszünt Gyula váráig terjedni, vezérszerepet játszott sok tekintetben úgy a törvényhatósági, valamint az erdélyi, néha magyarországi közélet egyes mozzanataiban. Különösen a törvényhatósági élet lehetett rendkívül élénk és izgatott még a 30-as években is. Több írott nyom van birtokomban arra nézve, hogy a most anyamegyévé lett Hunyadban lábrakapott visszaélések ellen protestálni s petitionálni Körösbánya s Brág városaiban gyűltek össze a megyei karok és rendek, az erdélyi jelentékenyebb családok fejei s tagjai.

De mellőzöm ez időkkel való foglalkozást, mert részben ugyis ismert dolgokat kellene csak fölelevenítenem; és mert továbbá itt helyén nem lévő életrajzot kellene szolgáltatnom egy alakról, ki mathusalemi életkorával visszamaradt közötünk ama zajos, élénk időkből.*

Berekessztésül csupán egy oklevelet mutatok fel eredetiben, mivel a nagy és dicső Bethlen Gábor fejedelem sajátkezű írása egész terjedelmében; és mivel bizonyossá tesz a felől, hogy e vidéken Bethlen-jószágok már ama nagy férfiú életében is voltak, még pedig N.-Halmágy vidékén Csucs és több község mellőzésével a fejedelem Bethlen Gábor birtokolt Bulzesden és «Körös-tsor»-on (Kristyor) is. Mely jószágainak kezelésére s jövedelmeinek beszedésére utasítá e levelében (4) összes javai prefektusát, lesnyeki Dobray Pétert, ki egyszersmind Hunyadmegye alispáni tiszttét is viselé.

OKLEVELEK.

I.

Nagy-Csür, 1445. juliust 29. Hunyadi János erdélyi vajda parancslevele Körösbánya közönségéhez, hogy Simon szászt és arany forintosok verőjét körösbányai javainak békés birtokában tartásákról.

Nos Johannes de Hwnyad wayuoda Transsiluanus Sicutorumque et Themesiensium Comes etc. vobis prouidis viris Judici Juratis ceterisque Ciibus et toti communitatis Opidi Keresbanya vocati serie presencium firmissime committimus et mandamus aliud habere nolentes, quatenus, a modo deinceps Circumspectum Symonem cusorem et factorem flororum auri in Cibinio commorantem in suis rebus et bonis, in ipsa Keresbanya existentibus impedire et perturbare non presumatis, nec permittatis impedire per quoscunque, Sed ipsum in ipsis suis rebus et bonis ibi existentibus, iuxta adiudicationem certorum Ciuum et proborum virorum de Opidis quatuor Banya, pacifice tenere et seruare debeatis et

* Értettem b. Nopcsa Lászlót, ki időközben elhalálozott.

Secus facere nequaquam presumatis Alioquin certi estote, quod ipsum eciam per vestra incommoda in pretactis suis bonis pacifice tenere faciemus ipsum, defendendo in eisdem, presentibus perfectis exhibenti restitutis Datum in Nagychwr feria quinta proxima post festum beati Jacobi Apostoli, Anno domini M° cccc° xlmo quinto. Commissio propria domini Wayuode.

(Szöveg alatt zöld viaszszal lenyomva volt pecsét levált.

Eredetije papirdarabon nyilt alakban, Szász n. egyetem Itára U. II. 109.)

2.

Gyulafehérvári káptalan 1445. szept. 30. átirja Maróthi László macsói bánnak Gyulán ugyancsak 1445. évi augusztus 21-én kelt és saját birtokain lakó vajdákhoz (népvezetők) intézett parancsát: miszerint Simon szász eredetű pénzverőt bizonyos zálogbirtok iránt eskessék meg.

Nos Capitulum Ecclesie Transsiluane Memorie commendamus Quod veniens nostri in presenciam Symon Cusor florenorum auri de Cibinio, exhibuit nobis quasdam literas patentes tenoris infrascripti petens nos debita cum instancia, vt easdem transscribi et transsumppmi facere transscriptumque et transsumptum earundem sub nostro Sigillo sibi dare et concedere dignaremur Juris sui ad vberiorem cautelam Quarum tenor talis est Nos Ladislaus de Maroth alias Banus Machouensis Nobilibus viris Moga, ladislao de Bolya Stephano de Birtin Johanni de *fenywpataka* Sorban et Johanni de Ribicze wayuodis nostris nobis dilectis, Noueritis quod nos causam ratione cuiusdam terre inter nostros Jobagiones de Keresbanya et Symonem monetarum florenorum Cibiniensium habitam sane intelleximus Igitur mandamus vobis quatenus dicto Symoni cum socys suis terminum Juramenti deposcionis assignare debeat, quo scilicet termino adueniente ipse Symon ipsam terram, quam pro suis pecunys emptam fore asserit circuere debeat et sic Jurare Quod ita ipsum deus. Juuet beata virgo maria, et vt possit videre faciem domini nostri Jehsu christi quam ipsa terra quam ipse circuit est.

per eum empta pro pecunys et sibi pro vagio posita, tam diu quousque sibi pecunias suas reddent, Ceteri autem socy sui consimiliter Jurare debeant vestri in presencia, datum Gywle secundo die festi beati Regis Stephani, Anno domini M° cccc° xlquinto, Nos itaque petitionibus eiusdem Symonis Justis et legitimis in hac parte nobis ablatis annuentes prescriptas literas transscribi et transsumppmi facientes transcriptumque et transsumptum eurondem sub nostro Sigillo eidem duximus concedendum premissam ad cautelam datum secundo die festi beati Michaelis Archangeli Anno domini supradicto.

(Eredetije papiron, hátlapra nyomott fehér viasz pecsét maradványai.
Szász nemz. egyet. Itára U. II. 111.)

3.

Hunyadi János kormányzó által Szászsebesen 1451. május 1-én kiállított igazolvány arról, hogy Körösbánya város urburáját, bányászati adóját azon évi február 2-ik napjától 1452. február 2-ig terjedő egy esztendőre Simon arany forintosok verőjének négy arany márkdárt, mindenik márkat 28 arany forinttal számítva, bérbe adta.

Nos Johannes de Hwnyad Regni Hungarie Gubernator etc. Memorie commendamus perpresentes Quod nos vrburas Opidi nostri Keresbanya a festo purificacionis Beate Marie virginis proxime preterito, incipiendo vsque alterum festum eundem purificacionis marie virginis pro quatuor Marcis Auri Simoni de Cibinio Cussori florenorum auri in arendam conduximus presencium mediante. Datum in Zaszsebes Sabatho proximo post festum pasce dominice Anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo marcam quamlibet florenorum auri vigintiocto computando.

(Szöveg alatt vörös viaszszal lenyomott pecsét leválva elveszett.
Eredetije a n.-szebeni szász nemz. levéltárban kis darab papiron II. 131.)

4.

Istenteol kgnek minden ioth kiuanok. Akaram kgnek ertesere adnom, hogj en inneth Varadrol ma 2. Nbris indu-lok: kgdeth Intem szeretetel az en tauolj letemben keuess josságimra és hazaimra prouideallyon ugy, mellyeth kgdteol vehessek keduesen az io gonduisseles mindenkor kiuantatik, de kiualtkeppen Embernek tauol letében szüksegh vranak hjuellen szolgálni, de erreol kgk teobbeth nem irok, merth en kgdben megh niugottam. Az epittessek allapattjath a mi illethj, tudom a' mire erkezik kgled azth nem prætermittallya, de teobbi keozth az Istallok heazasa el uegezese vtan (stb. utasítások foglaltatnak minden egyes építkezésekre nézve) Ex Varad 2. Novembris 1610. G. Bethlen mp.

(Utóiratban ugyancsak sajátkezüleg.)

Keresben leueo Joszagjm adajath ugy mjnth *Bulzesten*, *Gorohodon* flor. 32 negj kapurol, *Chjuchjon* (Csucs) Eoth kapurol flor. 40. *Kricziorol* (Kristisor) 1. kapurol flor. 8. kgd fel szedesse es magahoz vegje, az Ispanoknak megh mongja kgd hogj 3 esztendejgh valo Immunitasth engedeth eo felsege hogj mynden Joszagom Immunis legjen az eo felsegenek valo adozastul melljet Isten megh hozuan megh mutatom nekjec.

Adak az vtban ertesemre hogj az Czjuchj Joszagbol akarnanak el mennj, kgdk arra szorgalmatos vigjazasa legjen, ha mjth oljath hallhath kgd Idejen prouideallya kgd abbelj szandekath, ess le hozatuan az az olljanokath Jo kezessegh alath boczyassa el. Ha mj egjebre az penz kelletjk kgd ehez az penzhezs hozza njulhath ugy mjnth az 80 forinthoz.

Boritékon: Generoso domino Petro Dobray de Lesnek, Vice Comiti Comitatus Huniadiensis; necnon omnium Bonorum nostrorum Praefecto Nobis honorando.

Allate ad me 5 Nouem. Ex Varadino.

(Följegyzés későbbi kéz által: Bethlen Domokos és Zejk Miklós urameknál levő Dobraiaktul maratt leveleknek Regestroma 68. . . . Eredetije egész sven levélalakban összehajtva s meglehetősen elrongyollott állapotban. Saját gyűjteményemben.)

ÚJABB ADALÉKOK DACIA HELYRAJZÁHOZ.

TÉGLÁS GÁBOR-tól.

(I. Római építkezés Kerzseczen. II. Az odavaló præhistoricus telep. III. Præhistoricus és római település Keresztény-Almásou.)

Társulatunk egyik feladatát a történelmi, régészeti emlékek kinyomozása képezvén, a választmány abbeli felhívásának, hogy egy Dévától délnyugatra s a római település színhelyeitől félreeső völgyben *Kerzsecznél* felmerült és rómainak igérkező lelet mibenlétét helyi szemle útján állapítanám meg; f. évi május 16-án siettem eleget tenni. Majland Oszkár tanár úr társaságában áthaladva a Száraz-Almásig s onnan ismét Kerzseczig megújuló magaslatokon Gyila György lelkész és tanító úr házánál állapodtunk meg. Miután Barcsay Béla járási szolgabíró úr s társulatunk buzgó pártfogója már előzetesen hatósági tilalom alá vétette volt a leletet: a községi bíró közbejöttével siettünk ki a hely színére. A helység egy keletnek futó patak völgyben fekszik, de nyugati szélén három közlekedési irány egyesül. Kettő ezekből az *Apadın Izvoru* nevű völgyi patak mentén nyugatnak irányul, olyképen, hogy a Kis-Muncselre vezető út a víz jobb partjára csap át s a *kergesi* a balparton a szántók közt vezet el. A harmadik rögtön hegynek fog s *Kaunra* szolgál keresztül.

A két előbbi út a völgy átellenes lankáját szeli s a falutól alig 10 percznyire ezek mentén jellegzetes római tégladarabok, vakolatos törmelékrészletek tünnek szemeink elé. A bal parti lejtőt *Grohotya* omlásos néven különbözteti meg épen ezért a nép, s itt a *kergesi* út alatt és felett három ponton az épületmaradványok jól megkülönböztethetők. Petru

Alexandru évek előtt az útiól befelé eső romhalmaz és alapfal kifejtése közben állítólag felirásos követ is talált volna, s azt egy ideig pinczéjében tartogatva valami 10 év előtt oly szerencsésen beépítette, hogy most nyomát se találhattuk. Az ugyanezen helyről kiásott oroszlánt azonban egy kukoriczagoré alapzatául minősítve megtaláltuk. Ennek csak külső fele volt eredetileg kidomborítva, hossza 0·9 m., magassága a sörényes fejnél 0·7 m. a hátsó végtagnál 0·45 m. Anyaga az a durva mészmárga, közel ide a Kaun felé kimagasló *Dumboviczán* pados kifejlődésével a kőfejtésre mintegy kinálkozott.

A kergesi út felett még elég téres hely kinálkozott a további településre, és meggyőződésem szerint, tisztán mezei gazdasági szempontból keresték fel a rómaiak e rejtegett völgyzugot. A nagyobb épületmaradványokban az egykori mezei lakok helyét különböztethetjük meg, míg az oroszlánnal díszített kisebb épületek az egykori telepesnek sírhelyét valának hivatva díszítni annak idején. A kauni út és patak közt Petru Alexandru által kiásott oroszlán határozottan ilyen rendeltetéssel készülhetett s formájában annyira meggyezik a Várhelyen és Veczelen láthatókkal, hogy mellőz talpa alól a szokásos kosfő sem maradt el.

Ilyen meggyőződésre juttatott mindjárt a *Grohotya* megtekintése s még jobban megerősített e nézetemben a patak jobb partján, La-Treste nevű határdülőben *Duda János* földjén, Barcsay szolgabíró által tilalom alá vett ásatási helyre kiterjesztett szemlénk. E pont az előbbitől alig van 300 méter távolságra, s épen a Kis-Muncselnek vezető út felett fekszik. A tulajdonos a f. évi áprilban szántásközben összesen 4 oszloptörédéket, két kő-oroszlánt és két kis kőlapon kívül egy gondosan kifaragott s 2 méter hosszú, 0·8 m. széles, 0·15 m. vastag kőlapot ásott ki. Mindezekből a négy oszlop képezheté a síremlék vázát olyképen, hogy a nagy kőlap bizonyára a homlokzathoz a két szögletre kihajló oroszlán talapzatául lehetett alkalmazva s a kisebb kölemezek részint talapzatul, részint abacus gyanánt szerepeltek. Az oszlopok tömör *dor*-jellegre voltak idomítva. A síremléknek épen legbecsesebb részletét, a minden hihetőség szerint, a négy osz-

lop közé állított feliratos követ nem sikerült megtalálni, s miután az egész kegyetlen rongálás nyomait viseli: nem is fűhetünk ez irányban nagy reménységet a további kutatásokhoz.

Minthogy azonban a római uralom emez újabb lelőhelyének documentumául szolgálhat az egyik gondosabban kifárogott oroszlán, annak megszerzését ajánlani tudom a társulatnak, odanyilatkozva egyébként, hogy a további tilalom alól a hely bátran feloldozható, annyi kikötéssel azonban, hogy a netán felmerülő további leleteket a tulajdonos a szolgabírói hivatalnak bejelenteni, illetőleg beszolgáltatni tartozik.

Egyúttal e kis majortelep faragványainak kőbányáját is igyekeztem kinyomozni s elég szerencsés valék a már említett Dumbovicza-tetőn egy 5·5 m. hosszú, 3·5 m. széles s 0·35 m. vastag köpad kiálló szélén a vésetek barázdáira bukkanni. Egy vízárok torkollik be e helyen, hol eredetileg jókora mélyedés tátonghatott a kőfejtés után. A hegylejtőn hengerek segélyével nem vala nehéz a leszállítás.

Hogy pedig az itt felsorolt faragványok római jellegéről nem csupán az általam fennebb érintett párkányos fedőtéglák s azokra alkalmazott kupakos cserepek tanúskodnak: arra nézve Gyila György községi lelkész úr szívessége épen e sorok írása közben még nyomatékosabb bizonyítékkal örvendeztetett meg a legitt eredetiben felmutatott téglák alakjában. Ez a legnagyobb fajtájú építőtéglák közé tartozik s egész szélességében egy bebarázadt | és egy valamivel kisebb és hasonlóképen egy stylus-félélvel rákarczolt S betűt visel. A betűk előállítására ennél fogva nem használták a szokásos téglabélyegzőt s azok nyilván a tulajdonos névbetűinek megörökítésére lehettek szánva, s a más helyen is mutatkozó monogrammok párjai.

De Kerzseczen nemcsak a római időszak nyomaival találkozunk. A kedvező fekvésű, jó talajú völgyteknő azelőtt is mivelőkre talált, s épen a római épületromaktól kezdve kifelé az egész hegyoldal tele van præhistoricus cseréptöredékkel és jáspis szilánkkal. Különösen a szilánkok jönnek elé oly bőséggel, hogy azokat, valamint lepattogtatás után eldobált

magköveket rövid idő alatt akár zsákszámra gyűjthetjük. E telepről «A kőkorszaki ember nyomai Hunyadmegyeben» című füzetemben tettem volt már említést s röviden foglalkozott azzal megyénk hírneves régészsnője, Torma Zsófia úrhölgy is «Hunyadmegyei neolith kőkorszakbeli telep» címmel az Erdélyi Múzeum 1879. évi 5., 6. számaiban kiadott értekezésében (38. lap).

A telep egészen azonos jellegű a szomszédos nándorival s a sárga és dendrites jáspist az idevaló durva mész rétegeiből kiguruló mandulakövek szolgáltatták.

Megismerkedve Kerzsecz kettősjellegű telepeivel, lefelé folytatódik útunkat, ha ugyan szabad ily elnevezéssel elni, annál a páros kerékvágásnál, mely majd az elszántás, majd meg a melléje hajló patak meredélye miatt alig használható, s élénken illustrálja az őskor közlekedési állapotait. Popesd után Keresztény-Almásra döczögünk, hol szerencsésen meg-találva a Gyárfás Ferencz törvényszéki bíró által a meg-előző évben tett selfedező kutatás segédmunkásait, azokkal a Cs.-Keresztur határa közelében mutatkozó ásatási térrhez gyalogoltunk ki. A Sub-Costa-Bucsumuluj alján Krisan Györgynek a patak felé megszakadó parti földjében durva præhistoricus cserepek, tulok-, juh-csontok áshatók ki, de a jelenlegi feltárás mellett a telepet gazdagnak nem mondhatjuk.

Sokkal terjedelmesebbek a római maradványok a pataktól az út hajlásáig kivezető szelid lejtőn. Úgy látszik, az út se szegi be a római épülethelyeket s azon kívül is találni párkányos fedőtéglát, cserepet, római edénytöredéket. Az épületek elhelyezése itt se mutat katonai rendeltetésre s azt hiszem nem tévedek, mikor feltételezem, hogy itt is, mint Kerzseczen a római majorságok egyike, vagy épen egy csoportja állhatott, békés pihenőt nyújtva a harczi fáradalmakban kiérdemесült veteránoknak.

Még csak annyit, hogy e völgyön keresztül a Cserna völgyből a veczeli castrumhoz egy rövid és lóháton vagy gyalog használt átjárót tételezhetünk fel a kedvező helyi fekvés után, s ugyancsak a veczeli castrum tartozékaiul vagyok hajlandó az itt folytatott mítiveleteket minősítni.

HOGYAN ISMERTETNEK BENNÜNKET ÉS HONUNK MULTJÁT OTT BUKARESTBEN.

Dr. SÓLYOM-FEKETE FERENCZ-től.

Múlt 1884. évi oláh húsvét harmadnapján, vagyis április 22-én Körösbánya közelében Czebe község temploma mellett, hol ama jelentékeny vastagságú törzszsel és terebélyes koronával díszlő tölgyfa áll, melyet a nép minden történeti alap nélkül «Hóra tölgyfája» (goronu lui Horia) névvel illet, a szokásos népünnepélyen (neda, a szláv nedelna-ünnep) a nép összesereglett. egy falusi dászkál fölött állt és egy könyvből olvasott a népnek izgató dolgokat.

E könyv a hatóság kezébe került. Körülbelől az is bizonyosnak látszik, hogy ama könyvet Erdélyben minden oláh lelkész és falusi tanító bizalmas úton megkapta, hogy olvassák és terjeszzék, mint valami üdvös kátét.

Kiváncsi lettem reá jó magam is. Megkerítettem és elolvastam. Teljes címe: «A. J. Odobescu. Motii. Rascola Romanilor Ardeleni sub capetenia lui Horia in ierna 1784—85. Episodu din istoria Transsilvaniei. Conferinta tinuta la Atheneul din Bucuresci in 11/23 februarie 1878. — Editiunea II-a. Bucuresci. Editura Librariei Socec et Comp. 1880.» kis 8-rét. Ugyanazon kötetben külön cím alatt van egy más fölolvasás is: «Curcani. Luarea Rahovei etc.» Mint-hogy ez az 1877. évi török háborúról szól és a hős móczok mellé párhuzamba állítja a nem kevésbé hős utódokat, fajrokokat, a sokat dicsőített griviczai hősöket; e helyütt ezen felolvasással tovább nem foglalkozom.

A Hóra-lázadást dicsőítő első dolgozat ismertetését

következőkben adom. Saját, lehetőleg tárgyilagos megjegyzéseimet legutoljára hagyom.

Bevezettetik az ugynevezett történeti episod a hallgatósághoz intézett hizelgő szavakkal. A szemei előtti szép gyülekezetet — ugymond Odobescu — nem az ő egyénisége vonzotta, hanem választott tárgya. A román lelkes és szoroskodó sietséggel sereglík oda s akkor, hol és midőn a múltak árnyai közül «a nemzeti nagy tettek» egy-egy csillaga készül kibontakozni. Ilyen nagy nemzeti fény és csillag Horia és lázadása. Ezt ismertetnie annyival inkább féladataul tűzte, mert ott Romániában kevéssé ismerik és nem kellőleg méltányolják.

Amaz eseményeket forgatva eszében, azt hinné az ember, hogy előttünk több száz esztendővel folytak le. Sime hozzájok majdnem hasonlók zajlottak le 1848-ban. Tehát ma holnap még rettentőbb kitörésre kerülhet ott, hol a zsaránok a hamu alatt pusztító tűzvészt rejti. De rejti a jótékony világosságot és meleget is. Természetesen ez utóbbiakat a román testvérek, a Románia jövője érdekében.

Mintegy szemrehányást veti mindenjárt oda Odobescu, hogy mindenmellett csak a Kárpátokon inneni s Duna melléki hazával törődnek; ama másik hazával ott a Kárpátok közt — nem törődnek. Ó oda vágyik a költővel.

«In terra muntilor, in mîndrul Ardêlu alu Romanilor». A havasok országába, a románok szép Erdélyébe.

Leírja aztán Balcescu Nicolae tollával e *román hazát*, vagyis Erdélyt. A pusztában várakozó zsidók előtt nem írhatták le elragadóbban a visszatért kémek a szemügyre vett igéret-földét. Tejjel, mézzel foly az, kedves atyámfiai!

Ezt a Kanaant X. század elején Attila húnjainak átkozott maradékai, a magyarok nem annyira fegyverrel, mint inkább fondor cselekkel hódították meg és igázták le annak román lakosságát. Minthogy azonban a leigázás folytatására magukat gyöngéknek tapasztalták a magyarok, *nem sokára* (nem sokára potom 300 év múlva) vagyis 1143-ban szász gyarmatokat is vittek be. Aztán ezekkel és székely véreikkkel kifosztották a román ős lakókat, őket jobbágyaikká tevén. A románok a XII., XIII. és XIV. századokban többször fel-

keltek. E fölkelések az elnyomott nemzet fölkelései. Győkeret vert az engeszelhetetlen gyűlölet az elnyomó s elnyomott nemzet közt. Nem jobbágy-fölkelések azok, hanem a két nemzet öröklött harcza.

Itt a háttér kiszínezéséhez fog Odobescu úr, és a románoknak szerinte századokat betöltő szenvedéseiből képeket igyekszik kiragadni. Elsőben is átadja a szót író társa Balcescu Nikolaenak, ennek következő állításait forrásul használva. «I. Lajos magyarok királya — szórul-szóra fordítok — 1366. évben szabad tetszésükre bízta vala a nemeseknek, hogy a román nemzetet tökéletesen kiírtsák. Ezen véres elnyomás annyira tűrhetetlenné lön, hogy 1437-ben a románok egytől-egyig fegyverre kaptak zsarnokaik ellen; vezérökül Magnu Antoniet kiáltván ki.»

Majd egyesültek, uniáltak a zsarnok magyarok, székelyek és szászok az ős lakosok, a románok ellen. Ettől fogva organikus törvényök a magyaroknak, hogy az ős lakosság «lator és tolvaj» és csak türetik a belőle vonható haszon végett.

Annyira föllázító a kivétel nélküli jobbágygyá tett románok állapota minden valamire való érzéssel bíró emberre nézve, hogy egyik püspöküket szinte istenkáromlásra ragadta. Ugyanis Grigoria Maioru püspök hallván Deés környékén levő egyik falu népének jajjait a miatt, hogy földesurok nekiek templomot sem enged építeni, nevezett püspök így kiáltott föl: «Nesze neked, Isten! úgy kell neked, miért engedted át a földet az uraknak; most már annyi helyet sem adnak, hol tiszteletedre házat emelhetnének híveid».

Ekként álltak a dolgok egész II. József császárig, kit anyja tartott gyámkodás alatt 40 éves koráig. Ezen anya, Mária Therézia csak annyiban volt kiállhatatlan zsarnok a magyarokra nézve, mennyiben udvari szabályokat alkotott: hogy ha magyar urak, különösen főurak a császári asztalhoz hívatnak, csizmáikat az asztal alatt le ne rughassák, pipára ne gyűjtsanak, szét ne köpködjenek, ujjaikat az étkes-tálakba bele ne üssék és orrukat batiszt kendő nélkül ki ne fujják.

Ezen zsarnok anya után fia II. József trónra lépvén, az egy akol egy pásztor létesítése iránti törekvései mindjárt

a magyarokba ütköztek. Hamar meg kellett tehát a magyarokat és leginkább a magyar nemességet gyűlölnie. Ellenben a románokat fölkarolta, minek kézzelfogható bizonyítékát adta a Naszód vidékén általa létesített négy új község neve:

«*Salva Romuli Parva Nepos.*» Mely nevek kifejezik azt az értelmet, hogy: «*Üdvöz Romulusnak kis unokája.*»

E császári hajlam mellett nagy lökést adott a románok állapotának a határör-ezredek föllállítása. Látva az ezredekbe bejutottak emberiesb állását és kezeikben a villogó fegyvert, hasonló sors utáni vágy ragadta meg az egész románságot. Mihez járult, hogy habár József szabad vallásgyakorlatot biztosított a románoknak is és szabályozta robotjokat, a magyarok a foganatosításnál mindezt meghiúsították. Ekkor támadt a románokban az eszme, hogy jóltevőjök, a császárhoz forduljanak.

Vállalkozott a nagy küldetésre a «legendaszerűvé lett Nicolae Ursu alui Florei Albakból». Ezt közönségesen Horia névvel illették, mert jól tudta a móczok, a havasok danáit.

Itt kitér Odobescu a «vitéz móczok» által lakott haza-rések leírására. Aztán elmondja Horiáról, hogy katonaviseltes ember lehetett, bizonyosan tudott írni s olvasni, németül beszélt. A császárnál kihallgatást nyervén, annak szemei elé egy iratkát tartott, esdekelve elolvasásaért. A császár enged-vén, ezt olvasta:

«Fölséges Császár!

A hétnek fölosztása. Négy napon robotolás a földes-úrnak. Ötödik nap halászathoz, hatodik nap vadászathoz, megint csak a magyar ur szolgálatában. A hetedik nap marad Istennek.

Itéld meg, császár! miként viseljük a téged illető köz-terheket; miként éljünk mi magunk!»

E rövid instancziából megítélhető Horiának elméssége. Még egy kihallgatás követte az elsőt. Midőn is Horia meré-szen kijelentette a császárnak, hogy ha magyar földesuraik ellenében a császárnál sem találnának védelmet a románok, megvédik ők magukat, leölik őket.

József császár nyomban rámondá: «*Thut ihr das.*» Tegyétek.

Odobescu szerint a császár e rövid, de nagy jelentőségű mondását vitathatják. Az bizonyos, hogy Horia ama jelszóval utazta be Bihar, Hátszeg, Zaránd, Abrud országok téreit és falvait az 1784. esztendőnek őszén. Ugyanakkor november hó 1-ső napján Brádon a hetivásárkor templom előtt hirdette ki a népnek, hogy gyűljenek Mesztakon faluba. Hol is újból templom előtt hirdette ki, hogy a császár föl akarja menteni a románokat uraik igája alól. Seregenként siesszenek Gyulafehérvárra, hol fegyvereket fognak kapni.

A Mesztákonban összesereglettek mindenjárt megválaszták vezetőjöknek Krisánt. Kuretyen útjokat állák nehány magyar tisztviselő és darabantjaik. Az itteni kitörést és a magyar tisztviselőknek a hősök által lemészárlását elbeszélvén, szinte édelegni látszik Odobescu ur azon, miként festi be a román vitézek fölszabadult jobbja a folyókat vérrrel; miként világítja be maga előtt tűzzel az egeket.

A nagyszerű nemzeti fölkelésnek érdemes vége leendett, ha a magyarok — a politikai falsifikátorok! — kiált föl Odobescu, mintegy fuldokló lélekzetet véve, — ha a magyarok undok csellel meg nem nyerik a császári hatalom közegeit.

Először is időt akartak nyerni. Horiát fegyverszünetre birták Schulz őrnagy és Molnár orvos. Horia be is mutatta a béke föltételeit Hunyadmegye állandó székének vagy táblájának. E föltételeket egész terjedelmükben közli Odobescu, mintha csak azt akarná kimutatni, mennyire elfogadhatók valának azok, ha a magyarok más egyebet nem forgattak volna ádáz elméjükben. Az ártatlan feltételek lettek volna:

Esküdjenek az urak és nemesek mindenütt az alábbiak pontos megtartására. A nemesség töröltessék el. Tisztviselők csak a császár által kinevezve és megerősítve működjenek. minden erdélyi román csak azt a terhet viselje, melyet a császár követel. Az urak hagyják el addig bitorolt javaikat. Ezen uradalmaik osztassanak föl az erdélyi jobbágyok közt.

Ime, — kiált föl Odobescu, — mindenütt a császár és az iránta való hűség. József hajthatatlan is maradt a magyarok jajveszékléseire. «S aztán hová is lett volna a maroknyi s oly gyönge magyarság szemben a román földnél tömött és rit-

kítatlan soraival.» (Apoi unde mai avea sa ajunga ungurimea asa pucina si asa slaba in faca glotei indesate si neinstrunate a terranimei romanesci!) Ekkor a legválságosb pillanatokban sikerült egy koholmánnyal a császár szívéhez furakodni. Azt költék ugyanis a magyarok, a mondott politikai falsifikátorok: hogy Horia magát Dacia királyává kiáltotta ki, pénzeket kezdett veretni, melyeknek nemely példányait — természetesen a koholók művét — föl is mutatják. Sime, ez hatott a császárra. Nyomban kineveztetik Jankovich Antal polgári biztosnak, Papilla ezredes katonai főparancsnoknak.

A románok 1784. deczember hóban már bámulva szemlélték, hogy ellenök a császár katonái dolgoznak. Kezdék törni fejöket, hogy a császár, vagy pedig Horia szedte rá s ámította el őket! Voltak, kik azt, és kik ezt hitték el. Kik Horiát gondolták ámítónak, a fegyvert azonnal letették; a többiek apró csoportokra szakadoztak és a vitézség csodáit szolgáltatták. Mi haszna! A császár rendes katonasága mellett a zord tél is nyomasztólag hatott a szegény vitézekre.

Horia belátta, hogy a magyarok, a román fajnak esküdt ellenségei (inimici neamului romanescu) rászedték a császárt. Ez ellen tehát harczolni nem akarván, övéinek békét javasolt addig, míg ő a fogdmegeken keresztülvágva Bécsbe följut és ott a császárt mindenről felvilágosítja. Biztos volt benne, hogy akkor a tavasz beálltával jobban fölkészülten foghatnak ismét a dologhoz. Csupán hű kisérőjét és bajtársát Orga vagy Kloska nevűt hagyta meg maga mellett és ezzel a havasokba huzódván, kereste a Bécsbe följutáshoz az alkalmat és módokat. Miközben Kray vérebeit nyomba vezette néhány elámitott román.

Horia és Kloska fogolylyá levén, Horiának fejére festett papír koronát «Horia Rex Daciæ» körirattal tettek föl a magyarok. Ilybecstelenítésnek volt kitéve Krisztus urunk is — mondja Odobescu. — «Ilyen kigunyolásoknak azok vannak csupán kitéve, kiknek küldetése üdvözíteni a világot vagy lerázni a népek jármát.»

Az elítéltetésig közbejött hosszas idő oda látszik mutatni, hogy azt nem volt oly könnyű a magyaroknak kieszközölni. Elég az hozzá, hogy Horia keresett kínzások között, de bámu-

landó hősileg halt meg, lelkében azzal az utolsó gondolattal: •Nemzetemért halok meg».

•Bizonyára, uraim, — veti oda Odobescu, — a kozsok alatt, a fekete zeke alatt, a havasi pór bocskora alatt, az ő mokán kucsmája alatt oly igaz római vér folyt, oly lüktető, mint bármelyikben azon nagyok közül, kik valaha védői valának a román nemzetnek. Ti: Petru Maioru, Samuil Clainu, George Sinkai! Vajjon nektek Rómába kellett-e zarándokolnotok, hogy az igaz római eredet tudatát megszerezve, népetekben fölélbreszszétek és a támadók ellen megvédjétek!»

Hisz e tudat kiolthatatlanul élt Erdélynek románjaiban; Horia azt nem a vele ugyan egy időben föllépett ama tudósuktól vette, hanem azt magából merítette. E tudat, ez érzület él Erdély románjaiban, mint a zsarátnok. A tudósok egyedüli érdeme, hogy időnként lefújják a hamut az el nem alvó szikráról.

A magyar elnyomás nem szünt meg Erdélyben. Megdöbbenvé gondolhatunk egy újabb és rettenetesb kitörésre. Véli Odobescu. Kinek e helyütt használt szóvirágait leszakítatlanul hagyva, csupán befejező mondatait igtatom ide, lehetőleg szóról-szóra:

•Idején van, uraim, hogy kérdezzük valahára, vajon a románok által szomszédaink a magyarokkal szemben a jámborságnak, az értelmességnek, a férfiasságnak, a jogos fölháborodásnak szolgáltatott annyi példái nem fogják-e egy napon ez utóbbiakat arra a belátásra bírni, hogy nem áll hatalmukban — mint senkinek e világon — a román fajt kiírtani e föld színéről; meg fogják-e ama példák velük értetni, hogy az ellenségeskedés a románokkal, melyet szünet nélkül, megfontolatlanul és meggondolatlanul csupán ők élesztenek folyvást, örökösl és egyedüli akadálya az ők és a mi előrehaladásunknak; hogy ez az ellenségeskedés, meglehet egykor, épen az ők vesztőkre fog szolgálni, az övékre, kik Ázsiának árva, ide Európába a nyugat nagy és erős autochton népfajai közé tévedt kölykei.

•Vajon nem látandják-e be, nem sejtendik-e, hogy itt a Dunánál, hova őket a vak eset dobta, csak erősen hozzáink tapadva, vállat vállhoz vetve, fejet fejhez, keblet kebelhez

lesznék képesek ők a magyarok velünk románokkal meggátolni a két-két fejű griff-madarak röptét, melyek ugy reánk, mint reájok fenyegetőbben leskelődnek fölülről.

«Szerencsétlenségre maig legalább kevés jel mutat arra, hogy a magyarok belátták volna az ők és a mi valódi javunkat.

«Sőt minket itt a Dunánál irataikban és beszédeikben rágalmaznak, csufondároskodással illetnek, Kárpátokon túli testvéreinket pedig epével itatják.

«De reszkessenek, nehogy azon méregtömlőben, melybe ők esztelenül és folyvást, de hasztalanul, törekésznek a románok minden szabadabbi életjelenségét agyonfojtani; reszkessenek, nehogy ama méregtömlőben még aczálozottabb lellekek, még feszültebb karizmok támadjanak, mint valának az 1785-iki vértanu hősökéi.

«Jusson eszökbe, hogy akkor 1785-ben épen az ők elődeik eszközölték azt, hogy apró részletekre metéljék a Horia és Kloska összeroncsolt tetemeit, és ez által egész Erdély földében mindenütt mintegy elvetették azok hősi vérét.

„Nyissák ki füleiket és hallani fogják, hogy még ma is, száz esztendők mulva az abrud-vidéki móczok sóvárgással és bőszültséggel töltik be Erdély havasait és völgyeit, midőn albaki Ursu Nicolae alui Florei nótáját, a rettegést és bosszúállást harsogtató nótáját dalolják:

«Horia a dombon a korcsmában mulat, Erdélyből rémültén futnak ki az urak» stb.

Mint ama lázító s minden esetre sokkal később gyártott lázító nótá szövege hangzik, melyet Odobescu úr egész terjedelmében lenyomatott és fölvett e helyütt.

Eddig terjed az ismertetni kivánt munka.

Igazán bámulandó a történetírók azon faja, mely úgy itt bent a mi oláh polgártársaink közt, valamint ott kint. Romániában fölburjánzott. Ezek ellen hiábavaló a tiszteinges történetírás csalhatatlan dokumentumaira mutatni. Őket megszállá a nagyzás őrülete. Ők a Hóra-féle pórlázadást, az ez által mivelte embertelen kegyetlenségeket, eszeveszettségeket dicsőítendő nemzeti hős tetteknek látják, hirdetik.

Mi tudjuk, miből támadt az a Hóra-lázadás. Egy kincstári, tehát azon absolut időkben nem is egészen magyar tiszttiselők alatt állott uradalom békétlenkedő, lehet még titokban uszított, jobbágyai adták meg reá a lökést; vezette további rémtetteiben az idegen vagyonra való áhítozás, épen mint napjaink communista és anarkhista mozgalmait vezeti. Ama pórlázadáshoz semmi köze annak, hogy miként bántak a földesurak jobbágyaikkal. A legjobban bánókat csak úgy legyilkolták, mint a tán szigorúbb és méltatlanabb földesurakat.

Most is az idegenre, a máséra való áhítozás szüli azt a vakmerőséget, hogy édes honunkról ott Bukarestben úgy beszélnek, mint Románia természetes tartozékáról. Honnan a jogczím? A római sasok hódításaiból. Ők, úgy mondanak, igaz római ivadékok, Dácia ős lakói, míg a magyarok szerintök — bitorló rablók. — Hogy a nagy népvándorlás legelőször Dáciában vetett véget minden római uralomnak; hogy itt góthok, hunnok, majd gepidák, longobárdok és avarok voltak az urak, és csak ezek után mint valóban uratlan, itt-ott népkeverékek által bebarangolt területeket foglalták el a magyarok mai hazájokat, ezekkel mit törödik egy Odobescu! Nekie most csak a magyarok ellen kell az étvágyat fölingerelni, mert ezek a tényleges birtokosok.

Az étvágy fölingerlésében, a lázításban aztán mesterül kezeli tollát Odobescu. Ő a szászokat azért telepíteti be Erdélybe, hogy segítsenek a gyönge magyaroknak agyonnyomni az ős lakókat, a római maradványokat. Azt nem akarja tudni Odobescu, hogy a blachok, a pásztorkodó balkáni szláv és thrák keverék zöme még alig érkezett el akkor Erdély határáig. Mert hiszen a szászok által megszállott gazdag völgyek, kétségtelen történeti adatok és tudósítások szerint jórészen lakatlanok, rengetegek által borítottak valának. Ez okból fogtak azok benépesítéséhez királyaink.

Ki először jön, ézszerűleg a nekie tetszőbbet foglalja el. A honalapító magyarok az általuk kiválasztott helyekből megszálltak annyit, a mennyit tudtak. Itt találjuk mindenütt a magyar helyneveket ma is. Útanok jöttek a flandriai, a szász gyarmatosítók; csak kevessel később kezdenek jelent-

kezni a balkáni kenézek szolganépeikkel és békés legelte-tést igénylő barom-csordáikkal. Természetesen e legutóbbi jövevények a még el nem foglalt helyekre szoríttatnak; sőt túlnyomólag pásztorkodó nép levén, önszántából keresi a rengetegeket, hegyi réteket, havasi legelőket. Itt aztán minden, de minden szláv és illetve oláh, elkezdve az alakult község nevétől. Kiáltó bizonyiték levén ez arra nézve, hogy a magyarok — például itt Hunyadban is — nem erőszakosan adták a lakályos völgytechnökön előforduló magyar helyneveket, mert akkor valamennyivel hasonló módon bántak volna őt; de ime, itt van Szántóhalma, Szent-András, Barcsa, Keresztur, Pestös, Berény, Homoród, Renget és így tovább. Ezeket az oláh sem tudja másként nevezni; ellenben Voja, Porkurea, Klopotiva, Magura, Szelistye, Zdrapcz, Ribicze, Valisora s a többi helységnevek ott fordulnak elé, hol a tényleges viszonyok, természeti sajátságok tanúsításaként is a beszállingózott, néha seregenkint betódult oláhság vala az eredeti telepítő.

Hát aztán, tiszta Odobescu úr, Romániában miért volt földhöz ragadt jobbágyság; s miért sanyargatták a romániai bojerok alattvalóikat sokkal czudarabbul, mint bárhol széles Magyarországon! Ezen rómaiakat is a magyar rablók döntötték jobbágyságba ugy-e?

A jobbágyság eredete nem fegyverrel hódításban és nem Magyarországon keresendő; azt csak a magyarok nem találták ki, azok a magyarok, kik a meghódolt benlakókat inkább fölszabadíták, fegyvertársaikká tették. Hiszen csak így száguldozhatták be Európát a Balt-tengertől és a Pyrænei félszigettől Calabriáig és ismét Byzancz érczkapujáig. — A jobbágyság germán és szláv eredetű találmany. A magyarra is reá erőszakoltatott az. De a jobbágyság egy neme a vagyonszerzésnek. Millió és millió önként is fölvette azt. Jöjjön Odobescu úr csak ide Hunyadba, s én ezerszámra mutatok nekie szerződéseket, melyekben a törökök vagy más veszedelem elől menekülő hős román ivadékok, ugynevezett muntyánok, jobbágyokul szegődnek és telepítetnek le oly föltételek mellett, melyeket ma is elfogadna akárhány honfártársa Odobescu úrnak.

De nem vitázok tovább a szándékosan ignoráló, a bujtogatásra törekvő, s azért mindenzt czélzatosan elferdítő román író úrral. Csak néhány adatára akarok még ujjal mutatni.

Mily hallatlan az a ráfogás, mintha Nagy Lajos dicső királyunk 1366-ban a magyar nemességet az oláhság teljes kiírtására hatalmazta volna föl; és mintha ez szülte volna 1437-ben a Biró vagy Kis Antal vezérlete alatt támadt pör-lázadást. Mely Biró vagy Kis Antal székely martalóczot elkeresztelek Bukarestben Antonie Magnu-nak, tán mert szerintök az is nagy és dicső, tehát csak román lehetett!

Bukarestben is megvan, mert épen egy nagyváradi rokonomból vette meg V. nevű kanonok és ajándékozta oda — Bukarestben is megvan tehát Katona István «Historia critica regum Hungariæ» című munkájának egy teljes példánya. Ennek X-ik kötete, 374. és következő lapjain olvasható I. Lajos király törvényes intézkedése, diplomája teljes szöveg szerint. Ebben a nagy király, az olasz Anjou, igen is intézkedik a barangoló életmód következtében általán, de különösen az oláhok között elszaporodott tolvajok és zsidákat megzabolázása végett, bármily nemzetbeliek legyenek («malefactores quarumlibet nationum») szigorú, de birói eljárást rendel. Mi több, a pór oláhnak tanúskodását is beveszi, bevételi akármely tolvaj és rabló nemes ellen.

És I. Lajos mégis a románok kiírtására hatalmazta föl ama diplomában a magyar nemességet! Így írják a román tudósok a historiát.

Teljesen hasonló minden, mit elég sértőleg József császárról és Horiával való érintkezéseiről föltáll Odobescu, ki annyira megy a hallgatóinak korlátozott elméjére s történeti tudományára való számításában, hogy az alig két vármegyét érintett Hóra-lázadás által az összes magyarságot egy megszorult egér csoportnak adja ki. Odobescu úr, azok a vitéz móczok bizony nem rázták föl Erdély magyarságát sem, nem hogy széles Magyarország remegett volna előttük.

Mi már Odobescu úr atyai, és istenem, mennyi jó akarrattal hangoztatott atyai intései, fenyegetései illeti: azokra igazán kár lenne sokat adni.

Össze fogunk mi férni a mi oláh polgártársainkkal, kik készek velünk jót és rosszat megosztani. Azonban a románokat — kérem jól megjegyezni — a románokat oly értelemben, mint azokat Odobescu is veszi, azokat csakugyan minden igaz hazafinak gyűlölnie kell. Azokkal békében csak úgy élhetnénk, ha a világörténelemben példátlan gyávasággal meghunyászkodva átengednök örökünket a hasonlíthatlanul jámbor, jó akaratu, páratlan vitézségü griviczai hősöknek.

Mert különben reszkessetek magyarok. Föлhangzik a Horia nótája, s megremegnek Erdély bércei s völgyei.

Legalább a fönnebbieket szükségesnek tartottam elmondani a Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat kebelében. Ugyanis az ismertettem munka kiválólag Hunyadmegyét érdekli, e megyének most is élő családait dobálja meg a lélek salakjával.

ADALÉKOK A HÓRA-LÁZADÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

KUN RÓBERT-től.

Kimerítően volt szerencsém az 1784-iki Hóra-lázadás távolabbi és közelebbi — társadalmi és politikai — vallási és nemzetiségi okait kifejteni. Miután tehát ezekkel tisztában vagyunk, ma ezen zendülés lefolyását fogom ismertetni; előre is ki kell azonban jelentenem, hogy adataim e részben meglehetősen hiányosak; több rendbeli felszólításaimnak — Zarándban személyesen tett utánjárásaimnak sem sikerült családi vagy magán okmányok birtokába jutnom s így a zendülés lefolyását leginkább csak hivatalos adatokból, történeti munkákból s közkézen forgó egykorú féljegyzések ből állíthattam össze.

A lázadás kitörését Bája József nms Hunyadvármegye actualis assesora Déván 1784. november 14-én keltezett jelen tében, melyet Pogány György főispán úr Ő méltósága kéziratgyűjteményében találtam meg, így adja elő: «Véven észre Hóra, hogy a jobbágyság előtt földesura egész unalomba ment, Ő is átkozott sortélyt gondolván és lejövén Zarándmegyebe, Mesztákon nevű faluban megtelepedék, a honnan minden felé követeket küldött oly üzenettel, hogy minden falu küldje hozzája követeit, hogy mondhassa meg, minémű örvendetes szabadságot nyert a felséges császártól a jobbágyoknak a földesurak ellen; a hova teméntelen sok nép gyűlvén, Hóra Ő hozzájok így szólott: «Atyámfiai, megelégelve a felséges császár a ti hosszas rabságtokat, melyben a pogány magyarságot szolgáltatók, és megparancsolta, hogy már tovább ne csalogassanak benneteket, hanem mind-

járt fegyvert adjanak a fejérvári váról, és azután az én vezérségem alatt az egész nemességet töröljük el, minden gazdagságukat, mint véres verejtékünkön szerzett jókat magunk között oszszuk fel, csak a bérés szekereket, azokban levő ökröket, szénát, búzát és zabot meghagyván az felséges császár tábora szükségletére nézve.» Mely parancsolatjára Hórának egy idevaló valya-lungi ember így szólott: «Áldjon meg az isten, hogy ilyen nagy szabadságot hoztál nekünk, Atyánkfa, de minthogy az afféle hírekkel már sokan reászedtenek bennünket, csak a földesurunkkal egybeveszejtvén minket, azért ha a császár hírével jársz, mutass olyan jelt mi nekünk, melyből el higyjük, hogy te igaz ember vagy.» Ekkor Hóra haragosan bele nyolván a kebelébe, egy fényes aranyos keresztet vészen ki onnét, s azt kérde a valya-lungi embertől az egész sokaság hallatára: «Te keresztény ember vagy-e, hiszesz-é ebben, gondolod-e, hogy egy ily aranyos keresztet más adhatna-e a császáron kívül, de ha ebben sem hinnél, s másodszor is benyolván kebelébe, egy függő pecsétes, arany betűkkel írott levelet veszen ki, kétségkívül valamely nemes embert az armalisától fosztott meg, «hinned kell azért énnekem arról adott levelemnek, de még inkább elhiszitek nekem mindnyájan, ha most engemet nyomban követtek s velem együtt Fejérvárra eljövén, ottan megismertek, ki legyek én; meglátjátok, annyi fegyvert adok keztekbe, a mennyi csak kivántatik». Mire a sokaság áldani kezdé őtet, s azonnal mindegyik megindula vele Zalatna felé. Mely dolog tudtára lön a zarándvármegyei substitutus viceispánynak, Hollaky István úrnak, s azonnal küldött négy szolgabirót és négy Orosz regimentbeli muskotérost, hogy valahol utol érik azon hitegetőt, fogják el. Utol is érték ugyanazon vármegyében Kuréty nevű faluban ultima octobris éjszakának idején, és egy spion által kitanulván, hogy azon hitegető Hóra hol légyen szálláson, egyenesen oda mennek, s ottan megkapván, a hajánál fogva kivezették, döfték, verték, a mint tölök telhetett, mélyre Hóra nagyon bődülvén, meghallotta az ottan megtelkedett sokaság, rájok rohanván, Hórát tőlük elvették, Naláczi és Gál nevű szolgabirákat s a spiont mindenjárt megölték, a többi is ugyan verve

és megsebesítve alig szaladhatott el, mely actuson mintegy megdühödvén Hóra, Fejérvár felé, vagy bárhová a pokolba intézett czélját félbenhagyja és i-a Novembris Mihelyénbe, Kristyorra és Brádra beütvén, ottan valamennyi nemességre tehetik kezüket, megölik.» Eddig a relatio, mely azonban téved abban, hogy Kurétyon Hórát fogatja el a szolgabirák által, holott históriailag kiderített tény, hogy Hóra ezen időben nem volt Zarándban, hanem úgy a mesztákoni gyűlés összehívója, mint általában a zarándi mozgalom intézője a harmadik kapitány, Krisán György (Dsurs) volt.

A zarándi és hunyadmegyei pusztításokat különösen Benkő József írta le, kiről ugyan azt mondja Szilágyi Fer., hogy biztosan használni nem lehet, a véres események leírásában a színezés helylyel-helylyel vastag, s még hamis adatok sem hiányzanak. Hogy Benkő nem használt túlságosan vastag színezést, mutatja a gr. Kuun Géza társulati elnök birtokában levő következő munka: «Historische Gemälde in Erzählungen merkwürdiger Begebenheiten aus dem Leben berühmter und berüchtigter Menschen», herausgegeben von einer Gesellschaft von Freunden der Geschichte. (Leipzig, 1803.) A 11-ik kötet 9-ik fejezetének ez a címe: Horja und Kloska, Oberhäupter und Anführer der Rebellen in Siebenbürgen im Jahre 1785. E fejezetet így kezdi írója: «Unter den schauderhaften Auftritten, welche die Menschheit im Laufe des 18-ten Jahrhunderts gesehen hat, nimmt die Empörung Horja's in Siebenbürgen nicht die letzte Stelle ein, und es scheint ihr in den Annalen menschlicher Verworfenheit mit Recht ein Platz nicht verweigert werden zu können.»

A «Chronik des k. k. 31. Linien Inf. Regiments» a Benkő által is leírt dévai összeütközésről így emlékezik meg: «Nov. 6-án a mindig óriásabb tömeggé növekedő banda (érti alatta a fölkelőket) Déva alá jött; itt megtámadtatott a császári várőrség által, mely gyenge négy századból állott, továbbá egy Orosz ezredbeli tiszt s 30 legény s néhány Toscana-huszár által, kiket a Déván levő nemesek és polgárok támogattak; ez alkalommal mintegy 50 fölkelő esett el. Másnap még nagyobb tömegben támadtak a városra, de ekkor is megverettek, s a 40 elfogott fölkelő azonnal kivégeztetett.

Richard és Csepy századai az Orosz ezred I. zászlóaljából Zalathnára indítattak, azon parancscsal, hogy csak védőleg viseljék magukat, mert a császári hatóságok Erdélyben Bécsből várták a további utasításokat. A míg azonban az akkor közlekedési nehézségek mellett az utasítások lejöhettek, a nemesség tőle telhetőleg maga védelmezte magát. Valóságos ütközetekben a fölkelők közül sokakat megöltek, az elfogottakat nyakazták, kerékbe törték, akasztották és karózták. A mi a lázadók eljárását illeti, visszaborzad a toll az azok által véghezvitt isszonyatosságok leírásától, s a mindenkor loyalis rumen népnek épen nincs oka egy Hóra hóstetteivel dicsekedni, azokat énekekben megörökíteni!» Ezt Blazsekovich cs. kir. százados mondja, kit bizonyára ezen nyilatkozatának megtételére nem a magyarok iránti rokonszenve vagy az oláhok elleni ellenszenve bírt, hanem tisztán csak igazságérzete mondatta vele fönnebbi ítéletét.

A dévai összeütközésekkel kapcsolatosan megemlítenőnek tartom, hogy Hunyadmegye continua táblája 1785. évi január 10-én tartott ülésében tárgyalta azon czigányok kérését, kik Déva város megtámadásánál elesett 108 fölkelő hullájának eltemetéséért jutalmat kértek. A tábla ezen kérelmet elutasította, mert közszükség idején mindenki ingyen köteles a közjó érdekében tehetsége szerint eljárni. — Ugyancsak ezen tábla febr. 16-iki ülésében elutasította Grantsa Antoni megyei hóhér kérelmét, ki a lefolyt zavarok alatt 56 gonosztevő kivégzéséért s 97 legnagyobb részét börtönben elhalt egyénnek eltemetéséért csak 60 rénes forintokat kapott, s hátralevő díjainak kifizetését sürgette.

Szilágyi után közlöm itt még azon községek névjegyzékét melyekben a fölkelők a nemesi curiákat feldulták és felégették: Zarándban Kriscsor, Brád, Ribicze, Mihelyén, Körösbánya, Alsó-Lunkoj, Ócs, Acsucza, Pleskutza, Trestya, Nagy- és Kis-Halmág. Hunyadmegyében: Gothágya Kimpény-Szurduk, Tataresd, Zám, Kósa, Abucsa, Guraszáda, Ilye, Branyicska, Maros-Németi, Maros-Sólymos, Haró, Berekszó, Kéménd, Bánpatak, Arany, Rápolt, Gyertyámos, Bábolna, Folt, Algyógy, Homoród, Bokaj, Gyalmár, Benczencz, Piskincz, Csóra, Dédács, Piski, Bácsi, Batiz, Kőboldogfalva, Zeykfalva,

Russ, Magyar-Brettye, Oláh-Brettye, Baczaillé, Kitid, Sztrigyszent-György, Dobra, Roskány, Lapusnyak, Gura-Dobri Lesnyek, Déva, hol Ribiczey Ádámné városszéli majorja gyújtatott fel, N.-Barcsa, K.-Barcsa, Alpestes, Tamástelke, Felpestes, Bujtur, Csolnokos, Óralja-Boldogfalva, Nalácz-Vág, Poklisa, Uncsukfalva, Alsó-Szilvás, Maczesd, Fejérviz, Rusor, Serél, F.-Szálláspata, Galacz, Borbátviz, Puj, Ponor. — Az itt előstorolt helységekben mindössze 101 grófi, bárói és nemesi család, némelyik több jáoszágában szenvedett kisebb-nagyobb kárt és veszteséget. Az összes kimutatás szerint a megye nemes és adózó lakosainak kára 776,026 r. forintra becsültetett; valóban roppant összeg, ha a pénz akkor becsét s jóval kevesebb voltát tekintjük.

Kifejtvén az 1784-ik évi parasztlázadás távolabbi és közelebbi okait, ismertetvén e lázadás lefolyását Zarándban és Hunyadmegyében, áttérhetek azon intézkedések felsorolására, melyek különösen katonai részről a lázadás elnyomására tétettek. Hogy a katonai hatóságnak s magának a katonaságnak alább kifejtendő eljárását a lázadókkal szemben teljesen megérthessük s kellően méltányolhassuk, szükséges azon kor katonai viszonyait is általánosságban figyelmünk tárgyává tenni. Midőn 1765. augusztus 18-án Mária Terézia férje Ferencz császár szélhüdés következtében hirtelen meghalt, ez a királynét annyira megrendíté, hogy nem csak az életörömökről, hanem a kormány gondjairól is látszék lemondani akarni, fiát II. Józsefet, az örökös tartományokban kormánytárssá nevezte, és végkép visszavonta magát a közügyektől. De Mária Teréziában fájdalma szelidültével ismét felébredt az uralomvágy és azt minisztereit is ébresztették, kik József önálló lelkétől s az udvarnál divatozó szellemmel ellenkező nézeteitől félték. M. Terézia tehát ismét két kézzel ragadta meg a kormány rúdját, fiának csak a hadügyek intézésében engedvén szabad kezet, ki is munkásságát 1765—1780-ig egészen a hadügyre fordítván, ezt Lascy tábornagy segélyével a monarchiában addig nem ismert kiképzettség fokára emelte ugyan, de későbbi igazgatási módorára nagyon is jelentékeny befolyása volt annak, hogy 15 éven át a társadalomnak egy oly osztályával foglalkozék, melynek

első szabálya a föltétlen engedelmesség. József szerette a katonaságot, mint a melynek körében töltötte el életének legjobb éveit; szerette a katonaságot, mint minden ural-kodók, kiknek erejét nem az alkotmány sánczai képezik, hanem a kik birodalmukat a szuronyok hatalmára alapítják; és a mily arányban fogyott bizalma az újításainak ellenszegűlő nemesség irányában, ép azon arányban növekedett a katonaságba vetett hite, s e katonaságot használta fel igen sokszor polgári intézkedéseinek keresztülvitelében. A császár bizalma ellentétbe hozta a katonaságot a polgári elemmel s a polgári hatóságokkal, a katona, miként a római császárok idejében büszke volt arra, hogy ő nem polgár, hanem katona; büszke volt arra, hogy ő hívebb szolgája a császárnak, mint a polgári tiszttiselő. A katonaság ellenőrje volt a polgári hatóságnak, miről bizonyságot tesz a nagy-szebeni hadparancsnokságnak 1785. évi január hó 21-én kelt következő rendelete: «Schlaun, Meyerheim és Horváth ezredeseknek. Per privatum. Hogy uraságok jelentéstevéseiket úgy az oláh jobbágyok, mint a nemesség magatartásáról folytatják, igen helyesen van; s ezt jövőre nézve is annál szükségesebb megtenniök, hogy itt pontos tudomással birjunk mindenről, a mi történik s gyorsan értesüljünk minden mozgalmakról, melyek a közbékét veszélyeztetik. Másrészről ezen jelentéstételeknél a legnagyobb óvatossággal kell eljárni, mert a polgári hatóságot semmi sem izgatja fel annyira, mintha észreveszi, hogy a katonaság joghatósági körébe avatkozik.»

«Magában véve ez a katonaságot nem is érdekli, mely tovább ne is terjeszkedjék, mint azon körülmények kiderítésére, melyek az országos békét és nyugalmat megzavarhatják; s ezen esetekben sem szabad az első jelentéssel megelégedni, hanem a mennyire lehetséges, észrevétlenül bár és minden föltünés nélkül, a dolog mélyére kell hatni, hogy azután, a mikor szükséges, minden állítás bebizonyítható lehessen.» — A katonaság jobbnak tartotta magát a polgári hatóságnál s gyűlölte a magyar nemességet; a nagy-szebeni hadparancsnokság folytonos egyenetlenségben élt az erdélyi főkormányszékkel, s e két főhatóság, mely egyértelmű s erélyes föllépéssel képes lett volna a Hóra-mozgalmat csirájában

minden vérontás nélkül elfojtani, egymás boszantására húztahalasztotta a dolgokat, hogy azután egyik a másikat tehesse felelőssé a mulasztásokért. Azon korból fönmaradt magán iratok úgy mint hivatalos fölterjesztések tele vannak a katonaság elleni panaszokkal. Lássunk ezekből néhányat: Hátszegről Henning százados a rablás és pusztítás megakadályozására Magyar-Brettyére küldetvén, semmi hatályos lépést nem tett, s rábeszélés útján csupán a Bornemissza udvarát mentette meg, melyet laktanyául alkalmASNak vélt. Csepi László százados a tavasz óta állomásozott Zarándban, a tolvajok kergetése és a közcsend föntartása végett; ezt Hollaky István alispán mindjárt a zenebona kezdetén felszólítá a bősz csoport eloszlatására. A százados 46 emberrel Körösbányáig ment, honnan tétlenül nézte a ribiczei mészárlást, az ide rablás végett ment oláhokkal beszélgetett, s katonáival puskaikat a kerthez támasztotta. A Krakkó felé utazó Propst székely-huszár főhadnagy katonáival a lázadókkal együtt evett a rablott ökrök húsából, a krakkóiaktól pedig a kért segélyt megtagadta. A lázadók azután ki is rabolták Krakkót.

Az udvari Cancelláriához okmányokkal felszerelve következő kérvény nyújtatott be: «Felséges udvari Cancellaria, Kegyelmes és Méltóságos jó Uraink! Egy Torda vármegyei nemes Vice szolgabírónak maga egyik vezérlése alatt történt dolgoknak hozzáink tett bejelentése (az egyik okmány tudniliük) miként kellett a szegény magát védelmező nemesség által heves ütközetben elfogott tolvaj és öldöklő rabokat ottan levő Toscana regimentbeli kapitány Herteleny parancsolatjára a gyilkos oláhság előtt visszabocsájtani. A másik okmány szintén a tegnapi napon érkezett hozzáink, nemes Fehér vármegye egyik V. szolgabirájának tudósítása, miként a Zalathnán levő Orosz regimentbeli Ricsán kapitány az Abrudbányát pusztító és öldöklő tolvajok közöl azon V. szolgabiró által elfogott hét rabokat, náluk találtatott minden zsákmányukkal együtt szabadon bocsájtotta el. A harmadik okmány Dévről, a mit három continua tábla íródeákjainak, kik maguk személyesen jelenvoltak a Hátszeg vidékén történt pusztítások közt, hitök alatt adott s a Guberniumhoz be is küldött bizonyágtételekből bizonyosan írhatunk, hogy a Hátszegen levő lími-

taneusoknak kapitányuk az ablakából nézte a boldogfalvi udvaroknak iszonyú pusztítását, égetését, mégis nem hogy népet indított volna a gyilkos tolvajokra, sőt valami öton vagy hatan az odaszorult nemesek közöl a V. Ispánnak interpositiójára kéredzettek ki, hogy rájok üthetnének, s azt felelte, hogy úgy menjenek ki, hogy többször vissza nem bocsátja őket. Sőt ugyanazon Cancellisták vallásából kitetszik, miként részesedtenek némely limitaneus katonák is azon prédálásokban. Végezetre azt is, hogy Vice Colonellus Schultz a tudósítások szerint magával a gyilkos nép előljárójával Hóra tolvajjal személyesen beszélvén, nem hogy elfogatására és gyilkos népének elszélesztésére erősködött volna, sőt vele nehány napi csendességben való maradásról (induciákról) pactálván, parolája adása után is, a parolát és hitet nem ismerő gyilkos nép Biró Miklóst, jó nemes atyánkfiát agyonverték. Csáklyára menvén Szotyory Istvánnét, Inczédy házból született nemes asszonyt háza feldulása mellett lemészárolták. Még is V. Colonelus Schultz úr kergetések től megszűnt, amazoknak időt és szívet hagyott a Toroczkó-Szt. Györgyön véghezvitt iszonyú pusztításokra. Szívünk fájdalmával kell tehát értenünk, hogy a minket atyaképen védelmeztetni és a gyilkos népet minden kedvezés és késedelmezés nélkül üldözni parancsoló kegyelmes urunknak és ő fölsegének a mi megszabadításunkra igen hathatók parancsolatai érkezések után is oly vezér rendeltetett háromszáz fegyveres hadi vitézeknek, mint V. Colonellus Schultz, a kinek immár ismeretes hozzájuk lött ereszkedése után mostani vezérléstől is, a mi elalélt szíveinknek nem hogy segedelmet várhatnának, sőt azokat rémülés és félelem fogta el Maros-Vásárhely, die 1-a decembris 1874. A nagy erdélyországi törvényes királyi és nemes Küküllő Marosszékkel egyesített vármegyéknek táblái, Maros-Vásárhely városába szorult fő- és nemes rendei, úgy M.-Vásárhely tanácsa.»

Nemes Hunyadvármegye rendei több ízben kérelmezik a Guberniumtól még szeptember és október hónapokban Karp alezredesnek Hátszegről való áthelyeztetését. A Gubernium a hadparancsnoksághoz október 21-én tett átiratában fönntartja a Karp ellen tett panaszát, mert tény az, hogy ő fölebb-

valóitól nyert minden rendelet nélkül a tömegesen hozzájövő jobbágyokat összeírta.

Hunyadmegyében Hátszegvidéken úgy, mint a zarándi részekben, miként ezt már egy előbbi alkalommal volt szerencsém felemlíteni, a jobbágyok már 1784. nyarán kezdték az engedelmességet a földesuraknak felmondani, kezdték fenyegetőzni; mire a hunyadmegyei continua tábla katonai segélyt kért. A hadparancsnokság utasította ennél fogva Karp határőralezredest, hogy a megyei hatósággal egyetértően a lázongó községekbe katonai assistentiát küldjön. Karp szept. 24-ről jelenti Hunyadmegyének, hogy egy Orosz diviziót Mácsóra küldött, azon utasítással, hogy Oklost is figyelemmel kísérje; hatvan embert pedig a hátszegi határőrök ből Jovaltselre küldött; jelenti egyúttal, hogy az Orosz divisiót nem küldheti addig a Maroson-túlra, míg nevezett községek le nem csillapulnak. A főkormányszék Hunyadmegye fölterjesztésére, mely a megyében elhelyezett katonaságot nem tartotta elégsgesnek a lázongó jobbágyok féketartására és Karp alezredesben sem bizott, szept. 29. és 30-án több katonaságot kérte Hunyadmegyébe küldetni, mire a hadparancsnokság értesítette a Guberniumot, hogy a Hunyadmegyébe küldendő csapatokat menetkészen tartja, csak jelöltessének meg azon helységek, melyekbe katonaság kell, s neveztessének meg azon tiszviselők, kik a katonaság élelmezéséről fognak gondoskodni. Puy Miklós marosinneni alispán és Szilvásy Bálint hátszegvidéki alispán október 10-éről jelentik, hogy október hóban az oláhok részéről zavargások nem történtek; ugyanilyen jelentést terjeszt be a hunyadmegyei állapotok megvizsgálására kiküldött Koszta főkormányszéki titkár is. Mely jelentésekre támaszkodva a Gubernium október hó 21-én kelt átitratában jelenti a hadparancsnokságnak, hogy Hunyadmegyében a parasztok zendülése lecsendesítettnek tekinthető, s a jobbágyok legnagyobb része visszatért a régi engedelmességhez. A Csepi kapitány századát, úgymond folytatólagosan a főkormányszék, mivel Zarándba Aradból rablók szoktak áttörni, Zarándban lehet hagyni, de a többi katonaság haza küldhető.

Mint a tiszta, derült égből lesujtó villám hatott a helyre-

állított nyugalom tudatával bíró főkormányszékre a Várady Mózes alispán és Ponori Pál aljegyző által Déván november 3-án keltezett felterjesztés, melyben az alispán Kristyori István jelentése folytán referál a novemb. 2-án délelőtt 10 órakor Kristyoron elkövetett vérengzések röör, gyors segélyt kérve annál is inkább, mert a lázadók már körülbelül négyezerre szaporodtak. E felterjesztés gyors futár által küldött Nagy-Szebenbe, s így 4-én már ott volt. November 5-iki kelettel ismét jelentés tétetett Déváról a felől, hogy a lázadók 4-én a branyicskai kastélyt, az éjjel pedig M.-Solymost dulták fel. Karp ugyan Déván van 200 határőrrel, de ezek nem elégsegések a lázadók megfékezésére, kér tehát a megye nagyobb katonai segélyt. A főkormányszék az első átiratot azonnal közölte a hadparancsnoksággal, melyet egyúttal föl szólított, hogy a közcsendesség és bátorság helyreállítására szükséges katonai erőt a lázadás színhelyére indítsa el. A hadparancsnokság még ugyanazon november hó 4-én kelt átiratában értesíti a főkormányszéket, hogy Karp alezredes és Stojanics őrnagy utasítottak a hunyadmegyei mozgalmak elnyomására; nagyobb számú csapatokat azonban nem lehet addig a megyébe küldeni, míg mind az illető helyek, melyekbe azoknak menniök kell, mind pedig az élelmezési tisztek meg nem neveztetnek.

Ugyane napról keltezve megrendeltetik Karp alezredesnek, hogy a jobbágyok lázongó mozgalma miatt haladéktalanul menjen Dévára, a hova Stojanics is kirendeltetett; a megye főispánjával és kormányszéki biztossal egyetértőleg járjon; vonjon magához minden tábori csapatokat s mozgósítható határőröket, ügyeljen azonban arra, hogy Hátszeg vidéke se maradjon katonai fedezet nélkül; névszerint rendelje magához a Dobrán és Lozsádon állomásoszó huszárokat s a Kudzsiri gyalogszáزادot. Stojanics őrnagynak szintén megrendeltetik, hogy Dévára menjen, utasítattván, hogy a Maros ellenkező partjain lakók közt az egymással való közlekedést gátolja meg, tanulmányozza továbbá a Maros átkelési helyeit, hogy képes legyen haladéktalanul megjelenni ott, hol jelenlétére szükség lesz, de a legszigorúbben meg-hagyatik neki, hogy a jobbágyok irányában csak jósággal.

és szelidséggel lépjen fel s minden tettlegességtől tartózkodjék; kötelességévé tétetik még, minden fontosabb eseményről stafetaliter értesíteni a hadparancsnokságot. Ugyanazon november 4-iki kelettel még a Leopold Toscana huszárezred parancsnokságának is rendeltetik, hogy egy fél-divisio azonnal induljon Dévára, a másik féldivisio pedig szükség esetére menetkészen álljon. E rendelet azonban br. Preiss Ferencz parancsnokló tábornok meghagyásából csak 7-én reggeli 7 órakor küldetett el.

November 5-én közli a Gubernium a hadparancsnoksággal Hunyadmegye, Alsó-Fehér megye és a zalathnai kincstári uradalom újabb jelentéseit a lázadásról, kérve és sürgetve annak minden lehető módon való gyors és erélyes elfojtását. A hadparancsnokság nov. 6-iki kelettel viszont kéri a főkormányszéket, hogy miután az intézkedések megtétele sürgős, és vesztegetni való idő nincs, intézkedjék a kirendelt katonaság gyors szállításáról és pontos élelmezéséről, utakat és hidakat tartson jó karban, de a katonaság a békét, miután a lázadásnak politikai okai vannak, egyedül nem állíthatja helyre, hanem szükséges, hogy a polgári hatóság is megtegye a magáét, különösen ajánlja, hogy nyeressenek meg olyan papok, kik a nép bizalmát bírva, azt ne csak békére bírják, hanem kivegyék egyszersmind azt is, kinek kezdeményezésére és mely okokból lázadtak fel. «A főhadparancsnokság», úgymond Szilágyi Ferencz, «a legválságosabb percben, midőn cselekedni, s a lázadók ellen erélyesen föllépni kellett volna, jobbnak tartja okoskodni, a vele közlött események leírásában nagyítást lát, a Guberniumnak még jó tanácsokat is osztogat, s a katonaságot oly utasítással rendeli ki, hogy az a maga fegyverét a fölkelt oláhok ellen ne használja, reájok ne löjön. Ily eljárás valóban nem szorul magyarázatra».

1784. november hó 6-án br. Pfefferkorn tábornok, a lázadás elnyomására kiküldött csapatok főparancsnoka, jelenti a hadparancsnokságnak, hogy a lázadók nagy száma miatt az elküldött félzászlóalj huszár nem elégsges; kér utasítást. A hadparancsnokság nov. 7-ről meghagyja Pfefferkornnak, hogy főhadiszállását Medgyesről Szászsebesre tegye

át; a Maros átjárásait szigorúan őriztesse, és ügyeljen fel, hogy a lázadók a két partról ne érintkezhessenek egymással; e végből Déva és Szászváros között egy osztály Toscana-huszárt helyeztessen el. November 6-ról még három érdekes okmányt találtam: az elsőben Stojanics örnagy jelenti Szászvárosról, hogy huszáraival délutáni 4 órakor indult Benczenre, hol gróf Bethlen Gergely, br. Orbai és több nemes ember curiáját lángban találta; az Orbai udvarán mintegy száz fölkelő volt, kik között egy a huszárok közé lőtt és egy lovat elejtett; a huszárok e miatt a tilalom ellenére megtámadják a lázadókat: 10-et megölnek s 43-at, köztük hat sebesültet elfognak, kiket a szászvárosi börtönbe szállítanak. A másodikban Karp alezredes jelenti Szászvárosról, hogy a Zarándból megindult rablók mindenki által előrenyomulnak a Maros tulsó partján, és már Benczencig értek, miután Rápolton, Bábolnán és Gyógyon a nemesi curiákat felégették. Karp kiséri őket a Maroson innen, de a rossz utak s a Maros kanyargásai miatt nem vághat előjük, hogy átmenve a Maroson, megtámadhassa őket, miután mérsékelt bánásmódot többé nem érdemelnek. (Da sie keine mässige Behandlung mehr verdienen.) A harmadik okmányban a vajdahunyadi kincstári jószágigazgató, Leithner József, miután a várban sok menekült nemes van, s a mozgalom azon a vidéken is mind fenyedegetőbb alakot ölt, s Karp csak hét határőrt küldhetett, több segélyt, esetleg fegyvereket kér.

November 7-én Szászvárosról Karp folytatónak jelezte, hogy a Benczenczen elfogott lázadóktól értesült, hogy egy rész Csórára ment; rögtön üldözésükre indult, de elsötétedvén, a nagy sárban csak nehezen tudott előhaladni. A zsbírói postától nem messze fekvő csárdában mintegy harminc fölkelő tivornyázott; a házat körül fogta, s őket megadásra szólította fel; de ők az ablakon kilövöldöztek, később a gyertyát is eloltották. A huszárok a sötétben többeket megöltek, némelyeket elfogtak, de nagy részük a sötétben elmenekült. Ezalatt, mintegy éjfélutáni három óra tájban Csóra kigyűlt, de kifáradt legénységével már nem mehetett oda, s minthogy reggel arról értesült, hogy a lázadók Vincz felé húzódtak, a Strigy és Maros-vonal védelmére visszahúzódott Szászvárosra.

«A körülmények igazán aggasztók, folytatja Karp jelentését, megyei tiszttiselőt sehol sem lehet látni, elegendő kenyérről és takarmányról nincs gondoskodva, a szállítás Déváról a rossz utak miatt majdnem lehetetlen. A parasztság lázadása általános lett, és én attól tartok, hogy pár nap múlva Hunyadmegyének minden nemesi udvara hamuban lesz. A foglyok vallomása szerint a lázadás célja a földesurak által szenvedett elnyomatás megboszulása és anyagi jólét szerzése; azért vonúlnak faluról falura, gyújtanak és rabolnak. Szándékom Hunyadon, Déván és Hátszegen állást foglalni s innét kisebb csapatokat a vidéki községek biztosítására szétküldeni».

Sztojanics november 8-iki kelettel szintén a lázadás okairól tett jelentést, kiemelve, hogy a lázadás tervszerűen, az értelmiség befolyása mellett, s a román származású megyei tiszttiselőknek is tudtával készítetett elő. Ez állításának bizonyítására félhet, hogy bizonyos Papp László, a szacsali pápa fia, kevéssel a mozgalom kitörése előtt minden ingóságát Dévára hozatta Zarándból, hol mint főbiró működött. Hasonlóan cselekedett a hondoli vicarius is, ki ingóságaival Szebenbe menekült, hol háza van.

November hó 10-én Karp jelentéseire válaszolva a főhadparancsnokság, mindenekelőtt a fölötti sajnálatának ad kifejezést, hogy a katonaság tettleg volt kénytelen föllépni a lázadók ellen, de mivel csak a körülmények által valóban kényszerítve tette ezt, helyesléssel veszi tudomásul, s a csapatokat kitartásukért megdicséri. Utasítatik Karp, hogy mi helyt Vajda-Hunyad környékén a nyugalom helyreállott, csapataival haladéktalanul oda indúljon, hol jelenlétére legnagyobb szükség van; végül még értesítetik, hogy Bruckenthal Mihály főkormányszéki tanácsos a békés kiegyenlítés megkísérlese végett Dévára küldetett, igyekezzék tehát neki mindenben keze ügyére lenni.

A Gubernium csakugyan november 8-án kelt rendeletével Bruckenthal Mihály tanácsost kinevezi a maga biztosává, következő 10 pontban adva meg utasításait: 1. Főgondja legyen minden eszközöt alkalmazni, melyek a kitört zavarok vérontás nélküli lecsendesítésére vezethetnek;

lehetőleg kimélje a félrevezetett együgyű embereket. 2. Biztos tájékoztatást szerezzen magának a különféle fölkelő csapatok számáról s azok vezetőiről; a mozgalom okairól, az okozott károkról; a lázadók további terveiről; hogy minél megbízhatóbb adatokat nyerjen, szükséges lesz alkalmas egyéneket előnyös igéretek mellett zsoldjába fogadni. 3. Melléje adatik a görög-keleti püspök, — Nikitich Gedeon, — ki a főesperesek és pónák segélyével fogja népét békére bírni, a mi a papságnak a népre gyakorolt nagy befolyásánál fogva nem lesz eredménytelen. 3. Ha ezen, vagy más módon a mozgalom békés úton lecsillapított, rajta legyen, hogy a bujtogatók kézre kerüljenek, e végből azok elfogatására 20—50, sőt több arany jutalmat is tűzhet ki, s ez alkalommal nem csak a kézrekerítőknek, hanem a többi lázadóknak is, ha bujtogatók nem voltak, kegyelmet igérhet, melyet a Gubernium ki fog eszközölni ő fölségénél. 5. A katonaság utasítva van, a lázadók felől szerzett mindenmű értesüléseit vele közölni, úgy szintén ő is közöl minden a katonasággal, a mi tudomására jut. 6. A kik a lázadók közül elfogatnak, különösen ha bujtogatók, hallgattassanak ki, s azután megbüntetés végett a legközelebbi hatóságnak adasanak át. 7. Ha az intéseknek és figyelmeztetéseknek kellő eredménye nem lenne, a népzavargás nem csillapulna, és szükséges válnék a katonaság tetteges beavatkozása: semmi mást ne tegyen, csak azon helyeket jelölje meg, melyeken a katonaság fellépését szükségesnek tartja. Ebből következik 8., hogy a katonai vonal elé mennie nem szükséges, személyes biztonságára pedig egy 20 emberből álló szakasz adatik melléje, mely mindenütt fogja kísérni. 9. Mivel olyan esetek is fordulhatnak elő, melyek gyors elintézést igényelnek, felhatalmaztatik saját belátása szerint eljárni, mi végből utasítva lettek Hunyad-, Fehér- és Szebenmegyék, valamint Szászvárosszék tiszviselői, hogy mindenben segélyre legyenek. 10. mindenről részletes jelentést terjeszszen fel a Guberniumhoz.

A főkormányszék november 9-én kelt átiratában azon kérdést intézi a főparancsnoksághoz, hogy miután a lázadó oláhok mozgalma napról-napra nagyobb mérveket ölt, úgy;

hogy egész Erdély lángba borításától lehet tartani, s miután minden veszélyeztetett helyre elegendő számú katonaságot küldeni alig lehetne, nem volna-e célszerű a nemesség fellfegyverzését elrendelni, hogy ez a katonasággal együttesen működjék a lázadás elfojtásában. A hadparancsnokság november 10-iki válaszában azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy jelenleg, midőn egymással annyira ellenkező jelentések érkeznek be a lázongó mozgalmakról, s midőn több lázadó csapat a katonaság által már tényleg szétszóratott, a nemesség fellfegyverzésére nincs elég ok, ennek szüksége egyhamar nem is fog beállani; — de a mennyiben a csapatok szétszort táborozása nemely helyiségek gyors megsegélyezését lehetetlenné tenné, a Gubernium ilyen esetekben bölcs belátása szerint a nemesi felkelést elrendelheti addig, míg a katonaság oda érkezett; a főhadparancsnokság azt hiszi különben, hogy legcélszerűbb volna a nemesség figyelmét odaírányozni, hogy a lázadók mozdulatait figyelemmel kísérjék, észleleteikről alapos és megbízható jelentéseket tegyenek, ekként a lázadás valódi okai könnyebben kideríttetvén, annak békés lecsendesítése inkább volna eszközölhető. Így ír a General-Commando november hó 10-én, tehát akkor, midőn már saját csapatparancsnokai többszörösen jelentették a lázadók folytonos előnyomulását; a békés kiegyenlítésben reménykedik akkor, midőn maga Karp alezredes is fönebb említett jelentésében kiemeli, hogy a lázadók kiméletes elbánást nem érdemelnék.

Épen oly érdekes mint tanúságos még a főhadparancsnokságnak a bécsei főhaditanácshoz intézett s november 12-én kelt következő jelentése: A csapatparancsnokok utasítva lettek, hogy a lázadókat, kik között sok elcsábított van, sokan pedig csak úgy csatlakoztak hozzájok, hogy javaik elkobzássával s megöletéssel lettek fenyegetve, szépszerével bírják arra, hogy falvaikba térjenek vissza; és ha ennek daczára a katonaság a lázadók által megtámadtattnak, ez esetben se lépjék át az önvédelem határait; ez eljárás annyival inkább szükséges, mert, miként Sztojanics őrnagy jelentéséből kitűnik, a hunyadmegyei continua tábla 44 elfogott szerencsétlen minden behatóbb vizsgálat nélkül halálfa itélt és kivégezte-

tett. Ilyen eljárás mellett attól lehet tartani, hogy a kedélyek még inkább elmérgesednek, s egy, az egész országra kiterjedő lázadássá fajulnak, azért utasítandó volna a Gubernium, hogy a törvényhatóságok önhatalmi eljárásának gátat vessen, s a zendülők ellenében a büntetési jogot magának tartsa fenn, ellenkező esetben el van határozva a főhadparancsnokság a csapatparancsnoknak meghagyni, hogy foglyaikat a politikai hatóságnak többé át ne szolgáltassák, hanem addig tartsák katonai őrizet alatt, míg legfelsőbb helyről másnemű utasítás nem érkezik. A megszorult megyék részéről a főhadparancsnoksághoz azon kérés is intéztetett, hogy a Bánságból, Aradból és Biharból is vonassanak össze csapatok a lázongás színhelyén; mire kérelmezők innét azon választ nyerték, hogy a lázadás még nem oly általános jellegű, hogy ily nagymérvű intézkedések megtétele szükségelteknél, annyival kevésbbé, mert nem lehet azt állítani, hogy a főhadparancsnokság által eddigelé tett intézkedések a lázadás elnyomására elégtelenek volnának. A Bánátban és Magyarország szomszédos vármegyéiben elhelyezett csapatok leginkább lovások, ezeket pedig hegyi vidéken nem igen lehet használni, azonkívül a főhadparancsnokság sem fog elmulasztani semmit, mi a nyugalom helyreállítására szükséges lesz; különösen megtétetett minden intézkedés a kincstári bányák és más-nemű birtokok biztosítására; így Zalathnán és Vajda-Hunyadon elégsges számú örségek vannak; Pfefferkorn figyelme fölhivatott a marosportusi sóbányákra; minden kincstári sóhivatal kért ugyan katonai fedezetet, de ezen kérés a kataszág teljes szétforgácsolása nélkül nem volt teljesíthető, de nem is szükséges, mert a főhadparancsnokság törekvése az egészet általanosságban megvédeni, a miből az egyes részek biztonsága is önkényt következik. Ez a nagy-szebeni hadparancsnokságnak, illetőleg br. Preiss Ferencznek, famosus jelentése. Egy a polgári hatóságokkal ellenséges viszonyban élő, a magyar nemességet gyűlölő, elbizakodott embernek jelentése, ki, habár megtiltja is a katonaságnak a fegyver használatát a lázadók ellen, azon esetben, ha a lázadás tovább találna terjedni, a hunyadmegyei continua táblát denuncialja, mely 44, fegyverrel kezében elfogott közbékeháborítót rög-

tönbiróságilag halálra ítélt és kivégeztetett; különben hogy Preiss Ferencz hadparancsnokról II. József császár sem ítélt másképen, arról bizonyáságot tesz a főhaditanácsnak e jelen-tésre Bécsben november hó 19-én kelt s Hadik által aláírt válasza: Miként a főhaditanács október 8-án kelt leiratában már kifejezte a fölötti rosszallását, hogy a jobbágyok határ-őri szolgálatra íratnak össze, úgy ő felsége is értésére adta a főhaditanácsnak, hogy a hadparancsnokság ez ügyben vas-tag hibát követető el (sich sehr verstossen hat), midőn meg-parancsolta a határőri szolgálatra jelentkezők összeírását, és hogy az ő felsége által kiadott érthető (klar) parancsok teljesítése a Guberniummal folytatott levelezés miatt elhuzó-dott, a megrendelt intézkedések nem foganatosítattak azonnal, és hogy a hadparancsnokság egyáltalán célszerűtlenül járt el. Ő felsége határozottan kivánja, hogy ezen legmagasabb rosszalása a hadparancsnokságnak tudomására hozassék, uta-sittatván egyúttal, hogy a felsőbb rendeleteket jövőben pon-tosan teljesítse.

Az erdélyi hadparancsnoknak Nagy-Szebenben november hó 30-án kelt védekezését, mint több tekintethen érdekes ok-mányt egész terjedelmében fogom bemutatni: A f. hó 19-én kelt rendeletben értésemre adott legmagasabb rosszalást alattvalói hódolattal fogadva egyúttal engedelmet kérek annak kijelenté-sére, hogy némely erdélyi oláh jobbágyok lázadását nem a ne-kem felrótt vastag hiba idézte elő, hanem leginkább onnét eredt, hogy a földesurak alattvalóikat rendkívüli módon el-nyomták. A hunyadmegyei és hátszegvidéki jobbágyok össze-írása nem rendeltetett el, s nem is lön foganatosítva, és mégis ezek a többiekkel egyidejűleg lázadtak fel, s jelentkeztek földesuraik elleni panaszaikkal az első oláh határőrezred tisztjeinél. A jobbágyok elnyomatása a nemesség által régibb keletű, s általánosan tudva van, mily kemény bánásmódban részesült legtöbb vidéken a földnépe, úgy, hogy a lázadás kitörését előre lehetett látni. Eltekintve e tárgyban tett több-nemű fölterjesztéseimtől, csak azon jelentésre hivatkozom, melyet a múlt évben terjesztettem fel a főhaditanács elé, kiemelve a veszélyt, mely a fejedelemre és országra hárulhat a kitörő lázadás által, megjelölve egyszersmind azon mó-

dokat is, melyek segélyével e veszély elhárítható lenne. Ismerve a dolgok állását, alattvalói hűségemből kifolyó köteleségemnek tartottam a mozgalom okait kutattatni (nachspüren zu lassen). Ennek folytán azonnal értesítettem a főkormánszéket, s ennek kivánságára egy polgári és katonai vegyes bizottság küldetett ki az ügyállás megvizsgálására. Ez alkalommal a polgári hatóság egy tollvonással a jobbágyok panaszait legnagyobb részben alaptalanoknak nyilvánította, másrészről pedig oly részrehajlással járt el, hogy Kallyany főhadnagy az I. oláh határőrezredtől, az igaztalanságok láttára kilépett a bizottságból. A következmények, miként betterjesztett jelentéseimből is kivehető, aggodalmaimat igazolták. S. minthogy a lázadás egyedüli okául a jobbágyok elnyomtatását tartom, a főkormányszéknek többnemű módokat ajánlottam, melyek azonban figyelembe nem vétettek, s a jobbágyok állapota maradt a régi. A polgári hatóság még csak annyi fáradtságot sem vett magának, hogy a jobbágyok hangulatát tanulmányozza, s a közelgő vihar kitörését előleges intézkedések által meghiusítsa. A Gubernium határozottan tudta, hogy a kért századok menetkészen állanak, de a helyett, hogy a helyeket kijelölje, melyekre a századok indítandók lettek volna, közölte velem Koszta főkormányszéki titkár abbeli jelentését, hogy a mozgalom teljesen lecsendesedett, semmi említést sem téve a csapatokról, nem is sejtve, hogy a tűz kitörőben van, míg az lángokban ki nem tört; s ezáltal bizonysságot tett arról, hogy nem bír tudomással arról, a mi a megyékben történik. A viszonyok ismeretének ezen hiányából származott az, hogy a mozgósított csapatok ideje-korán útnak nem indítottak, s a katonaság a tűz kitörését nem ákadályozhatta meg. Jelenleg minden intézkedés a legmagasabb parancs értelmében van megtéve, s én kötelességszerűen nem mulasztandom el időről-időre a szükséges jelentéseket fölterjeszteni. Lehetetlen ugyan a mozgalom tövére jutnom (auf den Grund schauen), mert a guberniumnak nagyon is érdekében áll a katonaságot távol tartani, s azért a két alezredes Karp és Schultz, kik pedig a jelen viszonyok közt nagyon hasznos szolgálatokat tettek, s kiknek az egész ország hálával van lekötelezve, a gubernium részéről gyanúsítások-

nak vannak kitéve, s eltávolításuk miatt lépések is tétettek a főkormányszék részéről. A polgári hatóság semmit sem gyűlöл jobban, mint a katonai beavatkozást, mivel ezáltal alkalmat nyer a katonaság magának a jobbágyok elnyomatásáról meggyőződést szerezni, s azért mindenféle mesterfogásokkal el is távolíttatik a katonaság az ilyen vizsgálatuktól és kihallgatásuktól. Hallomás szerint a birtokosok közöl is sokan óhajtják az úrbéri-ség behozatalát, nyilvános bizonyítéka ez annak, hogy a jobbágyok elleni visszaélések megszüntetésének elmulasztása okozta első sorban a lázadás kitörését. A foglyok vallomásából sem vagyok képes a mozgalom okaira vonatkozó alapos értesüléseket nyerni, mert a főkormányszék nagy óvatosan megrendelte, hogy a foglyok átadassanak a polgári hatóságoknak, melyek azután rögtön bírósági eljárással kivégeztetik azokat, mielőtt a földesurakat terhelő vallomásokat tehetnének. Mindezek előadása után még csak azon alázatos kéréssel járulok a főhaditanács elé, hogy ezen jelentésemet ő felsége legmagasabb kezeibe juttatni szíveskedjék.

Egy vízbe haló ember kapkodásai; gyanúsítja, vádolja a birtokos osztályt, a főkormányszéket, csak hogy önmagáról elhárítsa a felelősséget, mely ezen védekezés daczára is ón-súlylyal nehezedett br. Preiss Ferencz hadparancsnok vállaira; kinek hitele és állása ez időtájban már meglehetősen még volt ingatva, úgy, hogy minden főterjesztései a védekezés jellegével bírnak. Igy november 20.-ról azt írja. Preiss a főhaditanácsnak, hogy vannak ugyan nagyszámú emberek, kik a katonaság eljárásával nincsenek megelégedve, ám bár ő a mozgalom elfojtására minden lehetőt elkövet, de a csapatok a rossz útak miatt nem lehetnek mindig helyt; az összecsőportosult elégületlenekkel mint ő felsége alattvalóival azért bánik szelídebb módon, mert nem lehet annyi embert egy előítélet miatt ágyúkkal és karddal kiirtani, amint ezt a gubernium és a megyei hatóságok kívánják, mert ezáltal siettetné az ország pusztulását; növelné a magyar nemesség elleni gyűlöletet. Végül ismételten hangsúlyozza, hogy a magyarországi ezredek behozatala még nem szükséges. A főterjesztés utolsó pontjának azonban nem volt eredménye, mert a főhaditanács még november 12-én kelt rendeletével a

de Vins és Würtenberg ezredekét Erdélybe küldte, meghagyván a Nagy-Váradon állomásoszó Sturm — és a Temesváron parancsnokoló Koppenzollern tábornokoknak, hogy a rend helyreállításában közreműködjenek.

Azon szigorú legfelsőbb leíratok és haditanácsi rendeletek, melyeket bemutatni volt alkalmam, némileg megváltoztatták az erdélyi hadparancsnokság eljárását a lázadókkal szemben s ámbár Preiss Ferencz «ő felsége félrevezetett alattvalónak lehető kimélését», kik pedig a működő csapatparancsnokok jelentései szerint sem érdemeltek semmi kiméletet, továbbra is szerette volna keresztülvitett ni, ezutáni rendeletei általán mégis szigorúbb eljárást parancsolnak. A katonaság kiméletes fellépése megtermette ugyan keserű gyümölcseit; a kis szikrából, miként Hunyadmegye előre megmondotta, nagy láng lett, mely a lehető legrövidebb idő alatt elborította a zarándi részeket, Hunyad-, Alsó-Fehér- és Tordamegyéket egészen, Kolozsmegyét részben, Aradmegyében a tótváradi járást; egész Erdélyt s a szomszédos magyarországi megyéket pedig állandó félelemben s rettegésben tartotta.

Az akkori viszonyok megvilágítására nem lesz egészen érdeknélküli egy pár levélnek bemutatása, melyeket gróf Kuun Géza marosnémetii levéltárában találtam; mindkettő gróf Kornis Zsigmondhoz van intézve. Az első kelt Nagy-Szebenben 10-ik novembbris 1784-ben s így hangzik: «Drága, Kedves Bátyám uram! Tudom, tudtára vagyon K. Bátyám uramnak is a parasztok felzudulása, de talán nem annyira, mint a doleg magában van, kivántam azért ezen levelem által bővebben a dolgot (mely valójában nem csekély) Bátyám uramnak tudtára adni. Az doleg, mely hazánkban még nem hallattatott az, hogy az oláh parasztság egybecsatalván magát Hátszegbe, erre kifelé indult hazánknak romlására, mert valahol járnak, égetnek, pusztítanak és ölnek; úgy megégették Brádot, Solymost, Csórát, ahol mindig a nemesség veszedelmére járnak, most sok nemeseknek életeket vették, kik közül Csiszár urat feleségével, apjával életétől megfosztották. Már a mi uraság arra volt, mind bejöttek, u. m. a Gyulai generalisok, Bornemissza, Nalácziek, Bethlen

Gergelyék, Urbányiék és más nemesek. Bátyám uram is azért tudván a veszedelmet, kérjük mind atyafiakul, vigyázzon magára, és bizonyos helyre menne, ahol minden veszedelmen kívül volna, és Szt.-Benedekre is rendelést tenne, a mint magam is megírtam a káplánnak, hogy holmi leveleket és holmi jobb portékákat a boltba levinnének s bevakolván ajtaját, a tűztől védelmezve lennének. Bizunk még is, hogy az Isten nem sokára megvigasztal, mert már Dévánál a nemesek felfegyverkezvén magukat, háromszor nékie állottak, felesen elfogtak s megöltek belőlük, s azonkívül a limitaneusok 80-at meglöttek, 40-et elfogtak s azokat a Marosba ugratták. Az itteni atyafiak atyafiságosan tisztelik Bátyám uramat; én magamat tapasztalt atyafiságába ajánlom és maradok Bátyám uramnak igaz szívű öcscse Kornis Imre.» — A másik levél, mely kelt Beszterczén 12-ik novembbris 1784., így hangzik: «Kedves Édes Bátyám Uram! Alig nyugodtam ki magamat ide megérkezésem után, és immár ismét mennem kell, mert tegnap vettünk a General-Commandótól egy parancsolatot, hogy innen a Májor menjén 4 compániával Maros-Vásárhely felé Medgyesre; onnan Szeben vármegyébe a feltámadott parasztok ellen; holnap reggel indulunk is; nem kicsi lármát okozhatnak azok, mivel annyi katonaságot küldenek ellenök: Kolozsvárról is ment 4 compánia. Az itt körül levő uraságok is ide Beszterczére szállogatnak be a maguk védelmezésekre; tegnap érkeztek gróf Földváriék, holnap jönnek br. Bornemissza Józsefék és Huszár Sándorék. Gróf Földvári vasárnap indult ki Szebenből és azt beszéli, hogy Szeben is immár tele vagyon uraságokkal, a parasztok pedig immár 8000-en együtt volnának Szalis vezérlése alatt, kik is igen nagy pusztításokat tesznek a helységekben. Ugy vélem, hogy talán Bátyám uraimék sem maradnak ebben a lármában azon a vad helyen (Zilahon); ha ide találnak bejönni, az én quartélyomon elférhetnek, parancsoljanak vele; a gazdámat meg fogom kérni, hogy adjon helyet Bátyám uraiméknak. Az ángyomnak csókolom kezeit, s ezzel maradok Bátyám uramnak igazszívű vére szolgája Kornis Gábor.»

A nagy-szebeni hadparancsnokság november 12-én követ-

kező rendeletet intézte a maros-vásárhelyi várparancsnokság-nak: «Híre jött, hogy igen sok nemesi család, talán nagyon is messze menő félelemből Maros-Vásárhelyre menekül. Ha ez csakugyan így van, akkor utasítatik a parancsnokság a menekülőket a legelőzékenyebben fogadni, szükség esetén nekik a várban is szállást adni és élelmezésökről gondoskodni.» Hason tartalmú rendeletet kapott a szamos-ujvári parancsnokság is. Ime a kis szikrából keletkezett nagy láng meddig veti ijesztő fényét!

Hunyadmegyeében, a mint láttuk, a mozgalom november első napjaiban tört ki; a zarándi részek elpusztítása után a lázadók a Kaján völgyén keresztül a Maros fővölgyébe hömpölyögtek, feldúlták Branyicskát november 4-én, Sólymost s a Maros balpartján fekvő községeket a következő két napon. Karp jelentése szerint 7-én felgyújtották a lázongók Dédácsn a gr. Gyulai kastélyát. Szent-András, Dédács, Szent-György, Batiz, Kőboldogfalva s több közelfekvő község jobbágyai Dédács-tól föl felé a Strigy mentén minden nemesi kastélyt felégették és kiraboltak, 8-án ugyanily módon folyt a pusztítás a hátszegi völgyben. «A nyomor általános, — így folytatja Karp nov. 10-én keltezett jelentését, — a parasztok elkeseredése földesuraik iránt oly nagy, hogy a fölgéjtött épületekben semmit sem hagynak meg épen; a mit el nem vihetnek, azt összetörök; szerencsére nem volt szél, különben a jobbágyok megmaradt házai is mind hamuvá lettek volna. Az útak járhatlansága miatt csak lassan haladtam, de sikerült mégis végső erőfeszítéssel sok nemesi udvart a pusztulástól megmentenem. Mihelyt 8-án éjfélután Hátszegre értem, 26 székely huszárral a dobrai századból, a fölkelt nemességgel és egy osztály gyalogsággal a lázadókat azonnal megtámadtam és szétszórtam. A parasztok a Hátszegre menekült nemesség kiadatását követelik, ellenkező esetben ostrommal fenyegetnek, reménylem azonban, hogy 260 főnyi gyalogságommal s a 26 huszárral ellenállhatok nekik. A lázadás Branyicskától lefelé a Maros völgyén szintén kitört M.-Illyén és Zámon, mely utóbbi helyen a harminczados házát felgyújtották és kirabolták.» A mozgalom folytonos növekedése, a Guberniumnak és főhadiparancsnokságnak gyakran egymás-

sal ellenkező tudósításai s azon körülmény, hogy egyik főhatóság a másikra igyekezett hárítani a történt mulasztásokat és az azokért járó felelősséget, arra bírta József császárt, hogy az erdélyi lázadás lecsillapítására gr. Jankovics Antalt nevezze ki királyi biztossá. A legfelsőbb kézirat, melyet Szilágyi sem közöl, egész terjedelmében így hangzik: «Grót Jankovicsnak. Josephus II. stb. Hogy az Aradmegyében és Erdélyben fölmerült zavargások alapjára lehessen jutni, legbiztosabb módnak tartjuk, a vizsgálatot ez ügyben úgy Magyarországon, mint Erdélyben egyetlenegy, polgári és katonai egyénekből összeállított részrehajlatlan biztosságnak átadni. Mivel Kedvességed, kinek becsületességébe és mély belátásába helyezzük teljes bizalmunkat, úgyis a Bánságban tartózkodik, s így kéznél van, Kedvességedre akarjuk ez ügy elintézését ruházni, melléje adva Papilla tábornokot, s Ont e végből királyi biztosunkká nevezzük ki. Kegyelmesen megbízzuk ennél fogva Kedvességedet, hogy nevezett Papilla tábornokkal együtt haladéktalanul útnak induljon s minden azon helyekre elmenjen, melyeken zavargások történtek, és pedig a Maros-völgyén megindulva hatoljon Erdély belsejébe, fő figyelmét a lázadás okainak pontos és legrészletesebb kiderítésére irányozván, mi végből kötelessége leend az elfogott izgatókat részletesen kihallgatni; az eredményről, mihelyt lehet a jelentést udvari canzelláriánk útján egyenesen hozzáink terjeszsze fel saját véleményével együtt. Egyuttal utasítjuk Kedvességedet, hogy ezen bizottság minden nemű intézkedéseiben a rendes hatóságok mellőzésével önállóan járjon el. Kelt Bécsben, 1784. évi novemberhó 19-én.» Ezen legfelsőbb leirat s Jankovics grófnak királyi biztossá való kineveztetése a megyei hatóságokkal is közöltetett, azon utasítással, hogy a biztos iránt kellő engedelmességet tanúsítsanak s neki mindenben segélyére legyenek.

Jankovics deczember 15-én érkezett Dévára biztostársával, Papilla tábornokkal együtt. A királyi biztos a Déván talált mintegy 200 oláh rabot három osztályba sorozva, azoknak vallatásával foglalkozott s a zendülés okait kipuhatalni igyekezett; a lázadók között a kisebb bűnösöket komoly intés mellett, hogy magukat csendesen viseljék, haza bocsá-

totta. — A Maros melletti helységek lakosait pónáikkal együtt maga elé rendelte, bűnös merényletükért őket megfedte, s azon intéssel, hogy otthonn magukat békésen viseljék, eleresztette. «Igy bánik a néppel» mondja gróf Jankovics jelentésében, «de a nemesekkel s mágnásokkal szemben nehéz állása s igen sok baja van. Számos özvegyek férjeik és gyermekük erőszakos halálát sírva panaszolják; a nemesek és mágnások pedig, kik a gyújtogatás és rablás következtében nagy inségre jutottak, mély fájdalomban vannak, keservesen panaszkodnak, káraik megtérítéséért s a gonosztévők példás megbüntetéséért esedeznek.» (Szilágyi.) Gróf Jankovics működését Déván bevégezve, 1785. január hó 6-án indult Gyulafehérvárra, az időközben oda szállított lázadóvezérek kihallgatását és elítéltetését eszközlendő.

November vége felé úgy a polgári mint a katonai hatóság erélyesebb lépéseket tett a lázadás végleges elnyomására. Br. Preiss Ferencz, General der Artillerie, szebeni hadparancsnok, ki békéltető rendszeréhez szívusan ragaszkodott, s ki Schulzot a lázadókkal való további alkudozásra utasította, melynek következménye volt a krakói találkozás s a lázadóktól, illetőleg azoknak ottani kapitányától Kloskától átvett s Szebenbe vitt famosus békeponrok, állásától elmozdítatott; helyébe gróf Fabris Domokos (Feldzeugmeister Dominik de Fabris, Conte di Cassano) neveztetett ki szebeni hadparancsnokká, ki 1784. évi deczember 13-án foglalta el új állását. A másik személyi változás az volt, hogy br. Bornemissza János, Hunyadmegye főispánja, ki az okmányok tanúsága szerint a mozgalom alatt kötelességet meglehetős lanyhán teljesítette, s ki a császár legfőbb kézírata szerint nem bírt elég szellemi képességgel fontos tiszteknek betöltsére, állásától elmozdítatott deczember végével, ámbár január első napjaiban is több megyei főterjesztést mint főispán írt alá. Br. Bornemissza főispáni fizetését megtartva, szolgálati éveinek megfelelő ranggal beosztatott a királyi táblához, Hunyadmegyében pedig Bruckenthal Mihály neveztetett ki főispáni helytartójává.

Nem mellőzhetem hallgatással lichtensteini Schulz székely huszáralezredes békealkudozásait a fölkelőkkel, különö-

sen nem a krakói találkozást, melynek egyes jelenetei, de különösen az, hogy Schultz a lázadók keresztjét megcsókolta, későbbi történetíróinknál különféle magyarázatokra szolgáltattak alkalmat. Schultz november hó 14-én Nagy-Szebenben keltezve terjeszti be a hadparancsnokságnak jelentését, mely rövid kivonatban így hangzik: a magyar nemesség biztonsága, úgy mint a további vérontás kikerülése bírták őt arra, hogy a lázadók egy főbb csapatját felkeresse, megtudandó annak kapitányaitól, mi bírta őket e rendzavarásokra s minő céltjaik vannak. Ezért megbízta Propst székely huszár-főhadnagyot, ki tökéletesen tud oláhul, hogy a találkozást előkészítse. Schultz november hó 11-én a lázadók által feldúlt Krakó megmentésére sietett, de elkésve érkezett oda. Másnap, 12-én, értekezett a Tibor és Krakó közötti szőlőhegyeken megtelkedett lázadók kapitányaival, Kloska Juonnal és Hora Juonnal, a Hora Ursz fiával. Beszélgetésközben figyelmeztette őket, hogy tetteik után inkább rablóknak, gyilkosoknak kellene őket tartani, mintsem ő felsége hű alattvalóinak, mire a vezérek kijelenték, hogy az ilyenek minden az ő tudtuk nélkül s akaratuk ellenére történtek meg; ők mindenájan tisztességes emberek, tolvaj közöttük nincs. Átvette azután tőlük az ismert békepontokat s fölszólította őket, hogy faluikba térjenek vissza, a fegyvereket letéve, békességesen viseljék magukat, mert csak így lehet kilátásuk arra, hogy feltételeik teljesítetni fognak. A vezérek ezt megigérték, sőt a táboruk előtt hordoztatni szokott keresztre meg is esküdtek; Schultz annak jeléül, hogy esküjöket elfogadta, maga is megcsókolta a keresztet, igérve, hogy a választ legkésőbben 19-én fogja nekik Topánfalván átadni. Kloska elválásuk előtt még azzal fenyegetőzött, hogy ha ezen ügy gyorsan s az ő kivánatuk szerint nem fog elintézni, akkor egész rettenetességökben fognak fellépni, eddigi eljárásuk még mindig nagyon kiméletes volt.

Ime egy katona, aki politikai missióra vállalkozik, aki karddal kezében, módokat keres, mint lehetne a vérontást kikerülni, s aki annyira naiv, hogy nem csakis elhiszi a lázadóknak, hogy ők nem gyujtogatók és gyilkosok, s hogy

eddig fellépésük nagyon kiméletes volt, de ezt még hivatalos jelentésében is felemlíti.

A hadparancsnokság nov. 15-én a Guberniumhoz áttette a Schultz jelentését a lázadók békeföltételeivel együtt, azon ajánlattal, hogy a további vérengzéseknek a kivánságok lehető teljesítésével lehetne, sőt kellene véget venni. A Schultznak beterjesztett békeföltételek tudvalevőleg a következők: hogy a jobbágyság alól fölszabadítassanak; a katonák közé besoroztassanak s azon elítélt oláhok szabadon bocsáttassanak, kik a gáldi börtönben fogva tartatnak. Ezen békeponktótól lényegesen különböznek azok, melyeket a zarándi lázadók Hunyadmegye rendei elé terjesztettek, s melyeket itt felsorolni szintén nem lesz érdek nélküli: 1. hogy a nemes vármegye minden possessoratusaival a kereszt alá esküdjék (t. i. oláh vallásra térjen) minden magzatjaival együtt; 2. hogy nemesség többet ne legyen, hanem a ki hol kaphat királyi szolgálatot, abból éljen; 3. hogy a nemes possessorok a nemesi jáoszágból lábukat végképen kihúzzák; 4. hogy épen olyan adófizetők legyenek, mint a közcontribuens népek; 5. hogy a nemesi földek a köznépek között felséges császárunk parancsolatja szerint felosztassanak.

A Gubernium november 16-án kelt válaszában hibázatja a Schultz eljárását, mert nem méltó, és legkárosabb következményű a közrend ellen fegyverkezett lázadókkal addig alkudozásba bocsátkozni, míg fegyvereiket le nem tették. A kivánotok 1. és 2. pontja törvény által lévén szabályozva, ebben a Gubernium semmit sem tehet; a foglyok szabadonbocsátása ö felsége kegyelmétől függ; a tisztsiselők visszaéléséről szóló panaszok julius 17-én a Gubernium-tól megvizsgálva, ö felsége elé terjesztettek, azóta pedig újabb panaszok nem merültek fel. Ugyancsak a Gubernium nov. 21-ki kelettel értesíti a hadparancsnokságot, hogy a lázadók akár hódolnak meg, akár nem, semmi kiméletben nem részesítendők, míg 1. minden elrablott holmit vissza nem adnak, 2. fegyvereiket le nem teszik, 3. az izgatókat ki nem adják, s 4. községenként kezeseket nem állítanak.

A hadparancsnokság a jelentést nov. 16-án a bécsi főhaditanácsnak terjesztette fel az időközben megérkezett

guberniumi válaszszal együtt. E fölterjesztésben kiemeltetik, hogy a lázadók Schultznak tett igéretökhöz híven, csakugyan visszatértek faluikba; Hátszeg és Hunyad vidéke Karp alezredes tapintatos eljárása következtében egészen lecsöndesült; a határőrök mindenütt megbízhatók; a marosmenti községeket Otth alezredes csillapította le; a nyugalom teljesen visszatérőben van, ekként tehát, s ezzel végződik a felterjesztés, mint az eredmény mutatja, helyesnek és célszerűnek bizonyult be a hadparancsnokság békéltető eljárása.

Pfefferkorn tábornok november 16-ról jelenti a főhadparancsnokságnak, hogy az enyed-, torda- és kolozsvárvídeki, úgyszintén a hunyadmegyei nemesség fegyverkezik s a parasztság elnyomására csoportosul; nevezetesen Hunyadmegyében br. Bornemissza főispán jelentése szerint a főlkelt nemesek száma mintegy 400; félni lehet, hogy a parasztlázadásból nemesi fölkelés lesz. A hadparancsnokság e jelenlés folytán kérdést intéz a főkormányszékhez, vajon a nemesség fölfegyverzése elrendeltetett-e, kifejezést adva egyúttal abbeli aggodalmának, hogy ebből könnyen nemesi fölkelés származhatik. A főkormányszék nov. 18-ról azt válaszolja, hogy a nemesség fölfegyverzése nem rendeltetett ugyan el, de ha ez mégis itt-ott megtörtént, egyáltalán nincsen ok a nemesség fellázadásától tartani, mert az nagyon természetes, hogy a nemesség életének és vagyonának biztosítása végett fegyverhez nyúl és csoportosul, miután a távolabbi helyeken elhelyezett katonaság a megtámadottaknak a rossz utak miatt idejekorán segélyt nyújtani nem képes. Ugyancsak a főkormányszék nov. 21-iki kelettel értesíti a hadparancsnokságot, hogy a lázadók akár hódolnak meg, akár nem, semmi kiméletben sem részesítendők mindaddig, míg a) minden elrabolt holmit vissza nem adnak, b) fegyvereiket le nem teszik, c) az izgatókat ki nem adják és d) községenkint kezeseket nem állítanak. Schultz azonkörben a lázadóknak Krakóban tett igéretéhez képest nov. 19-én Abrudbányára érkezett, s nov. 21-én találkozott is Topánfalván Hórával, Kloskával s az ottani községek előljáróival, de ezen második békéltetési kísérlete is meg-

hiusult, miután a lázadóktól fegyvereiknek és vezéreiknek kiadatását kivánta.

Bruckenthal Mihály Szászsebesen nov. 22-ről jelenti a főkormányszéknek, hogy a Zarándban kitört zavargások okának kipuhatalására s a kedélyek lehető lecsendesítésére általa kiküldött Molnár János szemorvostól értesült, hogy Brádon tizenkilenc nemesi nő és gyermek van a lázadók kezei közt; ezen foglyoknak haladéktalan megmentése annál szükségesebb, mert attól lehet félni, hogy a lázadók ellen foganatosítandó eréyes fellépés ezeket az ártatlanok legyilkolására fogná bírni. Ugyancsak 22-ről Pfefferkorn is felterjeszti Schultz jelentését a hékekisérletek meghiusultáról, s azt kérde a hadparancsnokságtól, hogy hát még most sem szabad-e a lázadókat eréyesen megtámadni, kikkel többé alkudozni nem lehet, s kik csak fegyverrel kényszeríthetők engedelmességre. Mellékelve felterjeszti Richard kapitány jelentését, mely szerint a felkelők egy csapata Boicza, Nagy-Ág és Csertés ellen indult volna meg; Boiczán van ugyan egy káplár 12 emberrel, de a többi helyen nincs őrség. Meghagyatott ennél fogva Stojanics őrnagynak, hogy kellő számú gyalog- és lovas csapatokat küldjön Brádra, azon utasítással, hogy a nevezett bányahelyeket esetleges támadások ellen megvédjék, s hogy a Déva és Halmágynak közötti közlekedést nyitva tartsák. De Stojanics nem tett eleget ezen rendeletnek; nem gondoskodott a bányahelyek védelméről, mert Bukovai bányatiszt Boiczán nov. 29. sürgősen kér katonai fedezetet, mert a viddéken naponkint több és több elégületlen gyűl össze, s őket, t. i. a bányászokat hallával fenyegetik; de a közlekedést sem tartotta nyitva: Klestinszky alezredes nov. 27-én leveleket akart Déváról Brádra küldeni Stojanicshoz; egy káplárt és négy huszárt indított útnak, kik Valisoráig el is jutottak, de itt a lázadók egy csoportja, mely épen akkor gyújtotta fel a korcsmát, útjokat állta vasvillákkal, úgy, hogy kénytelenek voltak visszatérni, s ugyanaznap este 11 órakor visszakapta Klestinszky Déván saját leveleit. Szevesztrényi Mihály nagyhalmágyi harminczados hivatalosan utazva Dévára, Brádon a lázadók által elfogatott s bezáratott az öt kisérő katonákkal együtt, és csak a pónák közvetítésére bocsáttatott szabadon.

az öröknék fizetendő 6 frt 45 p. kr. váltságdíj lefizetése mellett. Stojanics nov. 28-án este nyomult Halmágy felől Brádra; a felkelőket Kristyor felé nyomta, hol hallomás szerint mintegy 9000 főkelő lett volna összpontosítva, az elfogott nemes asszonyokat és katonákat, kik másnap voltak kivégzendők, megszabadította. Richard kapitánynak Zalathnán nov. 29-én kelt jelentése szerint a lázadók négy főcsoportban vannak összpontosítva, de úgy, hogy egymást kölcsönösen támogathassák. A Mamaligán-völgyben vannak a ponoriak és a remeteiek; a második csapat van Offenbányán, Lupsán és a körülfekvő községekben; a harmadik csapat Albák körül van megszállva, ennél van Hóra; végre Zarándban, Krisán György Mihelyen vidékén van csapatával, hogy az Abrudbánya felé törekvő Kloska Juonnal egyesüljön. Ezeket csak együttesen minden oldalról és jelentékeny haderővel lehet és kell megtámadni; különösen ágyukra volna nagy szükség.

Ezen minden oldalról actiót sürgető főterjesztések, a legmagasabb császári rendeletek, s végül a békétetési kísérletek meghiúsulta a hadparancsnokságot is eddigi rendszereinek elhagyására bírta. Nov. 29-ről keltezve Pfefferkorn tábornoknak következő rendeletelet küldetett: «Utasítom táboronok urat, hogy az összes rendelkezésre álló csapatokkal haladéktalanul előnyomuljon s az ügyet a legmagasabb parancs értelmében a lehető leggyorsabban fejezze be, nehogy ő felsége késedelmezéssel vádolhassa a katonaságot. A fölkelt nemességnek fegyvert és lőszert adni nem szabad; minden ez iránti kérvény egyszerűen visszautasítandó.»

E rendeletre komolyan megindult a hajtó-vadászat a havasi völgyeikben összpontosult lázadók ellen; az eredmény nem lehetett kétes: alig három hét alatt az egésznek vége lőn; a fékvesztett szenvedély a szuronyok láttára lecsendesült, a nemesi jószágok fölött osztozó, mindenkit oláh vallásra keresztelő, vérmes reményű és véres kezű hősök egyszerre ismét csendes, jámbor alattvalókká lettek; a kik még nov. 21-én Schultznak feltételeket akartak szabni, fegyvereiket letenni vonakodtak, s mellöket verve fönnen hangoztatták, hogy ők nem lázadók, köztük izgató, vezér nincs, ők mindenájan önszántukból keltek fel; azok most térdre hullva,

mint mennyei áldást fogadták a császári kegyelmet, megnevezték a fő bujtogatókat, kézrekerítésük nél segédkeztek. A kicsi szikrából, melyet kezdetben elnyomni elmulasztottak, nagy tűz lett, s ezt most már nagy áldozatokkal, nagy erőfeszítéssel lehetett csak eloltani.

A lázadók, mint főnebb említém, november végével négy külön táborban akként voltak elhelyezkedve, hogy egymást kölcsönösen támogathatták; magas hegyektől körülzárt s így nehezen hozzáférhető völgykatlanokba huzódtak, hol csak jelentékeny haderővel volt tanácsos rájuk ütni. Ha hozzáveszszük, hogy Zarándnak és Alsó-Fehér megyének azon vidékei, melyeken a lázadók állást foglaltak, még napjainkban is járhatlanok, hogy a katonaságnak télvíz idején kellő szál-lás és élelmezés hiányában kelle itt operálnia, el kell ismer-nünk, hogy a császári hadsereg nem könnyű munkát végzett akkor, midőn a Hóra-lázadást elnyomta s a főbb czinkosokat kézre kerítette, a mely nehéz, sanyarú munkától azonban megkiméli vala magát, ha kezdetben mindjárt a kellő erélylyel és tapintattal lép fel, s nem pazarolja el a kedvező alkalmat. Céltalan alkudozásokkal, félrendszabályokkal s a lázadóknak álhumanismusból eredő oktalan kimélésével. Nem habozom kimondani, hogy ezen eljárás felelősségenek súlya és terhe egészen Preiss tábornokot, a nagy-szebeni hadparancsnokot sújtja. Ó felsége félrevezetett alattvalóinak lehető kimélése volt azon rögeszme, melyhez Preiss a legnagyobb szívósság-gal ragaszkodott; ennek áldozta fel a magyar nemesség élet- és vagyonbiztonságát, ennek áldozta fel saját állását, ennek áldozta fel saját hadseregét. Hogy a tisztek a hadparancsnok intentíói szerint jártak el, az nagyon természetes, ez a sub-ordinatio következménye, a mint annak következménye volt az is, hogy ugyanazon tisztek, kik szerintünk vétkes mulasztást követtek el, midőn a helyett, hogy a lázadást elnyomták volna, annak csak szemlélői voltak, a dráma utolsó felvonásában, a szigorúbb rendeletek vétele után mint igazi katonák lépnek fel; Kray, Stojanics, Richard, Csepi, sőt maga Schultz is dicséretre méltó buzgalmat fejtenek ki, de azért, habár a mozgalmat el is fojtják, a főizgatókat kézre is kerítik, a kezdet mulasztásait és hibáit még sem tehetik jóvá, nem enyész-

tethetik el a nyomort és inséget, nem adhatják vissza az életnek a meggyilkoltakat, mert a nemesi curiák égnek me-redező puszta romjai, a kegyetlenül leölteknek fölhantolatlan sírjai, mind ezen mulasztásoknak, ezen hibáknak szomorú következményei.

A szebeni hadparancsnokság, mint láttuk fönnebb, nov. 29-én adja ki azon rendeletét, melyben a lázadás lehető gyors és eréyes elnyomását sürgeti. Koppenzellern tábornok ennek következtében azonnal meg is indította a fókelők körülzárolására kiszemelt csapatokat. A lázadás színterén voltak deczember elején: Stojanics Körösbányán és Kray Brádon, együtt 700 emberrel; Schultz Abrudbánya vidékén 3 századal a Gyulai Ferencz ezredből, 133 gyalog székely határörrel és 70 székely huszárral; Richard kapitány Zalatnán 400 gyalloggal s megfelelő számú lovassággal; neki volt két ágyúja is; Petrasch őrnagy Halmágon egy De Vins ezredbeli zászlóaljjal; a közbiztonsági és futárszolgálatot teljesítették az egész területen Toroczkó, Szászsebes, Halmágy, Hátszeg és V.-Hungad végállomásokkal a Toskana huszárezred divisiói. A működő csapatok támogatására előnyomult még a Gyulai Sámuvel ezredének 3-ik zászlóalja, egy osztály Eszterházy, egy osztály Károlyi-huszár és két osztály Würtenberg-dragonyos Haan ezredes parancsnoksága alatt Temesvár vidékről; a Gyulai Ferencz ezredének két zászlóalja Kolozsvárról, az Orosz-ezrednek szintén két zászlóalja Szászsebesről. Megjegyzendő, hogy a határori századokban 40 ember, a tábori ezredek századaiban pedig 75 ember volt.

Kray alezredes volt a Zarándban működő csapatok főparancsnoka; táborában volt Nikitich Gedeon görög nem egyesült püspök, kinek feladata vala a lakosságot békés hazatérésre, fegyvereinek s az elrablott jószágoknak kiadására bírni. 1784. deczember 5-én Stojanics Körösbányáról indult meg Ribitzén és Valye-Bradulujon át azon szándékkal, hogy a Brádon és Kristyoron át előnyomuló Krayval a Fehér-Körös felső völgyében Mihelény falunál egyesüljön. A lakosság, falvait elhagyva, szintén a Fehér-Körös felső-völgyében Mihelyén és Blezsény falvak közt csoportosult; decz. 7-én érkezett Kray Mihelyénbe, 8-án ért ugyanoda

Stojanics; ezen napon hirdette ki Nikitich a császári kegyelmet, de a Krisán György által fölizgatott tömeg, melynek száma 9000 emberre tételek, hangosan tiltakozott, követelve azon jogaiak megadását, melyekért fegyvert ragadtak; miután a békés kiegyenlítés itt sem sikerült, Kray támadót fuvatott; az itt vívott ütközet a lázadók szétverésével végződött, kik közül elesett 252, fogásba került 600. Ezen erélyes fellépések megvoltak kedvező következményei; a félrevezetett lakosság látva, hogy a doleg nem tréfa, s hogy a katonaság komolyan lép fel, lassankint hazatért, úgy, hogy deczember közepén Stojanics jelentése szerint Zaránd 92 községéből 83 hódolt volt meg. A blesenyi csata után Kray Nikitich püspökkel átment Alsó-Fehérmegyebe, hol ugyancsak deczember 8-án Schultz elfoglalta Remetét s onnét tovább nyomult előre Ponor és Magos elfoglalására.

Miután e parasztlázadásnak csak Hunyadmegyét érdeklő részleteivel foglalkozom, értekezésem keretét túllépném, ha a fehérmegyei községek hódoltatását ismertetném; elég legyen annyit megjegyeznem, hogy az 1784. évi deczember 20-ikán a rend mindenütt helyreállítatott; a katonaság a polgári biztosokkal egyetemben a főczinkosok kézrekerítésével s a rend további biztosításával foglalkozott. E végből a lázongó megyék területén jelentékeny csapatelhelyezések történtek. Zarándban Halmágy és Kőrösbánya vidékén a De Vins ezred egy zászlóalja s egy osztály Károlyi-huszár; Brádon a Gyulay Sám. gyalogezred egy százada; a zászlóalj többi századai Bucseden és Abrudbányán. A Würtenberg-dragonyosok egy-szakasza Dobrán, Maros-Ilyén, Hátszegen és V.-Hunyadon.

Hátra van még Hóra és Kloska elfogatásának részleteit megismertetnem; ez elfogatásról részletesen ír Szilágyi Ferencz is, de részint mivel a Budapesti Szemlében megjelent értekezése nincs kellően elterjedve, részint pedig mivel a szebeni levéltárban eredetiben meglevő jelentéséből Kraynak veszem ez ismertetést, nem tartom fölöslegesnek azt e helyütt is felolvasni.

Hóra elfogatásáról az első jelentést Kray Abrudbányáról decz. 31-ről keltezve küldi Nagy-Szebenbe, s ebben röviden csak azt jelzi, hogy Hóra és Kloska hétfőn, deczember

27-én fogattak el. A második 1785. évi január hó 1-én kelt jelentés így hangzik: «Vonatkozással tegnapi jelentésemre, a lázadók két vezérének, Hórának és Kloskának elfogatását illetőleg, elfogatásukat és tényleg megtörtént bekisértetésüket ma megerősíthetem, jelentve egyúttal, hogy a foglyokat 2 tiszt és 70 legény fedezete alatt Zalathnán át Gyula-Fehérvárra fogom ma kisértetni. — Az elfogatásra kiküldött csapatok parancsnokai voltak Vajda főhadnagy a 2-ik székely ezredből és a Toscana-huszárezred főhadnagya Jeney. Nem mulasztatom el e két tisztet úgy, mint a kiküldött csapat minden egyes legényét szolgálati buzgalmukért és e rendkívüli hidegben kiállott nélkülözéseikért a felső hatóság kiváló kegyébe ajánlani. Azt reméltem, hogy a foglyok vallomásából érdekes felfedezéseket fogok tenni, de ezek oly megátlakodott gonosztevők (eingewurzelte Bösewichter), hogy a legvilágosabb tényeket is eltagadják és ártatlanságukról beszélnek.

Elfogatásuk deczember 27-én nappal történt meg egy odvas fenyőfa alatt, melynek tövében nagy tüzet gyújtottak volt. A frissen hullott hó vezette embereimet az ő nyomukra; a kiállított ört meglepték s őt a vezérek tartózkodási helyének megmutatására kényszerítették. Az erre vállalkozott jóérzelmű parasztok heten voltak; ezek közül négyen lőfegyverrel ellátva előre mentek, s közeledve Hórához, ettől mint jó barátok fogadtattak, s kérdeztettek, vajon vadászni indul-tak-e? Erre azt felelték, hogy a katonák számára kellene valami vadat elejteniök, de semmit sem találtak, keresés közben azonban egészen átfázottak. Hóra megengedte nekik, hogy a tűz mellé telepedjenek, mire kettő Hóra, és kettő Kloska mellé ült le. Beszélgetés közben elmondta, hogy az egész vidék tele van katonákkal, kiket e nehéz időben tartaniok kell. Kloska intette őket a türelemre, igérve, hogy nem sokára hatalommal fognak ők, a most menekülő kapitányok népök közé visszatérni, s akkor a katonákat mind pokolba kergetik. Midőn az elmaradt három paraszt is közel jött a tűzhöz, Matyes Nutzul és Triff Stephán a Hóra és Kloska nyakára vetették magukat s az ellentállókat társaik segélyével megkötözték, miközben Hóra egy csomó írást

rántott elő kebeléből s azokat a lángokba dobta. A foglyokat egy közelí juhakolba vitték, s erről az erdőt megszállva tartó katonákat értesítették, kik is a foglyokat átvévén, minden baj nélkül behozták Abrudbányára. Hóra és Kloska puskával, lándzsával, utóbbi még egy pár pisztolyal is föl volt fegyverkezve. Irományaik nem voltak, pénzt is csak Kloskánál találtak, mintegy hat forintot. A foglyok azt mondják, hogy azért tartózkodtak ily sokáig ezen a vidéken, mert némely községektől pénzt vártak, melylyel Bécsbe akartak menni a császárhoz. A császár a Hóra és Kloska fejére kitűzött díjat a parasztoknak kifizettette; azonkívül kaptak a tisztek 50—50, az altisztek 5—5 s minden legény 2 aranyat; Melczer erdész, ki a parasztokat a vállalatra rábeszélte, szintén megfelelő jutalomban részesült.

Krisán György zarándi kapitány a kerpenyesi pápa és társai által 1785. január hó végén fogatott el; ezek is megkapták a Krisán fejére kitűzött 300 aranyat. — Krisán a halálos ítélet végrehajtását öngyilkosság által kikerülte, míg Hóra és Kloska 1785. február 28-án Gyula-Fehérváron kerékbe törettek.

SYL-VÖLGÝ S BENÉPESITÉSE, VALAMINT ANNAK EGYÉB TÖRTÉNETEI.

Dr. SÓLYOM-FEKETE FERENCZ-től.

Hunyad-vármegyének egyik legérdekesebb, természeti szépségek- és természeti kincsekben egyik leggazdagabb része a Syl-völgy. Ennek emporiális helye, mintegy amerikai módon varázsütésre fölépült, jelentékenynyé vált Petrozsény-telepnek vagyunk szívélyesen meghivott, még szívélyesebben fogadott vendégei. Ikkal tehát társulatunkhoz, hogy e helyen ma e helynek és környékének történeti adataival foglalkozzunk.

Itt a természet, az Alkotó kezei óriási betűkkel írtak meg minden. Óriási betűkkel mutatják, hogy hol vannak a pompás tájak, vadregényes völgyeletek morajló kristály-patakjaikkal és száz- meg százfelől csörgedező forrás-ereikkel. Itt a bárczeknek felhőkbe nyuló kopár csucsait saskeselyük röpködik körül; azok gerinczei s görgetegei közt díszlöritka növényzetet pedig zergék falatozzák. Még lejebb a nagyszerű oldalokon, a hatalmas bordákon buja havasi pázsitot legelésznek a juhok, szarvasmarhák és a tatárfaj-lónak typusát tán leghívebben megőrzött syli lovak ezrei, legelésznek addig, míg őket a rövid nyár vége le nem űzi a lakott helyek közelébe.

A havasi illatos fűvű legelőket itt-ott szegélyezik, másutt a lejtőkön lefelé követik a fenyves erdők, melyeket a zaktatóló fűrészmalmok mindenkorban kezdenek gyéríteni s letarolni.

De mindezen fölszíni kincseknél és természeti adományoknál becsesebb, nagyobb horderejű az, mit a Syl-völgyben a föld gyomra rejti, avagy csak fölületesen takargat.

Értem a jelenkor művelődési életének, kifejlett iparának egyik emelő szárnyát — a kőszemet, Jókai Mór nagy íróink «fekete gyémánt»-ját. S habár ezen természeti nagy kincset hihetetlen mennyiségben és vastag rétegekben halmozta föl itt az Alkotónak keze; s mindenütt ismét óriás betűkkel jelezte annak fekhelyeit: a természeti nagyság mellett eltörpülő ember — elég csudálatos módon — csak a legutóbbi évtizedek alatt jött reá, hogy mivel bír e nagyszerű völgy és hegykatlan gyomrában. Csak a legutóbbi évtizedek alatt vette kezdetét a sylvölgyi kőszén kibányászása, gyors lendületnek indulva s a vállalkozók, a munkások tömegeit édesgetve e helyre.

Az öskorban, de minden esetre a római hódítást közvetlenül megelőző vagy azzal összeeső időszakban a mostani Magyar-Syl egyik mellékpataka, a Kis-Syl (Zsijécz) mentén, az emberiség valamely ösmeretlen egyedei egészen más nemű bányászkodást folytattak. Bizonyos mélységben, a görgeteg köréteg és a talajréteg közé feszkelve vékonyan terül ott el egy sajátságos zöldes mállandék, helyesebben iszap, melyben arany szemcsék rejlenek. E szemcsék megnyerhetése czéljából ama bányászkodók kútszerű aknákat ástak és úgy hozták napfényre az említett iszapot, hogy belőle az aranyat kimoshassák. Nem egy helyen átfúrták a szénréteget is. De «ignoti nulla cupido» vagyis a rájok nézve még ismeretlen hasznú kőszemet nem bántották.

Nagyon nyomorúságos életet folytathattak ama bányászkodók, mert működésük helyén valóságos letelepülés nyomai nem maradtak. Azonban e bányászkodás az egyedüli biztos történeti nyom a legrégebb időkre nézve. Hogy a Syl-völgy nemely helyein elvétve egy-egy görög vagy római réz-, ezüst- és arany pénzdarab bukkan elő, ez kevésbé kétségtelen adat, mert azon pénzdarabok sokfélekép és később is kerülhettek oda.

Épen így nem biztos adat a Boli-hegycsúcson levő s negyszögű faragott kövekből emelt építmény. Vajjon ezt nem később emelték-e a máshonnan oda hordott kész kövekből? ki tudná megmondani. Különben e tárgygyal szépen foglalkozott társulati Évkönyvünk III. kötetében Téglás Gábor tisz-

telt tagtársunk. «A Boli-hegy Petrozsény mellett» című értekezésében.

Fönnebbiekben kimerítettem minden, mit a Syl-völgyről az ős- és ó-korból most még tudunk. Hiába kérdezgetjük Herodotot, Strabot, Ptolomæust, Pomponius Melát, Pliniust stb. Még geographiai adatokat sem kapunk. Mi több, a Syl folyóval sem jövünk amaz ókori authorokból tisztába. Úgy látszik, e folyó nevét az avarok maguk, vagy — mint néme-lyeknek jobban tetszik — az avar uralom idejében és alatta élő szláv fajú nép adhatták.

Más alkalommal egy más fölolvásásomban Hunyad-megye helyneveiről szólva megemlékeztem arról, hogy az avarok gyűrűi s erődített telepei a régi Pannónia s Dácia-lapályain összetöretvén, lakosaik egy része utolsó menhelyet a mai Erdély és a határos Kis-Oláhország berczei, hegyszorosai közt kereshettek. Hol aztán őket a rokon magyar honfoglalók találták, kebelökre ölelték. Valószínűleg e korban keletkezett a Syl-Ó-Tanya telep és név, mely Lépes Loránd erdélyi alvajdának egy 1416-ban kelt engedély-okmányában (1.) még előfordul. A név minden kétségen fölül helyezi, hogy ama helység a Sylban feküdt. Ugyanitt feküdtek és egyidőben keletkezhettek az alább méltatandó okmány Murisówár és Kaprisówár helységnévek. Ezek a vár-szó jelentőségénél fogva bizonyval csak lakott helyekre vonatkozhattak és honvédelmi jelentőséggel bírhattak. Jellemző mindeniknél az «ó» régi jelzőnek előfordulása, mit nagy valószínűséggel a honfoglaló magyarok adtak, ez által akarván kitüntetni azt, hogy azon — minden bizonyval védelmi célból készült földhányásokat és így erődített vagyis vár — helyeket már ott találták. Ezek a Vulkán-szoros két oldalán feküdtek; következtetve abból, hogy a mostani oláh betelepültek ott két patakocskára ruházták az eltorzított «Marisora» és «Kaprisora» nevet. Elpusztultak-e ezek még az Árpád-királyok korszakában, és mint lakatlanná lett pusztta földterületek elnevezése maradtak meg sokáig? Erre a féltevésre jogosítanak az oklevelek.

Az egész avar és magyar korszakból le a vegyes házakból eredt uralkodókig nem találtam eddig egyéb adatot,

mint ama helyneveket. Be volt tehát népesítve egyes pontokon a Syl-völgy, de az avar és magyar elem által — védelmi tekintetekből. Utóbb ama népesség az erődített helyekkel együtt elpusztult, az egész völgy ismét rengetegekké, legelő- és kaszáló helyekké változott. Miben ismét kézzel fogható czáfolata rejlik a román historizálók amaz állításának: mintha Hátszeg vidékén a római gyarmatosok maradványai a hozzá-férhetetlenebb helyeken magukat föntartották és csak elkesetlen ereszkedtek volna le a térségekre. Hiszen e rejtőzködésre jobb hely kinálkozott-e, mint a tulajdonképeni Syl-völgy? És mit látunk mégis? — II. Ulászló király Budán 1493. évben új adománylevelet állít ki malomvizi Kendeffy Mihály javára, melyben nevezettet mintegy megerősíti a Syl-völgynek mint Malomviz-birtok tartozandóságának birtoklásában. Az okmány ezen egész területet úgy írja le, hogy azon időben lakott voltáról szó sem lehet. Ugyanis ezt nyiltan mondja az említett új adománylevél (2.), továbbá a beigatás megtörténte után a gyula-fehérvári káptalan jelentése. (3.)

Megtanuljuk tehát ez okmányokból, hogy a mai egész syli járás 1493-ban Malomviz határához tartozó volt; és hogy ott falvak nem lehettek, hanem az elpusztult lakóhelyek föntartott nevei alatt szántók, kaszálók stb. Megtanuljuk azt is, hogy a tiszta oláhsággal betelepült hátszegi téres völgy nemes birtókosai s jobbágyai foglalásokat tettek a Sylban, leginkább pásztorkodási célokból. Az ekként elfoglalt és használatba vett területek aztán oláh elnevezéseket kaptak, milyen a Pterela — a mai Petrilla, — Rotond, vagy helyesebben Rotund, Male — a mai Maleja — s így tovább.

Hogy Ulászló új adománya az egész Syl-völgyre le Nyakmezőig (Kimpulujnyág) vonatkozott; és hogy ott a már megbeszett foglalásokat maga az új adományos úr Kendeffy Mihály is kénytelen volt elismerni, békésen eltűrni: mindez bizonyítja a gyula-fehérvári káptalannak a megtörtént statutióról és határjárásról kiállított 1501. évben kelt másik okmánya. (4.)

Ime, itt kezdődik a Syl-völgy újabb, teljes alapossággal ismerhető története. Itt kezdődik e járásnak benépesítése azon telepekkel, melyeket az idézett okmány a hátszeg-

vidéki nemességnek és embereiknek ítélt oda; s azon telepekkel, melyeket továbbá ugyanott a Kendeffy-család hozott létre.

A hátszegi téres völgyben levő falvak egyenkint rajt küldenek a hegyéleken át a Sylba. Csak a községeknek kell szemügyre vennünk, és napvilágos lesz a benépesítés. Petrosz küldi a petrozsenyieket, mi oláhul épen annyi, mint "petrosziak". Továbbá Livadiából a Livázeny, Urikból vagy a magyar Örökből az örökiek jönnek, oláhul Urikány; Borbátból Borbatyen stb.

Ellenben a Kendeffyelek békés tulajdonául megtartott területeken e család egyes tagjait látjuk e korban fáradozni azon, hogy lakosságot plántáljanak oda. Legelső e nemű kísérlet kevessel a statutio után épen a Kendeffy Mihályé, ki Ulászló királytól 1504. évben engedélyt kap, hogy Oláhországból — «de partibus Transalpinis» 12 sátoralja-czigányt telepíthessen le. Az oklevél (5.) egyúttal azt is bizonyítja, hogy az oláhokkal betelepített vidékeken a királyt illető ötvened (Quinquagesima) tekintetéből új települők behozatalára külön királyi engedély kellett; mi a XVI. század végéig érvényben állott.

A való lerontja a képzeletit. A syli járás némely törzslakosán észlelhető nagy barnaság alig ha Itália napjától vette eredetét.

Ugyancsak a Kendeffy-féle syli birtokok benépesítése körül, a család levéltárában levő roppant sok u. n. jobbágy-szerző contractuson kívül, némi szolgálatot tehet talán a Fejér Györgynél (Cod. Diplom. X. I. 113 l.) olvasható okmány. Ebben a Nagy-Szebeni vidéki szászok fölsorolják azon tömérdek lopást, rablást, öldöklést stb., melyeket a szomszédos oláhok által okozva szenvedtek, és melyekre nézve ez utóbbiak megbízott embereivel kiegyezkedtek, békére léptek. Az oláh megbizottak között egy — fájdalom — meg nem nevezett várhoz tartozó «ex parte castri» jobbágy *Petril* néven fordul elő. Vajon nem ennek valamely utóda vitt jobbágytelepülőket magával a nem messze eső syli Pterela-ta, melynek aztán a vezető Petrili-ről Petrillavá alakult át a neve?! — Hanem hát ez csak föltevés; az azonban tény, hogy Petrilla lakossága a XVI. század első felében már

annyira fölszaporodott, hogy rajt ereszthetett magából Bihar-vármegyébe, hol Petrileny-t (a petrillaiok) alapították. De ez nem tartozik jelen fölolvásásom keretébe.

Habár II. Ulászló királynak fönt tárgyalt új adományozása utáni korszakokban a Syl történetei sűrűbben jegyeztettek föl, ezekkel most még sem akarok foglalkozni. Csupán a megelőző korból említek föl még egy jelentékeny eseményt.

Azon hősök egyike, kikről Hunyadi János 1447. évi adománylevelében (6.) mint «majdnem legyőzhetetlen bátrakról, hadjáratában hű kisérőiről és fejének nem egyízben megmentőiről» magasztalva szól, mordom ezen hősök egyike Kendeffy Miklós, Kendeffy Jánosnak fia, a vulkáni szorosnak a török betörő hadak elleni védelmezésekor vérével áztatta hazájának és ebben saját syl-völgyi dominiumainak földét. Nem kisszerű ütközet lehetett az, melyben egy ily hős és annyi fegyveres szolga fölött rendelkező főúr életét is elveszté. Mindamellett ez ütközetről eddig semmit sem tud hazai történetünk. Hogy ezután tudni fog legalább annyit, hogy megötönt; azt Mátyás király által 1462. évben Körösbányán kiállított oklevélnek köszönhetjük, melynek ide vágó szavai: «Et ipse quoque Nicolaus (t. i. Kendeffy) in alibus Walkan, dum se viribus Turcorum opponeret, per hostium arma occubuit.» (7.)

E hősi védelem 1447. és 1462. közt történetett, mert Hunyadi János föntemlített oklevele 1447-ben Kendeffy Miklósáról mint életben levőről emlékezik.

OKIRATOK.

I.

Lépes Loránd erdélyi alvajda 1416. ápril 28-án Déváról keltezve bizonyítja, hogy dömsösi kenéz Musina eladóvá tevén összes javait, azokkal rokonait, szomszédait stb. eredménytelenül kinálta meg; tehát jogában állhat bárkinek is eladni vagy zálogba venni.

Nos Lorandus Lepes de Waraskezy viceuayuoda Transsilvanus. Memorie commendamus, quod Nobilis vir Mwsyna

de Damsus .in nostri personaliter constitutus presenciam, Johannem Mwsina dictum fratrem suum carnalem, ceterosque fratres condiusionales, vicinos et commetaneos suos vniuersos coram nobis facie ad faciem repertos, cum vniuersis Suis porcionibus possessionariis in possessionibus pogyenicha juxta fluum Charnasagh ac Damsos predicta, Rekethye, Nyres, Tothfalw, Sylotena, Oklos Ablew et Bwnylla vocatis, habitis, earundemque pertinencys et vtilitatibus vniuersis, ipsum concernentibus ad se in pignus recipiendas alliciauit allegando, quod ipse predictas porciones suas possessionarias in preallegatis possessionibus habitas, quibusdam suis necessitatibus ad presens ipsum vrgentibus euitandis eo titulo, quo ad ipsum dinoscuntur pertinere ipsis suis fratribus ac vicinis et commetaneis suis prenominatis ceterisque, easdem, in pignus recipere volentibus, vellet impignorare. Si contradiccio per eosdem sibi non obuiaret in hac parte aliqualis, vbi hys allegatis prefatus Johannes ceterique fratres vicini et commetanei eundem Mwsyna, coram nobis personaliter astantes ad propositionem seu allegationem ipsius Mwsyna, nichil respondendo tacuerint, predicteque possessionis impignoracioni ipsius Mwsina nulli contradictores apparuerunt. In cuius rei testimonium presentes literas nostras patentes eidem Mwsyna duximus concedendas. Datum in Dewa feria Tercia proxima post festum beati Georgy martyris Anno Domini M^{mo} CCCC^{mo} Sextodecimo.

(Eredetije hártján. Pecsét az okmány hátlapjára volt nyomva, de elpusztult. Saját gyűjteményemben.)

2.

II. Ulászló király Budán 1493. január 18-án malomvizi Kendeffy Mihálynak adományozza a Magyar- és Oláh-Syl folyó mentén Pierela, Malee, Ratond, Mwrylowar és Nyakmezew nevű szántó-, kaszáló- és legelőhelyeket.

Nos Wladislaus Dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus Tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis, Quod nos tum ad nonnullorum fideliū nostrorum humilem Supplicationem per eos nostre

propterea factam Maiestati Tum vero consideratis fidelitate et seruicys fidelis nostri Nobilis Michaelis Kendefy de Malomwyz per eum im primus (így) Sacre dicti Regni nostri hungarie Corone deindeque maiestati nostre iuxta sue possibilitatis exigenciam exhibitis impensis Agros prata atque feneta et alias terras arabiles Pterela Malee Rathond ac Mwrylowar et Nyakmezew vocatas in pertinencys possessionis Malomwyz predicte ac districtu de Haczak et Comitatu de hwnyad existentes habitas, Quequidem prata atque terras quidam duo fluuy Syl appellati interfluunt, In quorum pacifico dominio idem Michael Kendefy progenitores suos ab antiquo perstisset seque persistere asserit eciam de presenti, Simulcum omni Jure nostro Regio si quod in eisdem nos quoque qualitercunque haberemus, aut eedem nostram ex quibuscumque causis vys modis et racionibus concernerent maiestatem ac pariter cum cunctis suis vtilitatibus et pertinencys quibuslibet videlicet pascuis Siluis Nemoribus Montibus vallibus aquis fluvys piscinis piscaturis et earumdem aquarum decursibus Et generaliter quorumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quoquis nominis vocabulo vocitatis sub suis veris metis et Antiquis premissis sic vtprefertur stantibus et se .habentibus, Memorato Michaeli Kendefy suisque heredibus et posteritatibus vniuersis, Noue nostre donacionis titulo dedimus donauimus et contulimus Immo damus donamus et conferimus Jure perpetuo et irreuocabiliter tenendas possidendas pariter et habendas Saluo Jure alieno harum nostrarum Vigore et testimonio literarum mediante. Quas in formam nostri priulegy redigifaciemus dum nobis in specie fuerint reportate, Datum Bude in festo Beate Prisce virginis, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo Tercio, Regnorum nostrorum hungarie etc. Anno tercio Bohemie vero vigesimo Secundo.

Ad Relacionem Reuerendj domini Luce Electi ecclesie Chanadiensis, Thesaurary Regis.

(Szöveg alatt a vörös viaszszal papirba nyomott nagy pecsét, melynek rajza a papiron már kivehetetlen. — Hátlapon: Rta folio viij
Anno i. 4. 9. 3.

Eredetije nagy negyedrétű hártyán, melynek alsó üres fölhajtása balról jó darabon leszakadt és elveszett. Kendeffy-család levéltárából.)

3.

Gyulafehérvári káptalan, még pedig Losonczi László kir. tárnochmester és bélteki Drágfy Bertalan erdélyi vajdik által Kolorsvártt 1493. augusztus 21-én keltezett parancsra beigtatja Kendeffy Mihályt a Sylban adományul kapott földek birtokába. Az igtatást Maczesdi Miklós regius és Márton archidiaconus azon évi decz. 14-én eszközlik.

Capitulum Ecclesie Albensis Transsiluane, Omnibus Christifidelibus, Presentibus et futuris, Presens Scriptum Inspecturis Salutem in omnium Saluatorem. Ad vniuersorum notitiam harum serie volumus peruenire, Quod nos literas Magnificorum dominorum Ladislai de Losszoncz Thauernicorum Regalium Magistri et Bartholomei Dragfy de Belthewk; Wayuodarum Transsiluanorum et Siculorum Comitum, Introductorias et Statutorias, Nobis Amicabiliter loquentes et directas, honore quo decuit recepimus in hec verba. Amicis suis Reuerendis, Capitulo Ecclesie Transsiluane, Ladislaus de Losszoncz Thauernicorum Regalium Magister et Bartholomeus Dragfy de Belthewk, Wayode Transsiluani, et Siculorum Comites, Amiciciam paratam cum honore, Dicitur nobis in persona Nobilis Michaelis Kendefy de Malomvyz, Quomodo ipse in dominium Agrorum, pratorum atque fenetorum et aliarum terrarum Arabilium Pterela Malee Rathond ac Mwrysowar et Nyakmezew vocatarum in pertynentys possessionis Malomvyz predicte ac districtu de Hathzak et Comitatu de Hwnyad existentium habitarum, quequidem prata atque terras, quidam diluxio fluuy Syl appellati interfluit et Juris Regy in eisdem habitu ipsum exponentem, Noue Regie donationis titulo concernerent, legittime vellet introire, Super quo vestram Amiciciam presentibus petimus diligenter, quantum vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, Quo presente, Johannes de Clopothiwa, vel Petrus de eadem, siue Nicolaus de Maczesd aut Martinus de Warhel, Alys absentibus, homo noster, Ad facies dictorum Agrorum pratorum fenetorum atque terrarum Arabilium prescriptorum vicinis et commetaneis eorundem et earundem vniuersis inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo, Introducat

prefatum Michaelem Kendefy, in dominium eorundem et earundem, Statuatque easdem et eadem, Eidem Michaeli Kendefy exponenti, premisso Regie donationis titulo sibi incumbente perpetuo possidenda, Si non fuerit **contradictum**, Contradictores vero si qui fuerint, Euocet eosdem contra annotatum exponentem ad terminum competentem, nostram in presentiam, Rationem contradictionis eorum reddituros, Et post hec huiusmodi Introductionis et Statutionis seriem ut fuerit expedienda, Nobis suomodo rescribatis, Datum in Colos-war feria quarta proxima post festum Sancti Regis Stephani, Anno domini Millesimo Quadragesimo Nonagesimo tertio, Nos igitur Amicabilibus petitionibus eorundem dominorum Wayuodarum annuentes, vnacum prefato Nicolao de Maczesd, homine ipsorum Wayuodali, nostrum hominem, videlicet discretum Nicolaum presbiterum Capellatum venerabilis domini Martini Archidiaconi Albensis necnon socy et con Canonici fratris nostri, Ad premissam Introductionem et Statutionem faciendam, nostro pro testimonio, transmisisimus fidedignum Qui tandem exinde Ad nos reuersi, consona voce nobis retulerunt Eomodo, Quomodo ipsi Sabbato proximo post festum Beate Lucie virginis et martyris nunc preteritum, Ad facies prescriptorum Agrorum pratorum feneratorum et terrarum Arabilium, in pertinentys dicte possessionis Malomwyz, Comitatuque et districtu in predictis existentium et adiacentium, Eorum videlicet, et earum, que et quas pretacti fluuy Syl vocati interfluit, vicinis et commetaneis eorumdem et earundem puta Johanne de Clopothywa, Rwz de Zallas, Bogdan de eadem et Martino de Warhel, alysque pluribus Nobilibus et Ignobilibus Comitatus et districtus predictorum, inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo, Idem homo Wayuodalis, presente dicto nostro testimonio, Introduxisset prefatum Michaelem Kendefy de Malomwyz, in dominium eorundem et earundem, ac dicti Juris Regy in eisdem habitu, Statussetque et commisisset eadem et easdem ac Idem, Eidem, premisso noue Regie donationis titulo, sibi incumbente, perpetuo possidenda, nullo penitus contradictore apparente, diebus legitimis et sufficientibus in faciebus eorundem et earundem moram faciendo, In cuius rei

memoriam firmitatemque perpetuam, presentes litteras nostras priuilegiales, pendentis et Autentici Sigilli nostri munimine roboratas, Eidem Michaeli Kendefy, Jurium suorum ad cautelam duximus concedendas, communi Justitia suadente, Datum Sextodecimo die diei Introductionis et Statutionis prenotatarum, Anno domini supradicto, Venerabilibus dominis Mathia preposito, Johanne Cantore Michaele Custode ac Johanne Decano alysque con Canonicis eiusdem Ecclesie nostre salubriter existentibus et deuote.

(A meggyszín és sötét ibolyaszín sodrott zsinórtól a pecsét leszakadt és elveszett.

Eredetije hártyán, nyilt alakban. Kendeffy-család levéltárában.)

4

Péter, bazini és szt-györgyi gróf, országbíró s erdélyi vajdának Székely (Maros) Vásárhelyen 1501. febr. 6-án a gyulafehérvári káptalanhoz intézett beigatási parancsa. A káptalan jelentése, mely szerint Bojesdi László vajdai és Mihály káplán kiküldöttek azon évi ápril hó 16-án a Sylban megjelenvén, Kendeffy Mihályt statuálni akarták; azonban a hátszeg-vidéki nemesség jelenvolt tagjai a kérdéses területekhez jogokat jelentettek be. Említett nemesség és Kendeffy Mihály között ott a helyszínén békeegyezmény jött létre. Minek következtében a Kendeffynak maradt jószággrészek határoltatnak, és csak ezekbe igtattatik be.

Capitulum Ecclesie Albensis Transsiluane, Omnibus christifidelibus, Presentibus et Futuris, Presens Scriptum inspecturis, Salutem in omnium saluatorem, Ad vniuersorum noticiam Harum serie volumus peruenire, Quod Nos litteras Magnifici domini Comitis Petri, Comitis de Sancto Georgio et de Bozyn, Judicis curie Serenissimi principis domini Wladislai dei gracia Regis Hungarie et Bohemie etc. nec non Wayuode Transsiluani et Comitis Siculorum, Introductorias et Statutorias, Nobis, Amicabiliter loquentes et directas, Ea, qua decuit Reuerencia, Recepimus in hec verba, Amicis suis Reuerendis, Capitulo Eccliesie Albensis Transsiluane, Comes Petrus, Comes de Sancto Georgio et de Bozyn Judex Curie Serenissimi principis domini Wladislai, dei gracia Regis

Hungarie et Bohemie etc. necnon Wayuoda Transsiluanus et Comes Siculorum, Amiciciam paratam cum Honore, Dicitur Nobis in persona Egregy Michaelis Kendeffy de Malomwyz, Quomodo ipse, In dominium Agrorum Pratorum atque Fenetorum et aliarum terrarum Arabilium Pterela Malee, Ratond ac Mwrysowar et Nyakmezew vocatorum, in pertinencys possessionis Malomwyz predicte Ac districtu de Haczak et Comitatu Hwnyadiensi existencium habitarum, ipsum exponentem, noue Regie donacionis ac Juris Regy, in Eisdem, habiti, titulo, concernencium, legittime vellet introire, Super quo vestram Amiciciam, presentibus petimus diligenter, quatenus, vestrum mittatis hominem pro testimonio fidei- gnum, Quo presente, Ladislaus de Boyesd, Aut Valentinus Gewse de Losad, vel Barnabas, sin Elias de eadem, seu Bartholomeus de Iklod, sin Stephanus de prefata Losad, siue Franciscus de Alpesthes neve Georgius filius eiusdem, Alys absentibus, homo noster, Ad facies dictorum Agrorum pratorum ac fenetorum et aliarum terrarum Arabilium Pterela Malee Ratond ac Mwrysowar et Nyakmezew, vicinis et commeta- neis eorundem et earundem vniuersis inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo, Introducat prefatum exponentem, in dominium eorundem et earundem, Statuatque eosdem et easdem Eidem exponenti, Simulcum cunctis eorundem et earundem vtilitatibus et pertinencys quibuslibet, premissae noue donacionis Regie ac Juris Regy titulo, perpetuo possi- dendos, Si non fuerit contradictum. Contradictores vero si qui fuerint, Euocet eosdem, contra annotatum exponentem, ad terminum competentem, nostram in presenciam, Racio- nem contradictionis eorum reddituros Et posthec huiusmodi Introductionis et Statutionis seriem, cum contradictorum et Euocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui premissae Statucioni intererunt nominibus, terminoque assignato, vt fuerit expedienda, Nobis, suomodo rescribatis, Datum in opido Zekelwasarhel in festo Beate Dorothee vir- ginis et martiris Anno Domini Millesimo Quingentesimo- primo, Vnde Nos, Amicabilibus peticionibus eiusdem domini Wayuode, gratum prebentes assensum, vnamcum prefato Ladislao de Boyesd, homine suo Wayuodali, nostrum homi-

nem videlicet discretum Michaelem presbiterum, Capellanum Venerabilis domini Johannis Archidiaconi de Zolnok, Ad premissam Introductionem et Statucionem suomodo peragendam, nostro pro testimonio transmisimus fidedignum, Qui tandem exinde ad Nos reuersi, Consona voce, Nobis, retulerunt, Eomodo, Quomodo ipsi, feria sexta proxima post festum Resurrectionis domini nunc transactum, Ad Pterela, die vero sequenti ad Nyakmezew, Agrorum pratorum atque feneratorum et aliarum terrarum Arabilium, vocatarum, facies, vicinis et commetaneis eorundem et earundem vniuersis, puta Nandra de Pwy, Zthanchwl de Maczesd, Daan et Michael de eadem, Demetrius Kopaz de Wad, Kende de Wnchok et Michael Roman de Pesthyen, ac nonnullis quoque alys nobilibus prefati districtus Haczak, inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo, Idem homo wayuodalis, presente dicto nostro testimonio, Introduxisset prefatum Michaelem Kendeffy exponentem, in dominium eorundem et earundem, Statuissetque eadem et easdem, Eidem, Simulcum cunctis eorundem et earundem vtilitatibus et pertinencys quibuslibet, premissae noue donacionis Regie ac Juris Regy titulo, perpetuo possidendas, nullo penitus contradictore apparente, Interea vero cum die ipsa sequenti, memorati homo Wayuodalis et nostrum testimonium, Super pretactis quoque alys Agris, pratis, ac fenetis et alys terris Arabibus, Malee Rotond ac Mwrysowar nuncupatis, debitam Statucionem facere et exequi voluissent, Tunc annotati Nandra de pwy, Zthanchwl de Maczesd, Daan et Michael de eadem, demetrius Kopaz de Wad, Kende de Wnchok et Michael Roman de Pesthyen, in eorum ac vniuersorum Nobilium et hominum possessionatorum prefati districtus Haczak, sicuti retulerant, ad eosdem Agros prata feneta et terras Arabiles, Malee Ratond et Mwrysowar, certa Jura habentium, personis et nominibus Executionem huiusmodi Statucionis intercipiendo, cum eodem Michaeli Kendeffy exponente, fere permodum Amicabilis compositionis et subsecute metalis reambulacionis separacionis et distinctionis, talem fecissent vniuem perpetuo duraturam, Quod ydem Nobiles superiusnominatj, Consensu etiam ac beneplacita voluntate memoratj Michaelis

Kendeffy, in eosdem, ac earum ordinacionem et metalem reambulacionem, pure ac simpliciter transfusis, necnon dictis homine wywodali et nostro testimonio presentibus, primo Ad partem meridionalem, vsque Marysowarpathaka, ac deinde versus plagam occidentalem, vsque Kaprysowarpathaka fluuios suis vocabulis nominatos necnon dehinc ad plagam septentrionalem vsque ad quendam portum, parumper a fluui Sylpathaka distantem, et rursum ad eandem partem meridionalem ad quendam Alpem Wolkanhawasa vocatum, procedendo, ac per eundem vsque ad terminos metales parcium Transalpinarum prospiciendo et demonstrando, cunctos Agros, prata feneta et terras Arabiles, intra huiusmodj metales circuitus, Adiacentes, et Alpes predictos, vsque ad huiusmodi terminos metales parcium Transalpinarum, extensue demonstratos, Saluis vniuersis Agris pratis fenetis et cunctis terris Arabilibus atque Alpibus, extra prefatos metales circuitus et Alpes demonstratos, adiacentibus, que totaliter et exintegro prefatis vniuersis Nobilibus et hominibus possessionatis antefati districtus Haczak ac eorum Juribus imperpetuum remansissent Eidem Michaeli Kendeffy, suisque heredibus et posterritatibus vniuersis, pure simpliciter ac perpetuo possidenda commisissent, In quorum premissorum faciebus, ydem homo wayuodalis et nostrum testimonium, tribus diebus legittimis, Juxta Regni consuetudinem, moram facientes, similiter contradictore vlio non apparente, In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, presentes litteras nostras priuilegiales, pendentis et Autenticj sigilli nostri munimire roboratas Eidem Michaeli Kendeffy, Juris sui ad cautelam duximus concedendas, Justicia suadente, Datum decimaoctaua die, dicte sequentis diej Execucionis pretacte Anno domini supradicto, Venerabilibus dominis, Mathia preposito, Bartholomeo Cantore, Michaele Custode et Simone Jankaffy decano alysque canonicis eiusdem Ecclesie nostre salubriter existentibus et deuote.

(Függő pecséte zsinórjával együtt teljesen elveszett.

Eredetije nagy negyedrét alakú hártyán. Kendeffy-család levél-tárában.)

5.

II. Uldászló király Budán 1504. nov. 19-én engedélyt ad Kendeffy Mihálynak, hogy alpokon-túli (oláh) részekből 12 sátorral cigányokat telepíthessen le javaira jobbágynak.

Nos Wladislaus Dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus, tenore presencium Significantes, quibus expedit Vniuersis: Quod nos cum ad Supplicationem Nonnullorum fidelium nostrorum, Maiestati nostre pro parte fidelis nostri, Egregy Michaelis Kendeffy de Malomwyz, propterea factam, tum vero habentes consideracionem, ad fideli- tatem et fidelium seruiciorum merita eiusdem Michaelis, Que ipse Sacre imprimis huius Regni nostri Hungarie corone, ac deinde Maiestati nostre, sub locorum et temporum varietate, pro suo posse exhibuit et impendit, Eidem Michaeli Id annuendum duximus et concedendum, vt ipse de partibus Regni nostri transalpinis, pharaones siue cinganos cum duodecim tentorys, seu solitis eorum habitacionibus, ad Bona et posses- siones suas, in partibus Regni nostri Transsiluanis, habitas, moraturos adducere, ipsosque vibilitet in eisdem Bonis suis, instar aliorum Jobagionum et colonorum suorum, tenere et conseruare, atque ab eisdem prouentus suos solitos, exigere et percipere, libere valeat atque possit, Heredesque et pos- teritates eiusdem vniuerse, valeant atque possint: Immo annui- mus et concedimus, Harum nostrarum, vigore et testimonio literarum mediante, datum Bude in festo Beate Elizabeth Vidue, Anno domini Millesimo, Quingentesimo quarto. Regnorum nostrorum Hungarie etc. Anno decimoquinto, Bohemie vero Tricesimo quinto.

Relatio Magistri Philippi perpetui Bachiensis Secretary Regie Maiestatis. Jobbról egészen lent: P. 4.

(Szöveg alatt a vörös viaszszal lenyomva volt nagy pecsét töredékei. Eredetije negyedrét hártyán. Kendeffy-család levéltárában.)

6.

Hunyadi János kormányzónak Temesvárott 1447. évi aug. 5-én kelt levele. Fölsoroltatnak a hadjáratok, melyekben a Ken-

deffyek elévülhetetlen érdemeket szereztek, és melyekért a kormányzó adományozza Boldogasszonyfalvát, Tythewffalva birtokot stb., stb. Ezen Tüdőfalva község némely okmányokban Plomenicza szlávos vagy oldáhos elnevezéssel is előjön. Melyik község legyen ez a Hátszeg-vidéken, nem lehet biztosan tudni. Pedig a Kendeffyek magukat némelykor «de Plomenicza» elönüvel is írták.

Nos Johannes de Hwnyad Nomine et Impersona Serenissimi Principis domini Ladislai Electi Nati condam Domini Alberti Regis Hungarie etc. Eisdem Regni Gubernator, Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit vniuersis, Quod nos grata retributionis vicissitudine, benemeritis respondere cupientes, Illis potissime, qui se et opere, et consilio, in agendis huius Regni Negocys, perui-giles, atque sollicitos reddiderunt, Consideratis itaque multimodis fidelitatibus, et fidelium obsequiorum gratuitis meritis, sinceris complacentys, virtuosisque gestis. Egregiorum Johannis filij condam Kende, filij Kende, Item Ladislai Kenderes, et Nicolai, filiorum prefati Johannis Kende, de Malomwyz, quibus ipsi, Sacre Regni Hungarie Corone, et exposit nobis in plerisque locis, et temporibus opportunis, Exercituumque tam Regalium quam nostrorum, plerauice motorum, expeditionibus, Signanter vero cum Serenissimus princeps, dominus Wladislaus, hungarie, polonie, etc. Rex, leuato suo Exercitu, partes Rascie subintrando, multa preda capta, et igne, et gladio, vastasset, vbi tunc, maxima potentia Turcorum pululabat, vastasset, confiniaque ipsorum seuissimorum Turcorum vtputa Montem et seruitum Zelathicza dictum vsque peruenisset, vbi prefatus Johannes, ceterique prescripti, maiora, non sine ipso-rum sanguinis effusione, quam credi potuisset, lateri nostro adherendo, strenuitatis opera fecerunt, Tandem vero secundo, cum prefatus dominus noster Rex, re prenotato in prescripto primo Exercitu suo e celis dato glorioso triumpho, rursus moto suo validissimo Exercitu, Regnum Bulgarie, tenutas scilicet prefatorum Turcorum, inuadendo, vsque Nigrum Mare, locum scilicet Warna, peruenisset, ibique cum seuissimo Imperatore Turcorum, et eius maxima potentia, acerrimum conflictum commisisset, ydem quasi inuicti viribus, semper lateri nostro adherentes maxima abhostibus ipsis premia, reportauerunt, et

caput nostrum a pleris periculis preseruarunt, Postremo vero cum nos suscepto huius Regni Gubernationis officio, ex mandato vniuersorum Regnicolarum prenotati Regni, contra Serenissimum dominum Fridericum, Romanorum Regem, pro recuperatione Sacre Corone, ac rehabitione Castrorum pretacti Regni, tunc erga manus suas habitis, nostrum satis armatum Exercitum mouissemus, et totam patriam eiusdem circumiacentesque Ciuitatis Wiennensis terras igne et gladio vastassemus, ydem maximam huic Regno in eodem Exercitu gloriam atque gloriosos titulos reportare studuerunt, Intuitu quorum volentes ipsis nostram exhibere benevolentiam fauorosam, Opidum Regale Bodogazzonfalva vocatum simulcum foro Annuali, et Theolonio suis, necnon possessionem Tythewfalwa, Item medietatem possessionis kernyes, necnon similiter medietatem possessionis poclise, Preterea quartam partem possessionis fizeech, ac similiter quartam partam possessionis Gelacz et portionem possessionariam in possessione pogyen, que dragoslaw et Radwl wak dicti de Kernyesth prefuisset, sed per Jusregium quod nunc in eadem fore perhibetur, ad Sacram Coronam deuoluta fore perhibetur in Comitatu Hwnyad in districtu Hatzag existentes, cunctiscum eiusdem et ipsarum vtilitatibus et pertinentys, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, pratis, siluis, nemoribus, montibus vallibus, pascuis, fenetis, piscatoris, vineis vinearumque promontorys, Molendinis atque Molendinorum locis, generaliterque quibuslibet vtilitatum integratibus, quo quis nominis vocabulo vocitatis, ad prescriptos Opidum, villam, necnon portiones possessionarias, de Jure spectantium et pertinere debentium, sub ipsius et earundem veris metis, et antiquis, eisdem Johanni filio Kende, necnon Kende, alysque prescriptis, ipsorumque heredibus et posteritatis, vniuersis, Auctoritate nostre Gubernationis, necnon consensu vniuersorum dominorum prelatorum et Baronum ad Id accedendo, omni eo Jure, quo Regiam Maiestatem aut ipsius Sacram Coronam quibuscunque modis et rationibus concernerent dedimus, donauimus, et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus, Jure perpetuo et irreuocabiliter possidendos tenendos pariter et habendos, Saluo Jere alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, Datum in

Themeswar, in festo beati Dominici confessoris Anno domini
Millesimo quadringentesimo quadragesimo septimo.

(Zárlatán a vörös viaszszal lenyomva volt pecsétnek csak töredékei láthatók.

Eredetije nagy negyedrét alakú hártýán. Kendeffy-család levél-tárában.)

7.

Hunyadi Mátyás király Körösbányán 1462. deczember 18-án fölsorolja a Kendeffyek halhatatlan hadi érdemeiket; megemlíti többek között Kendeffy Miklósnak a Vulkán havasokon a törökök elleni védelemben elestét. Mindezen érdemek némi viszonzással adományozza Várallja birtokot, az ottani őrtoronnyal együtt, valamint Hátszeg városában szedetni szokott évi adó-jövedelmet (tributum).

Relacio Emerici de Zapolya Supremi Thesaurary Regis.

Nos Mathias dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croatie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit vniversis. Quod licet Regale sit officium cunctorum fidelium suorum merita, condignis retributionibus prosequi eorumque animos fauoribus incendere illeciuis meritorumque qualitate pensata, munificencia regia illis liberalius debet se diffundere, qui maioribus virtutibus amplioribusque obsequiorum laboribus excellenciora premia meruerunt, hoc modo enim et Regum laudabitur discrecio et subditorum animus ad exhibenda opera virtutum feruencius accendetur, Hoc ergo ducti respectu considerauimus preclaram fidem inclitas virtutes multiimodaque obsequiorum genera fidelis nostri dilecti Egregy Johannis Kenderes, filij Johannis filij Kende de Malomwyz qui tam condam Illustri domino Johanni de Hwnyad, Gubernatori huius Regni nostri hungarie Genitori nostro carissimo quam ex post eciam nobis indefessa sollicitudine fidelis obsequy se reddidit sumpme gratum, Ex quibus pauca pro futura suorum operum laude presentibus duximus inserenda. Et in primis referendum occurrit quanta diligentia et sollicitudine prefatus Johannes, Sacre huius Regni nostri hungarie Corone seruiuit, specialiter vero, memorato condam Genitori nostro, vsque ad vite sue tempora,

in multis expeditionibus exercitualibus, quas idem in tutando Regno nostro hungarie, siue contra Turcos, siue alias eiusdem Regni nostri emulos et impugnatores fecit, iugiter adhesit, et vitam exponere casibus fortune non formidauit, sepe eciam capitis periculum bello et armis adyt, et hysquoque temporibus, dum prefatus condam dominus Genitor noster Turcis seuissimis, qui partes Transsiluanas Regni nostri solita flagicia ac hominum et rerum predam acturi subintrarant, in loco Waskapw vocato, strennuo congressu occurrisset, Consequenterque dum Turcorum dominus magnum sue potencie vndique coactum robur sub conductu Base sui videlicet principalis vicegerentis armis et numero instruxisset, Ipseque Basa huiusmodj atrocem exercitum In primis In partes Transalpimas ductaret vt ea vastata de hinc Rursum In partes Transsiluanas, vastator succederet, Illiquoque memoratus condam dominus Genitor noster similiter occurrens vtraque vice eterna laude memorabiles victorias reportasset. Similiter in bello quo ipse condam dominus Genitor noster Regnum Rascie et Bwlgarie transgressus in Turcos vsque ad oras Romanie penetrasset, in quoquidem congressu crebris precipuis vero factis prelys, continuas adeptus victorias, ingenti hostilium hominum et Rerum preda honustum Exercitum saluum reduxisset, In alys eciam binis prelys quorum vnum dictus condam dominus Genitor noster prope mare, Reliquum vero in campo Rigo appellato, cum ipsius Turcorum principis persona et tota sua potencia peregit Ipse Johannes Kenderes semper pro strenui militis officio, cum eodem domino Genitore nostro personaliter interfuit. In quibus complures familiares caros, sibi bello calamitate raptos amisit; propryque sanguinis multum effudit Nec prettermittimus, qualiter duo fratres eiusdem Johannis, Kende vtpote et Nicolaus, pro Sacra Corona huius Regni nostri, vitam ponentes virtutes suas fuso sanguine eterne laudi commendarunt. Ipse enim Kende in conflictu sub fortalicio Somos principali tunc domicilio latronum qui hoc Regrum vastare consueuerant, cum huiusmodi latronibus et turbatoribus Regni nostri habito, cum nonnullos militares actus peregisset, post interyt.

Et ipseque Nicolaus in Alpibus Walkan, dum se viribus Turcorum opponeret, per hostium arma occubuit.

Sed et in alys cunctis negocys gerendis et rebus bellicis; Antelatus Johannes Kenderes, cepte dudum fidelitatis opera, continuo cremento augens a primordio sue etatis vsque ad hec tempora pro Sacra Corona Regni nostri continuus atque vtilis fuit, et nunc prudentis consiliary, nunc vero strenuissimi militis egit officium. Cuius laboribus hacuice aliquae premia rependere volentes, possessionem nostram Waralya vocatam in districtu de haczag et Comitatu de hwnyad habitam, necnon Turrim lapideam in territorio eiusdem possessonis Waralya appellate, existentem: Simulcum Tributo in Opido nostro haczag exigi solito ac cum cunctis eiusdem possessionis vtilitatibus, et pertinencys quibuslibet, Terris scilicet arabilibus cultis et incultis, Agris, pratis, pascuis, campis, siluis, Rubetis, Nemoribus, Montibus, vallibus, vineis vinearum promontorys, aquis fluuys piscinis piscaturis Aquarum decursibus, Molendinis et Mollendinorum locis: Ac generaliter quarumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus, quo quis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis et antiquis, Memorato Johanni Kenderes et per eum Egregio ladislao filio dicti Johannis fily Kende fratri suo carnali, eorumque heredibus et posteritatibus vniuersis, de manibus nostris Regys dedimus donauimus et contulimus, jmmo damus donamus et conferimus. Jure perpetuo et irreuocabiliter possidendas, tenendas, pariter et habendas, Saluo Jure alieno. Harum literarum nostrarum vigore et testimonio mediante, quas quidem literas nostras in formam nostri priuilegy redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum in Keresbanya. Sabbato proximo Ante festum beati Tome Apostoli. Anno domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo secundo.

(Szöveg alatt vörös viaszszal hártyadarabba nyomott nagy pecséttel, melynek rajza kiduzzadt és elmosódott. Hátlapon a későbbi kéz által reá vezetett tartalomjegyzeten kívül e szók is fölírvák: «Vallet usque ad Ladislaum.» Ugyanott a regestrálás jelszavai is láthatók.

Eredetije nagyobb alakú hártyán. Kendeffy-család levéltárában. Átirta maga Mátyás koronázása után; továbbá Bazini György ország bíró 1501. évben, Corvin János ellen hozott hatalmaskodás miatti ítéletében.)

A MAROS JOBB PARTI BARLANGOK RÖVID ISMERTETÉSE.

TÉGLÁS GÁBOR-tól.

(Kivonat.)

Hunyadmegyéről pár évtized előtt alig sejtette volna valaki, hogy nemcsak régiség-lelhelyeivel érdemli meg a szaktudós figyelmét; de változatos mészsírtjeiben is annyi barlangot rejteget, hogy még a gömör-szepesi Érczegység s a Bihar mészterületeivel is versenyre kelhet. Századok óta ismeretes nálunk a Jósika Miklós által is megörökített Cetate-Boli Petrozsény mellett, hova 1869-ig lóháton vagy ökörszekéren zarándokoltak el a touristák. A múlt század óta tudunk Lupeny egyik barlangjáról s Zeyk János utazása közben említésbe hozta Boicza egyik barlangját. A gyógyi hévvizek látogatói révén az odavaló kis barlang is bejutott az irodalomba. De ennyiből is állott összes tudásunk, s én se mertem volna álmodni 1881-ben, mikor rendszeresen munkába vettetem hegyeink barlangjainak kinyomozásait, hogy több évi kitartó kutatás után se jutok azok végére. Ez idő szerint csupán a Maros jobb partját kisérő hegység barlangjaival jöttem tisztába; a többinél sok kiegészítni, utánpótolni valóm akad. Azért láttuk rövid vázlatát az Algyógytól le Zámig sorakozó barlangoknak a magyar tudományos Akadémia állandó természettudományi bizottságánál levő jelentéseim alapján. Az Algyógynál betorkoló hosszú völgynek mindenjárt kezdeténél a feredőgyógyi thermákhoz vivő út közelében találjuk a Kőalja kis barlangját. Ezt 1876-ban gr. Kun Kocsárd, megyénk nagynevű fia, kryptává alakítatá s munkálat közben szép præhistoricus edények és cserép-

neműek töredékei, jaspisszilánkok, köfejszék, két csontár kerültek abból napfényre.

A fürdőktől nyugatra találjuk a tolvajok barlangját, melyet máskép pinczének is neveznek. Ez se jelentékeny üreg, s törpe bejárója a belejutást is megnehezíti.

A gyógyi völgyön Bozesig haladva, ott egyszerre három felé ágazik el útunk. Válaszszuk a nyugati vagy mádai irányt, mely azonban csak gyalog vagy lóháton használható. Mágánál oly keskeny szirtsoros állja útunkat, hogy csak vízben gázolva haladhatunk azon át. E szoros déli kijárójánál a patak bal partja felett egy elfalazott barlang igényli figyelmünket. A török-tatár pusztítások idején ugyanis ez a vidék barlangjait használta menhelyül. A falazás elég épen fenmaradt s két sor lörésével távol tarthatá magától a rendesen nem valami kitartóan harczioló portyázó csapatokat.

Idehatolva a regényes szirtsorosba, a jobb part felett, de hozzáférhetetlen magasságban látjuk a *Besericucrat*. Ez tulajdonképen beomlott barlang. Kiérkezve *Balsa* felé, a *Dosu Meri* nevű sziklában igen nehezen megközelíthető kis barlangot találunk. Csak pásztorok kalauzolhatnak el oda. Az egész tárnaszerü kifejlődéssel bír. Fennebb egy jobbról betorkoló melléksziklasoros; a *Sincoituluj* hasonnevű barlangja érdemli meg figyelmünket.

Ezzel a mada-balsai völgy barlangjait kimerítettük. Most a középső Nagy-Almás-Erdőfalva közt kifejlett völgyre kell átmennünk, hol két párhuzamos mészláncz barlangjai igénylik a szakember látogatását. Erdőfalvától délre a rövid futású szirthasadék kijárója felett (jobb part) nyílik meg a *Scopete sirgyilor* (Szerbek tanyája) nevű üreg, melyet én gr. *Kun Kocsárd* barlangnak neveztem el. Ennek cseppkövesedései ritka bőségen és változatosságban fejlődtek ki s hátsó öbleiből a denevérek egész felhőzete riad fel. A barlang a *præhistoricus* embernek is tanyája vala, s újabb időben szintén menhelyül szolgált. Vele szemben a *Cetecuja* (Váracska) nevű őskori erőd. Erdőfalván felül a *Piatra Pestere* (Barlangszikla) beomlott barlangjain kívül négy barlang sorakozik a Raj (Mennyország) nevű sziklafal alá. Egyiknél itt is megtaláljuk a védfalakat.

Innen a *Perlak* vagy *Teja* nevű szirtszoros nem levén járható, vagy átkerülünk a Muncsel nevű lapos szirttetőn, vagy Cseb felé haladva, előbb a harmadik völgyet járjuk be. Csebnél újabb sziklaszoros, egy langyos forrás (16° C.) s két odún kívül egy beomlott barlang fogad. Az innen továbbító patak Bakonyánál újabb kulcsot (*Teja*) képez, sőt ennek egy mellékága tálszerűleg (*Blid*) tágul ki. Festői mészszirtek közé helyezkedett *Cseb* falu alsó vége s azt szintén Tejának nevezik.

Az erdőfalvi sziklaszoros felső nyílását Glodtól közelíthetjük meg. A hét sziklafal számos apró barlangjain kívül, melyek a kötéssel folytatott verbuválás idején nagy használatban valának, egy terjedelmesebb elfalazott barlangot találtam a balpart felett.

Algyógy közelében *Csigmonál* a Magura alatt nyílik meg a legközelebbi barlang. Ez torkolatával nagyban emlékeztet a skerisovai Gyeszárra, vagyis jégbarlangra. Ép úgy tág, pinczealakú torkolattal kezdődik, de belső fulkéi hamar véget érnek. Besericuczának hívják. Az ősember nyomait itt is megtaláljuk. A szomszéd *Bábolna* határában szintén emlegetnek egy barlangot, melyet azonban még nem vala alkalmas felkeresni.

Nagy-Rápolt mögött a kis-rápolti erdők között több dolina és két odú mellett két nagyobb barlangra akadtam. Az alsó a fővölgytől kissé éjszakra esik a *Plesia* alatt. A felső derékban meghajolva, több ágat képez s kettős nyílással bír.

Bánpataknál csak kisebb odúkat találtam a falutól keletre eső vízesés két partján. Az idevaló mésztufa rendkívül hamar öblösödik; de ép oly gyorsan szét is mállik s ezért üregei nem tartósak.

Boholtnál, a szépen látogatott vasas fürdő közelében egy kisebb barlang várja a gondozást, mikor a fürdővendégek egyik kedvencz kirándulási pontjául szolgálhat. A Déváról Boiczára vivő postaúton Krecsunyesdnél (Karácsonyfalva) két ellentétes *Magura* nevű szirttető alatt jelentékeny és ősembertanilag is figyelmet keltő barlang mutatkozik. A krecsunyesdi oldalon legnagyobb a *Balogu*, melyet én dr. Szabó

József egyetemi tanár nevével vezettem be az irodalomba. Ennek három szakaszában præhistoricus maradványokat ástam ki s előrészéből egy ág a tetőre szolgál, úgy hogy az ősember valóságos egérútul használhatá. Az első szakasz végén egy kürtőforma dolina nyílik ismét a szabadba.

Meglehetős veszélyes sziklaösvény szolgál innen a *Hunfalvy János*-barlanghoz. Ez elfalazott állapotára utalással zidu cel din sus (felső elfalazott barlang) nevet visel. Tágas és hosszú csarnokában a denevérek biztos menhelyet találnak.

A két említett nagy barlang alatt egy kisebb elfalazott barlangot hozhatok említésbe.

Karácsonyfalvától Pestere (Barlangfalva) felé haladva, a Farkasverem (Gropa Lupuluij) érdemel említést. A tetőn hatalmas dolinák üregei tátonganak. Barlangfalva mellett csak két kis odút találtam.

Visszatérve a boiczai útra, abból keletre a boiczai *Maguráig* kell kihaladnunk, hogy a Csörököt (Sur) elérjük. Ezek lépcsőzetesen sorakozó tágas üregek s a felsőt báró Eötvös Lóránd, az akadémia áll. természettudományi bizottsági előadója, az alsót gr. Kuun Géza társulati elnökünk nevével kivántam kitüntetni.

Boiczánál a helység felett még egy kis barlang (Tolvajbarlang) nyílik meg.

Ormingyánál a Ruptinában (szoros) egy hozzáférhetetlen barlang; Valisora felé pedig egy kettős nyílású nagy barlang van, melybe a Pestere mögött lefutó patak behaladva, eltünik.

A Maros-mentén lefelé haladva, *Guraszadánál* tárul fel ismét egy barlanggazdag völgy. A fővölgyben Kernavinesd és Danulesd közt egy barlangon foly át a patak. Ezen kívül ott egy kisebb *Ördögbarlang* is található.

A Belső-Bojról (jobb) beszolgáló völgyre térve, *F.-Boj* falunál a patak egy barlangból ömlik ki. Ennek eltünési pontjánál egy újabb barlangot találunk. Ez a barlang cseppkövei által is figyelmet kelt maga iránt s egy felső szakaszába létrával juthatunk el.

A boji völgyből nyugatnak a Godinesdre ereszkedhetünk, miközben számos dolinát érintünk. *Godinesdet* két bar-

langja teszi nevezetessé. A felsőn egy patak foly ki s abban præhistoricus maradványokat találtam. Az alsó barlang sokkal terjedelmesebb szép csepkő (stalactit és stalagmit) alakzatokat mutat, de négy ágazatai közül egyik sem nyújtott történelmi adaléket.

Végre Tomesdnél kell egy kis barlangot felemlítenem.

Ennyiben adhatom a Maros jobb-parti barlangok rövidre fogott lajstromát.

HUNYADMEGYEI CZÉHDIPLOMÁK.

Kivonat Sóós ANTAL felolvasásáiból.

Sóós Antal, míg Déván lakott, mint az iparos-tanonczok iskolájának igazgatója kiváló buzgalommal gyűjtötte és ismertette a hunyadmegyei czéhek diplomáit és privilegiumait.

A czéhdiplomák közt legrégibb a szászvárosi szűcsöké, melyet több tekintetből érdekes voltánál fogva közlünk egész terjedelmében. A diploma kelt 1589 május 3-án, latin nyelven.

«Mi Baier János polgármestere és Huet Albert királybírája Szeben városának; Högyes András polgármestere és Eisenberger királybírája Segesvár városának; Ötves Bálint bíróképe és Sompolius Sebestyén hütös notáriusa Brassó városának; Mészáros Mihály polgármestere és Ernestus Fülöp királybírája Medgyes városának; Kalmár Benedek székbírája Szászváros széknek stb. stb., úgy mint az erdélyi szászok egész universitásában elsőséget viselő személynek adjuk emlékezetre, hogy mi mind a szebeni szűcs-czéhbeli okos és becsületes mesteremberek kérésére, mind Szászvároson lakó okos és becsületes Szőts István város esküdtje, Csíki Mihály, Medgyesi Mátyás és Kelneki Bálint; úgy a maguk mint a szászvárosi szűcsmestereknek képében és személyében beadott kérésökre reá hajlottunk, és megengedtük, hogy ez időtől fogva említett Szászváros városában szabad legyen a szűcsöknek czéhet szervezni és tartani, mint ezen Erdély országának több szabad — kulcsos — és mezővárosaiban is. Hogy pedig törvényök legyen, mely szerint a szászvárosi szűcsök czéhöket fölállíthassák és magukat ahoz szabhaságak és mesterségöket gyakorolhassák és gyakorolni tudják,

eléjök adtuk az alább megirt articulusokat, a melyekkel közönségesen élnek ezen Erdélyországnak más szabad kulcsos — és mezővárosabeli szűcsöknek egész czéhei; melyeket, hogy felbonthatlanul megtartsanak, ez levelünknek rendében nekiek kiadtunk, melyeket is megnevezett Szászváros városának szűcsei is mitőlünk igen kedvesen vettek azon igérettel, hogy azok szerint élnek és mesterségöket azok szerint gyakorolják, és hogy azon articulusokat felbonthatlanul megtartják, azon articulusokban foglaltatott és kitétetett büntetések alatt.

Mely articulusoknak rendi szerint való ez: 1. A czéh conventusában czéhbe bevett személyeken, mesterembereken kívül senki is ne adhibeáltassék, hanem ha a dolog postulálja. 2-ik. Senki ebbe a czéhbe be ne vétessék, hanemha jámbor, tiszteßes és tiszta ágyból született, akár legyen az öreg mesterember, akár legény, akár inas; oláh nemből való se legyen. És az inas a czéhnek szokása szerint adattassék és állítassék a mesterségre; és a czéhbe tartozék letenni négy forintot minden haladék nélkül és négy esztendeig inaskodni; a mester pedig az inast próbára tizennégy napnál tovább ne szolgáltassa. Valaki ezt nem cselekszi, a czéh előtt büntetessék egy forintig. Ha pedig valamely mesterembernek fia más mesternél inaskodik, nem ád többet a czéhbe egy forintnál és három esztendeig tartozik inaskodni. Hogyha pedig valamely inasnak a gazdája meghalna, mielőtt inas-esztendeit eltöltené, más gazda adassék neki, hogy így tanulja meg a mesterséget és töltse ki inasesztendeit. 3. Valamely mesterlegény mesterségét meg akarja mutatni és remeket akar szabni, a czéhnek szokása szerint engedtessék meg; ha pedig valamely mesterlegény mestersége bemutatása előtt megmátkásodik vagy házasodik, a czéh előtt elengedhetlenül megbüntetessék négy forinttal. 4. Valaki mester akar lenni és a czéhbe akar állani tegyen le a czéhnek hét forintot; és először, mikor beáll, tartozék letenni legalább egy forintot, a többöt pedig idő vártatva. Ha ki pedig alkalmatos lenne, a fizetést mindazonáltal nem akarná cselekedni, tiltassék el művétől, és vétessenek el tőle az inasok és tanult legények, — míg a mesterekkel meg nem békült. Egy

mesterember se tartson több inast, hanem egyet; sem pedig más inast ne fogadjon addig, míg az egy inas négy esztendőjét ki nem tölti. És ha valamely inas mestergazdáját idő előtt elhagyandja és négy hétag vissza nem megyen a gazdájához, minden engedelem nélkül, mikor újolag a mesterségre vissza akar menni, a czéhben megbüntettetik egy frtig. 5. A mesternek holta után maradt özvegye, fiai és leánya egész czéhbelieknek tartatnak, és többet nem adnak, hanem egy forintot. És valamely mester vagy annak felesége a fiainak meg akarja tartani a czéhet, minden esztendőben tartozik a czéhbe beadni egy forintot és egy font viasz. Aki azt nem cselekszi, fiai el nem idegenítthetnek a czéhtől, hanem annak utána, mikor czéhbe állani kívánják, azokat egyszer s mind tartozzanak lefizetni. Aki pedig a czéhet el akarja hagyni, szabadságában áll. 6. Valamely mester a czéhmestereknek a czéhet illető közönséges és törvényszerinti dolgokban nem engedelmeskedik, a mesterségnek bevett rendi és szokása szerint, toties quoties egy font viaszig megbüntettetik. És a mely mester más mestert meghazudtol, vagy megszid, egy forint büntetésen marad. A vért, verést és erőszakot pedig senki meg ne merészesse ítélni a birónak híre és akarata ellen egy gira ezüst büntetése alatt. Sem pedig senki meg ne tiltassék a maga szükségének a becsületes tanács előtt való megjelentésétől és az iránt való panasztételelől. Aki ezt megtiltja, a tanács előtt egy gira ezüstig megbüntettetik. 7. Ha valamely mester meghal, és készületlen bőröket hagyott a feleségénél, szabad legyen az özvegynek fél esztendő alatt, egy legényével és inasával kikészíteni, és a mi az alatt az idő alatt a czéhet illeti, azt a czéhnek megadni tartozik. 8. Ha valaki mesterségét olyan helyen tanulta, ahol nincsen semmi czéh, az be ne vétesse a czéhbe mindaddig, míg a bírságot le nem teszi, mint akármely inas úgy a négy esztendőbeli szolgálatot is. 9. Senki a mesterek közül mástól a legényt vagy inast el ne idegenítse, se a szabad kulcsos városokban, se a mezővárosokban, ahol czéhet tartanak; valaki ezt cselekszi, fél mázsa viasz és egy forint büntetésben marasztaltatik el. Sem pedig egy mester is a maga árúját kis helyen árulni ki ne rakja, egy

forint büntetés alatt. 10. Egy mester is tanult legényével vagy akárkivel is czéhetlen helyen ne dolgozzék, fél mesterasztal büntetés alatt. 11. Egy bőr se adassék el kulcsos vagy mezővároson kívül, akár legyen a bőr kikészítve akár késszítetlen, az eladott bőrök árának elvesztése alatt. 12. Ha valamely tanult mesterlegény valamiképen pénzt találna felvenni a mestertől vagy maga gazdájától, és magát bizonyos ideig tartó munkára ajánlotta volna, azt egy mesterember se fogadja fel és tartsa meg, hanemha annak a mesternek akaratjából lészen, a kinek kötelezte volt magát; annakokáért egy mester is valamely oly mesterlegényt harmadnapnál tovább ne tartson, a ki annakelőtte valamely más mesternél dolgozott, hanem kérdje meg a mesterembert előbb, hogy az a mesterlegény miképen hagyta el ötet; valaki ezt nem cselekszi, négy font viaszig marasztaltatik el a czéhben. És egy mesterember is egy mesterlegénynek többet ne fizessen, hanem minden hat hétre egy forintot; a ki ez ellen cselekszik, a czéhben fél mázsa viasz büntetésen marasztaltatik el. 13. minden mester a halottat tartozék elkísérni a czéhnek szokása szerint, egy forint és egy font viasz büntetés alatt. 14. Semmi törvény szerint ne szabatassék vétele vagy eladása a marhának a czéhben, hanem akárki alkudjék a czéhnek minden lekötelezése nélkül. 15. Egy mester is el ne tiltassék a bőröknek a városokon és azoknak vidékein mind sokadalmi napi alkalmatossággal minden egyéb időben való vételétől, a mint eddig is megtartatott, hogy mindeneknek szabados volt bőröket venni, a czéhbeli mesteratyafiaknak minden tilalmok nélkül, száraz bőröket tudni illik; nyers bőrt pedig senki is sem városi sem vidéki, sem pedig egyéb helyekről sokadalomra jött ember ne merésszeljen venni, a vett bőröknek elvesztése alatt. 16. Ha valaki ezek ellen az articulusok ellen cselekszik, minden a kulcsos — minden a mezővárosokban, ahol czéhet tartanak, attól a cseléd vétessék el, úgy hogy annak számára ne legyen szabad a cselédnek dolgozni, akár mesterlegények, akár inasok legyenek azok, mindaddig, míg azok a mesterek velünk meg nem egyeznek a bírságban. 17. A mesteremberek közül senkinek sem szabad czéhen kívül való ember szá-

mára nyers vagy vad bőröket kikészíteni, a czéhből való kivettetés alatt, excipiálván a város két főtisztjeit, papjait és a martialis embereket. 18. Mikor valamely inas kitölti inasesztendeit, tartozik neki a gazdája inasesztendeinek kitöltéséről való bizonysság levelet adni. És ne is bocsásson el magától egy mesterlegényt is, tiszteességes elmenetele felől való bizonysságlevél nélkül. Hogyha pedig valamely tanult mesterlegény vagy inas máshonnan valahová megyen, és semmi bizonysság levelet sem viszen magával, hogy miképen hagyta el gazdáját, annak meg ne engedtessék, hogy dolgozzék, büntetés terhe alatt. 19. Az se legyen szabad egy czéhen kívül való mesterembernek is, hogy a hentesektől készített vagy készítetlen bőröket vagy vad bőröket vegyen a megvett bőroknek elvesztése alatt. 20. Semmi más rendelés ne rendeltessék a czéhben az egész szászság között való universitás tanácsinak híre és akaratjuk nélkül, azon universitásnak lefizetendő húsz forint büntetés alatt. És ezek azok az articulusok, melyeket a fennemlített Szászváros városában lakó szűcsök czéhének inviolabiliter meg kell tartani, ez jelen való levelünkben kiadtunk, a melyeknek mindenkor megmaradandó erősséggökre ez jelen való levelünket a mi provincialis méltóságos kisebb pecsétünknek reá való nyomásával megpecsételtünk és erősítettünk. Kelt Szebenben a mi közönséges gyűlésünkben, pünkösdi havának harmadik napján, Urunk születése után ezer ötszáz nyolcvankilenczedik esztendőben.”

A vajdahunyadi szabó-czéh diplomáját Szabó Demeter és Szabó Miklós hunyadi lakosok és polgárok kérelmére kiadta Bethen Gábor, Gyulafehérvárt 1627. évi májushó 10-én. Megjegyzendő, hogy a diplomában az inasesztendők szabó-lovagiassággal apród-esztendőknek mondatnak. Míg a szászvárosi szűcsök diplomája az elhunyt mester özvegyének csak annyi kedvezményt nyújt, hogy szabad legyen neki a férje után maradt bőröket fél esztendeig egy legénynyel és egy inassal kidolgoztatni, addig a hunyadi szabó-czéh diplomájának 6-ik pontja szerint a czéhbeli mester özvegye minden addig, míg az ura nevét viseli, a „művet művelhesse”.

A szászvárosi szabó- és nyíró- (borbély) czéh diplomáját

az előbbinél még előbb, 1612. évi szeptember hó 5-én adta ki Báthori Gábor fejedelem.

A vajdahunyadi timárok diplomáját Opra Mihály és Timári Márton, czéhmesterek kérelmére kiadta Gyulafehérváron I. Rákóczi György, 1635. évi junius hó 15-én. Ezen czéhdiploma kihirdettetett Hunyadvármegye Bácsiban tartott közgyűlésen 1659. évi júl. 2-án, Pókay Gáspár jegyző által.

Ugyancsak 1635. évi junius 15-én adatott ki I. Rákóczi György által a vajdahunyadi csizmadia-czéh diplomája. Ennek 20-ik pontja a következőket tartalmazza: «A mesterlegény, a ki esztendejét tisztességesen eltöltötte, elsőben mesterremeket, egy sarkantyúval teljes deli csizmát, egy papucsot kapcsostól és egy keskeny talpú csizmát tartozzék készíteni; míg ezeket csinálja, a két látó mestert étellel itallal jól tartja. És mikor ezeket bemutatja, tartozzék nemzetiséglevelet hozni a czéh elé és esztendő elteltével tartozzék mester-asztalt adni, a melynél ilyen rend observáltassék: tartozzék tizenkét tál ételt főzni, melynek gondjaviselésére két bizonyos mester váltassék, a kik az étkeknek elkészítésére és fűszer-számára viseljenek szorgalmatos gondot, hogy valami fogyatkozás ne legyen az étkezésben. A mesterasztalban pedig tizenkét öreg mesternek feleségestől és két ifjú mesternek kell a czéhnek rendtartása szerint jelen lenni. A társ-pohár adásban is tartassék ilyen mód: főzessenek nyolcz tál étket tisztességesen, hogy a czéh valami fogyatkozást ne találjon bennök, mert ha fogyatkozást talál, csak odahagyja, és újabban kelletik ismét hozzákészülni.»

Az előbbieknél még régibb a vajdahunyadi szücsök czéhdiplomája, melyet Bethlen Gábor fejedelem 1619. évi május 23-án Gyulafehérváron adott ki. E diplomának első pontja szól a czéhbe-állásról: Valaki a czéhbe állani akar, minekutána a mesterek közé számláltatik, a remeket két hétmulva férfiú- avagy asszonyembernek való ködmönök kiszabásában négy mesterember előtt megmutathassa, mely ködmön két kecskebőrből álljon; se el ne vegyen belőle, se hozzá ne tegyen. Akkor a négy mesternek tisztességes ebédet adjon, és az egész szücsmestereknek, mikor az ő mesterségét mutatja, négy tál ételt adjon és három veder bort hozzon;

félesztendő eltelvén, ismét a mester-asztalt adja meg, mely mesterasztalt ha meg nem akarná adni, tizenkét forintot fizessen.

A hátszegi csizmadia-, timár- és szűcs-czéh diplomáját Apafi Mihály fejedelem adta ki Gyulefehérváron 1672. évi október 3-án, míg a hátszegi és vajdahunyadi egyesült takácsok czéhdiplomáját szintén Apafi Mihály fejedelem adta ki 1676 március 13-án, Fogarason. A fő czéhmester Hunyadon, a vice-czéhmester Hátszegen lakott.

A dévai csizmadia- és timár-czéh diplomáját III-dik Károlytól kapta, 1720 junius hó 7-én. Ez évben Déván 46 csizmadia és timár iparos volt; nemzetiségre nézve volt 30 magyar és 16 román. E czéhnek a legények és inasok száma külön szabályaik voltak, melyekben az inas, legény és mester közötti viszony szabályoztatik, valamint a legények egymás közötti kötelességei állapíttatnak meg.

A szászvárosi czéhek közül az asztalos-, lakatos-, puska-műves- és sarkantyús-czéh diplomáját 1802 szept. hó 16-án Ferencz király adta ki; a czipész-czéh diplomájának másolatát 1805 máj. 30-án adta ki a gubernium. A kalapos- és szabó-czéhek 1808 március hó 7-én, a csizmadia-czéh pedig 1810 július 21-én keltezve, kapta a guberniumtól a czéhdiploma másolatát. Ezen diplomák részletesen, és külön fejezetekben szólanak a mesterekről, legényekről és inasokról. Mindegyik czéh közvetlenül a czéhmester alatt áll, második törvényszéke legyen a helybeli tanács, és a harmadik a szász nemzet grófja. Keményen és kétszeres visszafizetésnek büntetése alatt tiltatik, hogy a czéh cassájából ételre, italra és vendégségekre semmi költségek ne téteszenek, hanem az eféle pénz betegek, szűkölködő mesterek, szegény özvegyek és azok árvái, úgy a minden segély nélkül levő beteg legények és inasok számára, és végtére a czéhnél történhető elkerülhetetlen költségekre fordítassék.

A 34. §. szerint a próbaesztendőnek letelte után a legénynek kötelessége lészen magát a czéhgyűlésnél jelenteni és egy forint taxa lefizetése mellett a megkívántató remek munkának elkészítésére való szabadságot becsületesen kérni. A remek munka pedig álljon a német szabókra nézve egy pár nadrágban, egy laibiban s egy kaputban, nem különben egy

reverendának kirajzolásában; a magyar szabók pedig kötelesek egy pár nadrágot, egy ujjas dolmányt, egy kurta és egy hosszú mentét elkészíteni, s azonkívül a környüllállások szerint egy csákót, egy tarsolyt, egy kis nyeregtakarót s valamely uraságnak nevét nagy betűkkel krétával lerajzolni; végtére az asszonyok szabói csináljanak két hosszú köntöst az akkori módi szerint, egy hosszú ujatlan köntöst és valami más kurta köntöst. Ezt pedig nekie egy a czéhtől kirendelt műhelyben minden segítség nélkül kell elkészítenie, a mire a látómesserek fognak felügyelni, kik is őtet egyszer-másszor hirtele-nűl meglátogatni s dolga után látni tartoznak. Az eleibe rendelt remeknek egész elkészítése után kötelessége lészen a czéhnek azt jól megvizsgálni, és ha az valóságos jónak és minden hiba nélkül valónak találtatik, az idegen legény 30 forintot, a mesternék fia felét azaz 15 forintot, és az olyan legény, aki egy mesternék özvegyét vagy leányát veszi el, kétharmad részt, azaz 20 forintot tartozik fizetni a czéhnek, mesternék lett felvételéért. Az úgynévezett «Blaumontag», vagyis korhelységre való hétfő semmiképen meg ne engedtessék; ha pedig valamely legény a korhelyek hétfőjét meg-tartaná és kedden fogna dologhoz, egész heti béré huzas-sék le.

Megemlítendő még az összes czéhdiplomák azon intézkedése, mely a fiatal mestert kötelezi, hogy egy fél év leforgása alatt megházasodjék, ellenkező esetben a mesterség gyakorlásától mindaddig eltilitatik, míg meg nem házasodott.

HIVATALOS RÉSZ.

A TÁRSULAT 1885. ÉS 1886. ÉVI MŰKÖDÉ- SÉNEK RÖVID VÁZLATA.

Osszeállította KUN RÓBERT, titkár.

Az 1885. évi januáriusi ülésen Kun Róbert a Hóralázadás lefolyását ismertette, míg Sóós Antal a dévai csizmadia- és a timár-czéh diplomáját mutatta be. Végül Mai-land Oszkár ismertette Réthi László értekezését a Hunyadi-család származásáról és az „oláh” szó eredeti jelentőségéről és használatáról. Ezen ismertetéshez hozzá szólott dr. Sólyom-Fekete Ferencz az Erdély területén végbement fajvegyülést illetőleg.

A februárisi ülésen dr. Sólyom F. Ferencz „Hogyan ismertetnek bennünket és multunkat Bukarestben?» ismerteti Odobescunak a Hóra-lázadás történetéről irt s a hunyadmegyei románok közt elterjesztett művét. Téglás Gábor ismerteti Pulcsky Ferencznek „A rézkor Magyarországon» című művét, Szőts Sándor pedig felolvassa Buda Ádám értekezését a hunyadmegyei emlősökről.

A márcziusi ülésen Téglás Gábor ismertette Kis-Kálánt mint római kőbányát, Sóós Antal pedig a dévai fázes-kas-czéh okmányaiból ismertette e czéh történetét. — Az áprilisi ülésen Téglás Gábor a körösbányai hegység északi lejtőin előforduló barlangokat s az azokban talált præhistoricus cserepeket ismerteti.

A kenyérmezei emlék ügyében kiküldött bizottság elnöke, dr. Sólyom-Fekete Ferencz, ez ülésen terjesztette be következő jelentését: «Kenyérmezőn egy diadalemlék felállítása tárgyában Hunyadmegye közönségének nevében az alispáni hivatal f. évi január 23-án 12,0301/1884. sz. a. megkereste a társulati

választmányt, hogy a műszaki iratok, valamint az emlékterv megtekintése után adjon véleményt arra nézve, vajon a tervezett emlékjel a történelmi multnak megfelelő mily helyre állíttassék, és azon emlékjelre mily fóliarat alkalmaztassék. A t. választmány februárhó 4-én tárgyalván ezen ügyet elnökletem alatt Barcsay Kálmán, Réthi Lajos és Téglás Gábor tagokból álló küldöttséget bízta meg azzal, hogy a helyszinén állapítsa meg az emlékjel helyét és szövegezze az alkalmazandó felirási. Többször közbejött akadályok és elhalásztások után áprilhó 26-ik napját tűztem ki határidőül, midőn is a küldöttség többi tagjai akadályoztatásukat ismét kénytelenek voltak bejelenteni. Nehogy ezen ügy tovább huzódjék, és a küszöbön álló megyebizottmányi közgyűlés tárgysorozatából kimagradjon, jónak láttam egyedül útra kelni. De mert előzőleg bevonatott ezen kérdésbe, s különben is illetékes közeg, Szászvároson Bágya Zsigmond járási szolgabírót és választmányi tagtársunkat fölkeresve, kértem a velem való kiszállásra. Ki is ezt a legkésszségesebben teljesítette.

Tudtam azt egyebek közt Lenk Ignácz Lexiconjából is, hogy Alkenyér határában az új országút mellett épült postaház és vendéglő közt a Kudzsirról jövő szép hegyi patak medrében keresztül egy hídnak téglagyára és köőanyaga azon kápolna romjaiból vétetett, mely kápolna ama helyen állott, hol Báthori István erdélyi vajda hadainak derekát vezérelve, sebektől borítottan lerogyott. A postaház ma is épségben áll és lakott épület, melyben az alkenyéri lakosság egy része épen valami összejövetelét tartá. Az országúton a rohanó patak fölött a hid is meg van, újabb idők készítménye a réginek helyén; a két parton álló oszlopok faragott nagy koczkakövekből épültek, a többi szerkezet fából való. A vendéglő több évvel ezelőtt leégett és csak falai merednek a hídon túl pár száz lépésnyire, az országúttól — kelet felé nézve — baloldala mellett. E három építmény fölkereszét és meghatározását azért eszközöltem első sorban, mert ha a romok anyaga itt használtatott föl, azok innét nem feküdhettek valami nagyon messzire. Visszatérve az egykori postaházhöz, az ott összegyűlt lakosok közül kérdezgettük az idősebbeket. Egy Miklea Thoma nevű, magát 62 évesnek

valló alkonyéri parasztgazda mindjárt jelentette, hogy a kerestett romok a szántóföldeken alig tízpercnyi távolságra feküsznek, s némi kis részben láthatók most is. Miklea Thomát magunkhoz vévén, az országúton Szászváros felé visszahajtattunk, és az országúttól Felkenyér községéhez vezető keskenyebb utat elhagyva s egy dűlő úton földek közé kanyarodva, megpillantottuk a hullámzatosan fölebb emelkedő pontot. A búzavetésen gyalog hatolván keresztül, a csekély emelkedésű ponton, két szántóföld érintkező mesgyéjén alig egy ölnyi miveletlen, téglával és kötőrmelékkel borított helyecske jelöli a kegyelettel keresett helyet. Vezetőnk, Miklea Thoma, elbeszélte, hogy ott egy meglehetős nagy fülke volt, melybe három ember beférhetett, és a fülke belső falába illesztve állott valami felírásos kö; míg a fülke két szárnyfalán egy-egy toronyszerű kiszögelés volt. Elbeszélte azt is, hogy hallotta a mondát, mely szerint ott nagy ütközet esett, mikor az ellenség riadva vette észre, hogy vele szemben egész erdő kezd mozogni. Ez elbeszélés nyilván arra a történelmileg nem igazolható hagyományra vonatkozik, mintha Kinizsi Pál temesi bán, hogy a törököt jobban és észrevétlenebbül megközelíthesse, az arczonálban előrenyomuló bajnokainak zöld gallayakat adatott volna kezeikbe. A közlékenynyé lett Miklea Thoma megjegyezte még, hogy az 1848—49. években valahányszor ott az úton magyar csapatok vonultak el, sokan letértek, és a leírt emlék-épületkéhez sietve, némelyek még le is borultak előtte a földre. Ezen észlelet nem tetszhetett a magyarok iránt ellenséges indulatúaknak, mert az építmény csak hamar szétdúlatott; a megmaradt alapot és kerületét az ott birtokló két gazda évről évre tisztogatta a törmeléktől és tovább szántotta, míg nem csupán a mostani kis szeletet nem járták be ekéik.

Az ekként föltalált pontra helyezkedtem arczzal keletnek fordulva. Tiszta kép tárult eléim. Igen, Báthori István vajda a maga nehéz lovasságával itt foglalhatta csak el a sereg középpontját; balkéz felől, az ellenség jobb szárnyán le a Marosig terjeszkedtek a szászok, és hátuk mögött az oláh harcosok; a balszárny Felkenyér és Romosz határai

felé az emelkedő hegylánczolatig a székely hadak által alakkítatott. A vezér e fölállást választotta, következő okokból: Nem messze az arczél előtt rohan a kudzsiri, még most is, annyi erdő és havas kipusztítása után tekintélyes, a Sztrígy folyóval majdnem vetekedő havasi patak, és ennek délről egyenesen északnyugatnak menő folyását a jobb parton követve, egy magasabb és itt-ott meredeken lehulló hegyláb nyilik el, de a jelenlegi országút közelében egyszerre, mintha csak elvágták volna, megszünik, Balomir község felé sík térnek és öblözetnek adva helyet.

A törökök tehát, túlnyomólag száguldó lovas nép, zsákmányukat és rabszíjra fűzött foglyaikat Balomir faluban őrizet alatt hagyva, ama sík téren és öblözeten szembe rohanva, csakugyan az ezt önként is kívánó szász harcosokba ütköztek legelőször, Báthori dandára a középen és a székelyek Romosz és Felkenyér felé jó darabig védve lehettek a patak és domblánczolat által, mely domblánczolatot akkoriban erdőboríthatta.

Mindezek szembetűnővé teszik, hogy a történelmi multnak megfelelően emlékjelt ismét és csupán arra a helyre állíthatunk, hol a régebbi emlékjel törmelékei ma is láthatók. Meg kell még e helyütt jegyeznem, hogy a Báthori-kápolna jóval régebben dőlhetett romba; a romok egy részéből a harmincas években használtak anyagot a hídroz, és talán a posta-, valamint a vendéglő-épülethez; ugyanakkor emeltetvén a kisebbszerű falazat, közepén az emléktáblát magában foglaló fülkével. Az 1848-tól 1850. évig terjedő időben ez utóbbi emléképítmény feldúlása is bekövetkezett.

A földnyilak, melyek között a keresett és föltalált helyecske emelkedett, — még pedig a szép síkot tekintve csak emberi kezek által emelkedettebbé tett ponton fekszik, északról délnek futnak egyenes irányban; a kelet felőli mesgye Todoran Zárie, a nyugati Viorel János alkenyéri lakosok tulajdonát szegi be.

E pont, mint fönnebb is kiemeltem, az országúttól délnek futó irányban, a dülő út közelében mintegy 50 lépéshosszra fekszik a szántóföldek között. Távolsága a Gyulafehé-

vár felé vezető országúttól délnek 3—400 lépésnél nem több; a vasúti állomás főépületével egyenes irányban esik; az ott emelendő emlékjel vagy épület a vasútról és az állomási helyről teljesen látható leszen, de látható lesz az Felkenyér, Romosz községek irányából és Szászváros felől jöve is, valamint Benczencz, Bokaj és a Maros mellett fekvő Alkenyér faluból, mely utóbbi határához tartoznék és csakugyan a Kenyérmezőn feküdnék.

Bármily jeles pontok kinálkoznának is Benczencz vagy Bokaj határán, itt különösen a br. Szentkereszti tanyájától nem messze egy szép dombon épen az országút mellett: e pontokat ajánlani, szóba hozni sem lehetne a nélkül, hogy a valódi, a kegyelet által méltán megszentelhető helyhez ok nélkül hűtlenekké ne legyünk.

Mindezek figyelembe vétele nél azonban a már kész tervezetet és rajzot se alkalmASNak, se a célhoz illőnek nem tartom. A kegyelet által megszentelt helyre múlhatatlanul másnemű építményt (sanctuarium, kápolna) vélek egyedül megfelelőnek. Ily nemű építmény emelné a pontot, és a figyelmet igen távolról fölkeltő és lebilincselő lenne; míg az előttünk fekvő tervezet nem látszik másnak, mint egy síremléknek nagyobb méretű utánzáta.

Ugyanazért indítványozom, tegyen a választmány ily irányban előterjesztést Hunyadmegye közgyűléséhez. A meglevő pénzalap bővítését akár gyűjtések, akár más úton lehetne vagy 2000 forintig folytatni. Míg e kérdés el nem dől, a főirás szövegezésének kérdése is elhalasztható lenne.

Befejezésül még fölemlítem, hogy a Báthori kápolna helyétől visszafelé mintegy háromszáz lépésnyire az országút által megcsonkitva, egy nagy horpadás látható. A szép, egyenes síkon e felőlő horpadás csak úgy keletkezhetett, hogy oda több ezer elesett harcos temettetett, kiknek holttesteit elporladván, a föléjük domborult föld lesülyedt. E körülmény is azt bizonyítja, hogy e helyen és e helyhez közel folyt le a világhírű ütközet.

A dr. Sólyom F. Ferencz által tett részletes javaslat a kenyérmezei emlék ügyében kiküldött bizottságnak adatott ki. — E bizottság a május hó 9-én tartott ülésben tett elő-

terjesztése alapján a választmány ez ügyben a következő határozatot hozta: Az emlékoszlop a hunyadmegyei építészeti hivatal tervrajza szerint készíttessék el s az alkenyéri vasúti indóház pályaudvarán belül állíttassék fel, rövid de messziről is olvasható feliratban örökítve meg a csata idejét és vezéreit. A majdan rendezendő leleplezési ünnepély alkalmi beszédének megtartására dr. Sólyom-Fekete Ferencz kéretett fel. A régi Báthori kápolna helye egy feliratos terméskő-tömbbel jelöltessék meg.

Az 1885. évi rendes közgyűlés junius hó 10-én Déván tartatott meg, a tagok élénk részvételle mellett. A távolabb vidékekről jelen voltak: dr. Arányi Lajos, Szilágyi Sándor, Finály Henrik, Szabó Károly tiszteletbeli tagok és dr. Hampel József. — Gróf Gunn Géza elnöki megnyitója után (l. 1. lapon) Kun Robert olvasta fel következő titkári jelen-tését:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

A növény alkalmas talajban, kedvező éghajlati viszonyok között és gondos ápolás mellett szépen, gyorsan fejlődik; egy pár év alatt a földbe vetett mag szép csemetévé nő, a tikkasztó hőség ellen hűs árnyékot nyújtva, üdítő gyümölcsssel szolgálva. Ily szerencsés viszonyok közt fejlődő csemetéhez hasonlít társulatunk, melyet alapítói alkalmas talajba, a természeti szépségekben úgy mint történeti emlékekben és régészeti kincsekben egyaránt gazdag Hunyadmegyében plántáltak el; a magas kormány bőkezű segélyezése, a művelt közönség folytonos érdeklődése, a sajtó buzditó elismerése, kiváló szaktudósok és tekintélyek útbaigazító támogatásai minden oly tényezők, melyeknek kedvező befolyása egyes társulati tagok buzgó működésével, szorgalmas kutatásával párosulva, társulatunkat a gyors fejlődés útján mai virágzására hozta. Az 1880. évi májushó 13-án megtartott alakuló közgyűlést is beleszámítva, társulatunk ma a hatodik közgyűlésen van együtt, ma fejezi be életének, fennállásának ötödik évét. És ha visszatekintünk, tiszt. Közgyűlés, a lefolyt öt évre, nincs okunk az elcsüggédésre; múltunk a jövő fejlődésének biztos záloga; ezen öt év alatt tettünk annyit, a mennyinek hasonló

idő alatt vajmi kevés vidéki társulat dicsekedhetik; tanúságot tesz működésünkről minden nemű gyűjteményeinkben gazdag múzeumunk, tanúságot tesznek évkönyveink, melyeknek harmadik kötete is sajtó alá van rendezve. De a mily kevéssé van okunk az elcsürggedésre, ép oly kevéssé van okunk az ellenkezőre, az elbizakodottságra; mert minél többet dolgozunk, minél tovább haladunk, annál több teendőt találunk a társulati kutatás minden irányában, a teendők minden ágában. Csak fokozott munkássággal közelíthetjük meg a magunk elé tűzött célt, és ezen fokozott munkásságról tanúskodik a társulati választmány által a múlt évben kifejtett tevékenység.

A választmány a két havi szünidő daczára is 11 rendes és két rendkívüli ülést tartott, minden nyit Déván. Ez üléseken következő értekezések lőnek felolvasva: julius 2-án Téglás Gábor érdekesen írt és szépen előadott fölolvásásában ismertetett egy kutató kirándulást, melyet Majland Oszkár és Szinte Gábor választmányi tagok társaságában Dévától Veczelig tett. A szeptemberi ülésben Majland Oszkár olvassa fel értekezését a román népköltészetről, bemutatva az általa megyénk területén összegyűjtött román dalok, balladák, népmondák és románczokból némelyeket, egyúttal méltatva azokat æsthetikai szempontból. Téglás Gábor jelentést tesz julius-augusztusi kirándulásairól és ásatási kutatásairól, melyeket Majland Oszkár és Szinte Gábor társaságában tett. Ugyancsak ez ülesen terjeszti be Kun Róbert jelentését a Hóramozgalomra vonatkozó kutatásairól, különösen a nagyszebeni katonai levéltárban tett kutatások eredményéről. Az októberi ülesen Téglás Gábor ismerteti a Petrozsény mellett emelkedő Boli hegyen fönállott ősrégi erődítményt; König Pál a várhelyi Mithra-tempomról s az abban talált reliefekről tesz jelentést, bemutatva egyszersmind e reliefeknek a társulat költségén készült fényképeit. Kun Róbert ismerteti az 1784. évi Hóra-lázadás távolabbi okait, s általános körvonalokban jellemzi II. József császár kormányrendszerét. Végül Soós Antal, mint vendég, bemutatja a vajda-hunyadi zárda házi krónikájának azon részét, mely a Hóra-lázadásra vonatkozik. A november hó 5-én tartott ülésben dr. Hankó Vilmos értekezik az erdélyrészről és ásványvízkről; König Pál

felolvasást tart a Mithra-cultusról, bemutatva a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat temesvári múzeumában őrzött, de a hunyadmegyei Várhelyen talált Mithra-reliefnek gipszöntvényét; végül Kun Róbert fejtegette a Hóralázadás közelebbi okait. A deczemberi ülés a kegyeletnek volt szentelve, a mennyiben dr. Sólyom-Fekete Ferencz Kirinyi Lajos — Réthi Lajos pedig Tóth László elhúnyt választmányi tagok felett tartottak emlékbeszédet; ugyanezen ülésen még Majland Oszkár is értekezik a rumén népköltészetben előforduló mithologai elemekről; mely felolvasással kapcsolatosan s annak mintegy kiegészítésül gróf Kuun Géza elnök kiemeli a különféle népeknél előforduló hitet a napról és holdról. A január havi ülésben Kun Róbert értekezik a Hóralázadás lefolyásáról Hunyadmegyeében és Zarándban; Soós Antal, mint vendég, felolvassa a dévai csizmadia- és vargacnéh kiváltság leveleit, Majland Oszkár pedig ismerteti dr. Réthi László értekezését a Hunyady-család származásáról és az «oláh» szó eredeti jelentőségéről és használatáról. A februárban tartott ülésen dr. Sólyom-Fekete Ferencz «Hogyan ismertetnek bennünket és multunkat Bukarestben?» cím alatt ismerteti Odobescunak a Hóralázadás történetéről írt s a hunyadmegyei oláhok között elterjesztett művét, kimutatva e műnek tévedéseit és ferdítéseit. Szőts Sándor felolvassa Buda Ádám választmányi tagnak a hunyadmegyei emlősökről írt monographiáját, míg Téglás Gábor ismerteti Pulszky Ferencznek a «Rézkor Magyarországon» című művét. Az áprilisi ülésen Téglás Gábor a kőrösbányai hegység éjszaki lejtőin előforduló barlangokat s az azokban talált præhistorikus csepeket ismerteti rövideden. Az április 29-i rendkívüli ülésen Majland Oszkár értekezik az argesi zárda építéséről s annak egy hunyadmegyei variációját mutatja be. A májusi ülésen Majland Oszkár Xenopol jassy-i tudósnak a bukaresti régészeti társulat kiadásában megjelent s a románok eredetét tárgyaló értekezését ismerteti és bírálja. Ime, tisztelt Közgyűlés, a választmány működése a felolvasások, értekezések és ismertetések mezején; alig van olyan ága a társulati teenetőknek, mely fel ne karoltatott volna, alig ülés, melyen egykét ilyen felolvasás ne tartatott volna! . . .

A választmány más irányú működéséről kiemelendőnek tartom azt, hogy választmányunk a piskii és kenyérmezei csaták emlékeinek felállítása ügyében is fáradozott: az elsőre nézve határozta, hogy két táblát fog az új vashídra alkalmaztatni; az egyiket Déváról menve jobb felől, következő felirattal: 1849. február 9. Piski híd: Bem tábornok és a magyar szabadsághősök öröök dicsősége. A másik tábla Szászváros felől jöve szintén jobbról lesz alkalmazandó; ezen megjelöltetnék a régi híd helye és méretei; ez adatok azonban még nem szereztettek be. — Néhai Miksa György a kenyérmezei emlék felállítására gyűjtést rendezett, s a pénzt az erdélyi múzeum-egylet gondozására bízta. Ez egylet a közel 500 forintra felszaporodott összeget átküldte Hunyadmegye alispáni hivatalának azon felhívással, hogy azt a gyűjtő célpontnak megfelelően használja fel. A megye közgyűlése társulatunkat hívta fel ez ügyben véleményadásra, fölhíva egyszersmind a megyei építőhivatalt, hogy az összegnek megfelelő tervet készítsen. A társulat véleménye ez ügyben az, hogy az alkenyéri pályaudvaron belül állíttassék fel az emlék, rövid, de messziről is látható föliratban örökítve meg a csata idejét és vezéreit. A régi Báthory-kápolna helyét pedig, melyet dr. Sólyom F. Fer. kutatott ki, egy terméskő-tomb jelölje. Az alispáni hivatal felkérte egyszersmind, hogy az emlékre szükséges helyet a közlekedési miniszteriumtól kérje el.

A vallás és közokt. m. kir. miniszter a folyó társulati évre is kiutalványozván az 500 forintnyi állami ásatási segélyt, az ásatás Várhelyen folytattatott múlt évi julius és augusztus hónapokban. A választmány az e nyári ásatások tervének megállapítására egy bizottságot küldött Várhelyre, mely abban állapodott meg, hogy az eddigi kutató eljárás helyett a rendszeres feltárást fogja a választmánynak ajánlani, mit ez el is fogadott. Az amphitheatrum romjainak megőrzésére szintén megtette a választmány a maga kötelességét, de hogy a romokat teljesen megóvnia nem sikerült, azt a társulaton kívül fekvő okokban kell keresnünk. A régészeti tárgyak összeírása is foganatosítatott körjegyzőségekként. Általában kiemelendőnek tartom, hogy a megyei hatóság a legnagyobb készséggel támogatja a választmányt minden nemű törekvé-

seibén; de fájdalom, hogy az a mi a központra szól, nem alkalmazható a vidékre is egészen, mert ámbár a szolgabírák nagyrésze nem elégé dícsérhető buzgalommal jár el a társulat érdekében, és a leletekből a mi csak megmenthető, megment, mégis vannak egyesek, kik teljes közönyösséggel viseltetnek a társulat érdekei iránt, s annak ügyét semmiben sem mozdítják elő.

A közel jövőben a társulatnak egy régi óhajtása is teljesülni fog, a mennyiben a dévai várhegy a kincstár által az 1886 január 1-én társulatunknak fog kezelése alá adatni. A választmány a szerződés megkötésére is megtette a szükséges lépéseket. Ez által nem csak a dévai vár fog a további rombolástól megóvatni, de a várhegy is befásítottaván s utakkal elláttattván, egészségügyi úgy mint szépészeti tekintetben jelentékenyen fogja emelni a megye és társulatunk székhelyét. Igaz, hogy ez társulatunkra új és jelentékeny kiadásokat hárít, de a választmány minden fog elkövetni, hogy a szükséges összeget a társulati pénztár megkimélésével tásadalmi úton szerezze be. — Dr. Sólyom F. Fer. megbízott, hogy a megye területén levő helységek régi magyar neveit okmányokból kutassa ki, hogy azokat hivatalosan ismét föl lehessen eleveníteni. Az ethnographiai gyűjtések érdekében többféle módon intézkedett a választmány. A választmányt Pulszky Ferencz jubileumán Budapesten képviselte dr. Arányi Lajos és Téglás Gábor.

Midőn a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat megalakult, Erdély akkori kath. püspöke, bold. eml. Fogarassy Mihály volt az első, ki ez alakulást örömmel üdvözölte, s támogatását igérte. Elődjének ez igéretét a legnagyobb mértékben beváltja Erdély jelenlegi püspöke, Lönhart Fer.ő excellentiája, ki nemcsak 100 forinttal lett a társulat alapítótagja, hanem a folyó évre is 100 forinttal növelte pénztárunkat, a melyben ugyan sohasem volt valami nagy bősége a pénznek, de a mai kor általános betegségét, a deficxitet sem ismeri. A junius 4-én lezárt és megvizsgált számadás szerint a f. évi bevétel volt 3578 frt 75 kr., a kiadás tett 1043 frt 37 krt. Marad készlet 2535 frt 38 kr. Ebből alapítványi tőke 1450 frt, ásatási alap 714 frt, rendelkezésre marad 370 frt.

A társulati tagok közül elhaltak: Pisó Simon brádi szolgabíró; Porsch József brádi birtokos, br. Jósika János cs. kir. táborszernagy, Maderspach Viktor iszkrónyi birtokos és Pogány Ádám választmányi tag, ki fölött választmányi határozat szerint egyik közelebbi ülésen emlékbeszéd fog tartatni.

A társulatnak van jelenleg 21 tiszteletbeli, 60 alapító, 159 rendes és 130 pártoló tagja.

A felolvasások sorát dr. Hampel József, budapesti egyetemi tanár, kezdte meg, ismertetve a szilágysomlyói és nagyszentmiklósi leleteket a népvándorlás idejéből, bemutatva egyúttal a leletek galvanoplastikai másolatait is. Utána dr. Sólyom-Fekete Ferencz értekezett V.-Hunyadról és Hozsdátról. Téglás Gábor a rómaiak dévai bányászatáról, különösen azoknak bezsányi kőbányáiról tartott igen érdekes felolvasást.

A pénztárnoki, múzeumi igazgatói és könyvtárnoki jelenpések felolvastattak és tudomásul vétettek. — A választmány következőleg egészítették ki; felkiáltás útján megválasztattak:

Barcsay Béla, Hetey Gábor, Buda Ádám, Buda Imre, Hollaky Arthur, Kis Mózes, Kenderessy Mihály, Lázár Farkas, Nemes Sámuel, Szereday Aladár és Thallacsek Ferencz. A választmány indítványára tiszteletbeli taggá választatott dr. Hampel József egyetemi tanár Budapesten.

Az 1885/6. társulati év első választmányi ülésén következő felolvasások tartattak: dr. Arányi Lajos értekezett az algyógyi ev. ref. templomokról, melyekben római építkezések nyomai láthatók; Téglás Gábor a boiczai vagy kisbányai barlangokat ismertette; Kun Róbert folytatólagosan szolt a Hóra-lázadásról, különösen annak elnyomására tett intézkedéseket emelve ki, míg Király Pál a szarmizegethusai mithra-templomról s annak építészetéről értekezett. A szeptemberi ülésen gróf Kuun Géza értekezett a Mithracultus fejlődéséről és elterjedéséről; Téglás Gábor Dácia bányásztának öskorát világította meg nehány fontos adattal, míg Király Pál a Sopronmegyében levő rákosi mithräumot ismertette. Az októberi ülésen Kun Róbert olvasta fel a Pogány Ádám elhúnyt választmányi tag fölött írt emlékbeszédét.

A novembeni ülésen Király Pál bemutatott némely várhelyi sírfeliratokat, tüzetesen szólva ez alkalommal a római flame-nek intézményéről. Kun Róbert a Hóra-lázadás elnyomásának történetét ismertette folytatónak. A deczemberi ülésen Kun Róbert értekezett a Hóra-lázadás elnyomásáról; Király Pál bemutatta Téglás István r. tag házi ipari és diszitísi gyűjteményének azon részét, melyet a gyűjtő Ponor vidékén másolt le; végül Soós Antal r. tag ismertette a vajda-hunyadi szabóczéh diplomáját és alapszabályait.

Az 1885. évben az országos történelmi congressuson társulatunkat képviselték dr. Sólyom-Fekete Ferencz és Király Pál; az ugyanezen évi országos anthropologai és régészeti congressuson mint a társulat képviselői résztvettek Téglás Gábor, Király Pál, Kun Róbert és Téglás István. A két első értekezést is olvasott fel az országos congressuson. Az országos kiállításra társulatunk Mithragyűjteményét küldötte fel, melyért a kiállítási éremmel lett kitüntetve.

A dévai Várhegyet ez év folyamán vette át a társulat a kincstártól s megtétettek a kellő lépések a befásításra nézve, melyet kiválóan előmozdított a marosvásárhelyi kir. főügyésszégnak 1885. szept. 15-én 5298. sz. a átirata, melynek értelmében a Várhegy befásítása és az aljában elterülő sóstónak lecsapolása egészségügyi szempontból lévén elrendelve, ennek keresztülvitelére a dévai fogházban letartóztattott rabok munkájának igénybevételét engedélyezi.

Az 1886. évi januáriusi ülésen Majland Oszkár értekezett a néptalányokról, különösen kiemelve a rumén nép találós meséit; Soós Antal bemutatta a vajda-hunyadi és hátszegi takácsczéh oklevelét és statutumait; végül Téglás Gábor ismertette Inkey Bélának Nagy-Ágról írt geológiai művét. A februáriusi ülésen dr. Sólyom-Fekete Ferencz a vajda-hunyadi kincstári uradalom levéltárának okmányairól értekezik az Erdőhátság betelepítéséről. Ezen adatok szerint a betelepítés kezdődött III. Károly alatt és tartott folytatónak Mária Terézia, II. József és Ferencz királyok alatt. A telepítvényesek a Vulkán hágón át Oláhországból jöttek be; a kincstártól kapott födekért hetenkint egy ingyen napszámot adtak, s évenkint bizonyos meghatározott mennyiségű

szén égetésére köteleztettek. Az áprilisi ülésen Kun Róbert folytatónak ismertette a Hóra-lázadás elnyomására tett katonai intézkedéseket, Majland Oszkár pedig a rumén népköltészet mesés alakjairól értekezett. Ez ülésen olvastatott fel a vallás- és közoktatási miniszteriumnak leirata, melynek értelmében a miniszter úr ő nagyméltósága a várhelyi ásatások folytatására 1886-ban 300 forintot utalványozott ki.

Bernát Miklós hátszegi birtokos, midőn építkezés közben egy hatalmas épület körfalára bukkant, értesítette erről a társulatot; eleinte az a vélemény volt elterjedve, hogy talán a Castrum Hátszeg körfalait hozta a véletlen napfényre, de Szinte Gábor választmányi tag a májusi ülésen kifejtette, hogy a kiásott rom egy csúcsíves, tehát kath. istenitiszteletre szánt templom volt s a XIV—XVI. századok közötti időben épülhetett, még pedig nagy részben római faragott kövekből. Ugyancsak ezen ülésen ismertette Szinte Gábor a dr. Arányi Lajos által carnariumnak minősített algyógyi épületet; ez épületről Szinte G. szerint első látásra nem lehet határozottan állítani, hogy az carnarium lett volna, mert lehetett alakját és építkezési szerkezetét tekintve római fürdő is. Ezt a tüzetesebb vizsgálat fogja kideríteni, mire értekező a választmány felkérésére készségesen vállalkozik is.

A juniusi ülésen a felolvasások sorát Kun Róbert kezdte meg, ki a Hóra-lázadásra vonatkozó régi művek egyikét ismertette. E műnek teljes címé: *Hóra und Kloska, Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenbürgen. Eine physiognomische Skizze, historisch und charakteristisch behandelt nebst der Geschichte dieses Aufruhres. Ein Beitrag zur Menschenkunde und Geschichte der Unmenschheit im XVIII. Jahrhundert des Jahres 1744. Mit beider ähnlichen Schattenrissen nebst Wappen und Insigeln. Karlsburg und Hermannstadt. (In Commission in der Buchhandlung der Gelehrten in Leipzig.)* E művecske furcsaságaiból itt csak kettőt emelünk ki. Midőn a katonaság már erősen szorongotta Hórát, ez követeket küldött Csáki grófhoz, Fehér megye főispánjához, és azt üzente neki, hogy a nemességgel békére akar lépni; és ha a nemesség akarja, velük egyesül és minden célfiaik elérésében támogatni fogja. Hóra tudta, ugymond

tovább a névtelen szerző, hogy a magyar nemesség a császári kormánynyal nincs megelégedve, s az elégületlen nemeséggel akarta nagyratörekvő céltjait elérni. A német irónak ez állítása természetesen minden alapot nélkülöz. Egy másik helyen azt meséli, hogy Hórának fivére oláh püspök volt, és mivel nagy vagyonra tett szert, Mária Terézia porosz háborúja alatt saját költségén két huszár-századot szerelt fel, a miért az udvartól jogot nyert két kapitánynak és két hadnagynak kinevezésére. Az egyik kapitányi állást fivérének, a mi Hóránknak adományozta, ki mint kapitány a Kálnoky, majd Toscana ezredekenben szolgált. A háború végeztével eladta rangját; pénzét és vagyonát elköltve, csalásokhoz folyamodott; a gazdagabb oláhoktól mindenféle ürügyek alatt pénzt csikart ki, a melyet visszafizetni nem lévén képes, azzal ámította társait, hogy ők régi privilegiumok alapján egészen szabad emberek, és földesuraiknak semmivel sem tartoznak. Ez állítását a német szerző munkája végén maga vonja vissza. «És most előállanak ezek az ujságok, panaszolja nagy keservesen, és azt mondják, hogy Hóra sohasem állott mint huszárkapitány császári szolgálatban, és hogy olyan fivére sem volt, ki valaha oláh püspök lett volna.» Téglás Gábor kerseczi kirándulásáról és az ottan talált római régiségről értekezve, ujabb adalékokat szolgáltatott Dacia helyrajzához; értekező szerint Kersecz a veczeli castrumhoz tartozott. Soós Antal a szászvárosi szabó- és borbélyczéh diplomáját mutatta be másolatban; e diploma 1612-ben kelt Báthory Gábor fejedelem alatt, kinek pecsétje és aláírása is rajta van a diplomán.

Az 1886. évi közgyűlés Déván tartatott meg junius hó 15-én gróf Kuun Géza elnöklete alatt. Az elnöki beszéd a jegyzőkönyvbe szószerint fölvétetni határozatott. Az ülés megnyitása után elnök üdvözölte Pogány György főispánt 25 éves főispáni jubileuma alkalmából, mint a társulat alapító- és a választmány kiválóan buzgó tagját, ki nemcsak üléseinkben vesz tevékeny részt, hanem magas állásának befolyásával is mindenütt társulatunk érdekeit mozdítja elő. A beterjesztett titkári jelentésből kiemeljük a következőket: a mult társulati évben tartatott 10 rendes és egy rendkívüli

ülés, mind Déván. A társulat tagjai közül elhaltak a múlt év folyamán br. Apor Károly táblai elnök Maros-Vásárhelyen, Kolosy Antal káptalani prépost Gyulafehérváron, Szilvásy László birtokos Brettyén. A közgyűlésen volt két felolvasás: Téglás Gábor értekezett a rómaiak bányaadministrátiójáról Dáciában, Király Pál a várhelyi syr-legio templomában 1881-ben talált feliratos tábla istenneveiből kiindulva értekezett Baal istenről és annak tiszteletéről. A választmány kiegészítésére kerülvén a sor, a kilépett tagok közül újból beválasztattak: Barcsay Kálmán, László Ignácz, László Zsigmond, Lázár György, Pogány György, Réthi Lajos, Tornya Sándor, Szinte Gábor. Mint új tagok lettek beválasztva Inkey Béla, Issekucz Antal és Soós Antal. A választmány indítványára a közgyűlés Torma Zsófia ő nagyságát és Pogány György főispánt, méltányolva mindenkitőnek a társulat körüli érdemeit, tiszteletbeli tagokká választotta. Spányik József megyei járási orvos pedig a muzeumnak tett nagyobb mérvű adományozásai következtében alapító tagnak választott meg. A pénztári kimutatás szerint az 1884/5. társulati évről áthozott pénztári készlet 2535 frt 38 kr.; az 1885/6. társulati évben befolyt 1268 frt 86 kr.; kiadatott 666 frt 74 kr., marad pénztári készlet a jövő évre 3137 frt 50 kr. Ebből alapítványi tőke 1725 frt, forgótőke 1412 frt 50 kr.

Az augusztusi választmányi ülésen Téglás Gábor az általa a megye területén felfedezett és átkutatott godinesdi és boji barlangokat ismertette részletesen és kimerítően; Király Pál pedig szabad előadásban kiterjeszkedve az ó-kor vallási rendszereire, Lajard ellenében azt bizonyítja, hogy a lépcső (létra) szintén a mithracultus mysteriumai közé tartozott. Szeptember hó 30-án Petrozsényban tartott a választmány felolvasó ülést a petrozseniek kiváló érdeklődése mellett. Gróf Kun Géza elnöki megnyitó beszédében fejtegette a városok keletkezését s emelte ki azon tényezőket, melyek folytán Petrozsény egy nagy vidék központja leve. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz a Zsilvölgy betelepitéséről értekezett; Tallacsek Ferencz ismertette a rómaiak aranymosását a Zsilyeczbén, s egy általa készített térképen mutatta meg minden helyet, melyeken a rómaiaknak itt aranybányáik vol-

tak; végül Kuun Róbert a jobbágysági intézményről értekezett, ismertetve különösen a magyar jobbágyok helyzetét a tizennyolczadik század második felében, s összehasonlítva a mi jobbágyaink állapotát Európa többi államainak jobbágyaival, s ebből kifolyólag czáfolta azok állitását, kik a Hóra-lázadás főökául a jobbágyok elnyomatását állítják. Az októberi ülésen Soós Antal jelentést tesz a gróf Tholdalagi család radnótfáji levéltárában tett kutatásairól. E jelentés különösen kiemeli a levéltár gazdag voltát az Árpádkori okmányokat illetőleg, mi végből az országos történelmi társulat figyelme felhívatott e levéltárra. A novemberi ülésen Majland Oszkár ismertette a párisi ethnologiai muzeumokat, bevezetésül értekezve az ethnologia történelmi fejlődéséről. Ez előadást gróf Kuun Géza azzal egészítette ki, hogy Páris muzeumainak száma a jövő évben még egygyel fog szaporodni, a mennyiben a lyoni ethnogr. muzeum is ide fog szállíttatni, mely főként vallásos cultustárgyakat tartalmaz a legtávolabbi keletről is. Király Pál ismertette Mommsen történeti művének V. kötetét, mely a római provinciákat tárgyalja, kiemelve Róma és Perzsia harcrait, s Palmira bukását ecsetelve élénk szinekkel. Felolvastatott Téglás Gábornak egy értekezése, mely Ampelum (Zalathna) római bányászatával foglalkozik. A deczemberi ülésen gróf Kuun Géza Döbrentei Gábor születésének századik, illetőleg százegyedik évfordulója alkalmával értekezett igen kimerítően és behatóan Döbrentei irodalmi munkásságának azon idejéről, melyet az író Erdélyben töltött. Második felolvasó volt Tallacsek Ferencz, ki a Zsilvölgyben űzött ősrégi aranymosásokról értekezett, bemutatva egy ottan talált régi bányászcsákányt. Ez ülésen határozta el a választmány egy fényképező készülék beszerzését is.

Az 1886-iki évről még megjegyezhetjük, hogy a magyar orvosok és természettudósok buzási és temesvári nagygyűlésein társulatunkat Ormós Zsigmond tiszteletbeli tag és Téglás Gábor muzeumi igazgató képviselték.